

XII

KORUNK

FÓRUM • KULTÚRA • TUDOMÁNY

ANDRÁS SÁNDOR
BALÁZS PÉTER
GÖMÖRI GYÖRGY
HORVÁTH ANDOR
KÁNTOR LAJOS
KOVÁCS ANDRÁS FERENC
KOVALSZKI PÉTER
LENGYEL ANDRÁS
LENGYEL LÁSZLÓ
OPLATKA ANDRÁS
POMOGÁTS BÉLA
VASELE PUŞÇAŞ
RÓNA PÉTER
SIGMOND ISTVÁN
SZILÁGYI ÁKOS
SZÜCS GYÖRGY
TETTAMENTI BÉLA
ZALÁN TIBOR
ZELEI MIKLÓS

1

NEMZET/KÖZISÉG/FÖLÖTTISÉG?

III. FOLYAM
2013.
JANUÁR

XXK

KORUNK

FÓRUM • KULTÚRA • TUDOMÁNY

HARMADIK FOLYAM • XXIV/1. • 2013. JANUÁR

TARTALOM

KÁNTOR LAJOS • Identitás/olvasatok	3
ANDRÁS SÁNDOR • Nemzet, nemzetköziség, nemzetfölöttiség, avagy hol van a kutya elásva	7
LÁZÁRY RENÉ SÁNDOR • Valahol Mezopotámiában (<i>vers, közzéteszi Kovács András Ferenc</i>)	19
LENGYEL LÁSZLÓ • A Nemzetközi Valutaalap (IMF) a válságban, vagy válságban az IMF?	22
VASILE DÂNCU • „A demokrácia nem kiskutyáknak való” (<i>Kérdezett: Cseke Péter Tamás</i>)	33
ZALÁN TIBOR • Mediterrán pad (<i>vers</i>)	37
VASILE PUȘCAȘ • A jelenlegi európai szellem (az Európai Unióban és Romániában) (<i>R. L. fordítása</i>)	38
SZILÁGYI ÁKOS • Az orosz irodalom mítosza	43
BELKOVITS LÁSZLÓ • Budapest mixtape (<i>vers</i>)	52
KUTASSY BARNABÁS • Szalvéta (<i>próza</i>)	54
POMOGÁTS BÉLA • Két példa: Ady és Kodály	55
HORVÁTH ANDOR • Az érettségi tétel: Caragiale	60
GÖMÖRI GYÖRGY • Meghívni Slonimskit?	69
SIGMOND ISTVÁN • Naplójegyzetek (<i>naplórészlet</i>)	72
OPLATKA ANDRÁS • Polgárok és művészek (<i>Európai napló</i>)	75

■ TOLL

SZÜCS GYÖRGY • Egy ember tollal, ecsettel Plugor Sándor a Quadróban	82
FILEP TAMÁS GUSZTÁV • Széttört az ilium: néger Magyarország	84
ZELEI MIKLÓS • Pro domo	85
DEMÉNY PÉTER • Ugyanabban a szobában	85

■ HISTÓRIA

SIMON ZOLTÁN BOLDIZSÁR • Amire a történetírás elméletei nem képesek	87
--	----

■ VILÁGABLAK

BALÁZS PÉTER • Az európai kormányzás és Magyarország	94
RÓNA PÉTER • Bankok világából (részlet)	100

■ MŰ ÉS VILÁGA

BALÁZS IMRE JÓZSEF • A magyar Hollywood mellékholgói	105
LENGYEL ANDRÁS • Karácsony Benő kiadatlan ars poeticája	113

■ KÖZELKÉP

KOVALSZKI PÉTER • Tények és gondolatok a diaszpóralétről, diaszpóranemzetről és magyarságtudatról	115
BUCHWALD PÉTER • Most én kinek szurkoljak?	117

■ TÉKA

ADORJÁNI PANNA • Így fotózik Mary Poppins. A budapesti Vivian Maier-kiállítás apropóján (Sasszé)	120
BODÓ MÁRTA • Nagy szellemek nyomában szellemtelen szellemi tájakon	122
A Korunk könyvajánlata (Kántor Lajos ajánlja)	126

■ ABSTRACTS	128
-------------	-----

■ KÉP

TETTAMANTI BÉLA

ALAPÍTÁSI ÉV 1926

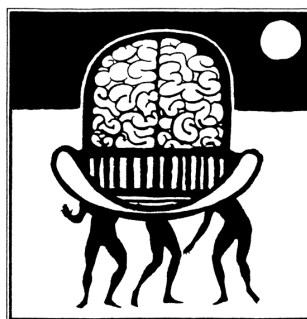
Kiadja a Korunk Baráti Társaság ■ **Elnök:** KÁNTOR LAJOS ■ **Tiszteletbeli elnök:** DEGENFELD SÁNDOR
Főszerkesztő: KOVÁCS KISS GYÖNGY ■ **A szerkesztőség tagjai:** BALÁZS IMRE JÓZSEF (főszerkesztő-helyettes, irodalom) CSEKE PÉTER (médiatudomány), HORVÁTH ANDOR (főszerkesztő-helyettes, világirodalom), RIGÁN LÓRÁND (filozófia) ■ **Gazdasági vezető:** KOVÁCS GÁBOR ZSOLT ■ **Grafikai arculat:** KÖNCZEY ELEMÉR
■ **Titkárság:** BALÁZS JÚLIA, SASS GYÖNGYI, SÓLYOM ANNAMÁRIA
■ **A Korunk – Budapesti Porta grémiuma:** DERÉKY PÁL, ILIA MIHÁLY, POMOGÁTS BÉLA, POSZLER GYÖRGY, ROMSICS IGNÁC, TETTAMANTI BÉLA, ZALÁN TIBOR
■ **Állandó munkatársak:** EGYED PÉTER, HAJDÚ FARKAS-ZOLTÁN (Heidelberg), JAKABFFY TAMÁS, KESZEG ANNA, KOVALSZKI PÉTER (Detroit), PETI LEHEL, SZENTES ZÁGON, ZELEI MIKLÓS (Budapest)
■ A megjelenéshez támogatást nyújt a Romániai Magyar Demokrata Szövetség és a Communitas Alapítvány, a Bethlen Gábor Alap, a Nemzeti Kulturális Alap, a Kolozsvári Városi Tanács, a Román Művelődéstudügyi és Örökségvédelmi Minisztérium és az Új Budapest Filmstudió.
■ **SZERKESZTŐSÉG:** Kolozsvár, Str. gen. Eremia Grigorescu (Rákóczi út) 52.
Telefon: 0264-375-035; Fax: 0264-375-093 ■ **POSTACÍM:** 400750 Cluj, OP.1. cp. 273, Románia;
Internet: www.korunk.org; e-mail: korunk@gmail.com; korunk@korunk.org; Fényszedés: KOMP-PRESS Kft.
■ **NYOMDA:** ALUTUS, Csíkszereda, Hargita út 108/A. Tel./fax: 0266-372-407
■ Előfizetést a szerkesztőség is elfogad: egy évi előfizetés 40, fél évi előfizetés díja 20 RON.
A KORUNK magyarországi terjesztését az Apáczai Sajtóhíd Alapítvány végzi (1088. Budapest, Krúdy Gyula u. 3., Tel.: 0036-1-266-65-85); a lap megrendelhető a következő faxon: 0036-1-235-07-39, illetve e-mailen: erno.toth.deb@gmail.com.
■ Revista apare cu sprijinul Ministerului Culturii
■ Proiect realizat cu sprijinul Primăriei și Consiliului Local Cluj-Napoca
■ Revistă editată de Asociația de Prietenie Korunk (400304 Cluj-Napoca, str. gen. Eremia Grigorescu nr. 52.; Cod fiscal 5149284) ■ **ISSN: 1222-8338**

KÁNTOR LAJOS

IDENTITÁS/OLVASATOK

■ „Ha egy nép biztos az identitásában, szinte soha se gondol rá, ha bizonytalan, jóformán egyébbel sem foglalkozik.” Cs.Szabó László (azaz Csekefalvi Szabó, mert a Kereszturhoz közeli, Udvarhelytől sem távoli székely ősök – no meg az anyai ágon erdélyi szászok – leszármazottjaként született) e mondatával természetesen nem a pesti Múcsarnok 2012-es „Mi a magyar?” kiállításán találkoztam először. Londonban járva, 1973. június 4-én ajánlotta nekem a szerző, találkozásunk emlékére, jó barátsággal a müncheni *Új Látóhatár* 1972.4/5. számából készült különnyomatot. *Egy nép s a költészete* című nagyesszéből tovább idézve, érdemes visszahelyezni szöveggörnyezetébe ezt a bizonyos mondatot. Közvetlen folytatása így hangzik: „Ki vagyok én? Mi a magyar? Erre a kérdésre annyi ádáz szenvedélyt pazaroltak a magyarok, mint mondjuk Oxfordban az erkölcsfilozófia vagy nyelvi logika vitáira. A népet belsőleg bizonytalanná tette rokonalansága Európa közepén, külsőleg egy sereg történelmi csapás, a maga hibájából, de balszerencse által is. Az ország jó négyszáz éven át számottevő középhatalom a Dunánál, királyai Bambergből, Bizánctól, Párizsból, Kijevből és Palermóból (két normann udvarból) házasodnak, de a tizenhatodik század derekától soha többé nem volt olyan független, mint Anglia vagy Spanyolország.”

Már csak ebből az idézetből következően elgondolkozhatunk azon, hogyan is állunk – akár királyi, akár „közemberi” (Cs. Szabó) szinten – azzal a „vér szerinti” magyarsággal. Olvassunk bele mást is ebbe a szövegbe, a magyar költészet kitűnő áttekintésébe. A „vezérkedéstől irtózó”, ugyanakkor „törvényhozói tekintélyű” Arany János jellem-

**Nem a határok,
következésképpen nem
az állampolgárságok
döntenek a nemzeti
hovatartozásban, akár a
nemzeti érzés hiteles
voltában.**

zésében írja Cs. – miután megállapította, hogy „lelkileg benne csúcsondik ki a tizenhatodik századi kálvinista puritán örökség” – a *Hamlet* magyar fordítóját méltató szavakat. Mert *Hamlet*-ügyben nem lehet (ebben sem lehet) Arany Jánost túllícitálni. „Ezt a tekintélyt aknázza ki a köréje ragadó akadémizmus, a hajdan forradalmi gyökerű nemzeti klasszicizmus befagyasztására. Azoknak a kisebb ellenzéki költőknek volt igazuk, akik mást akartak, mint Arany örökében az önismétlő, hazafias mandarinok. Mást, de nem elég tehetséggel. Tartalmi hagyománya a kor szabadelvű szellemében tágas volt egyébként, belefértek egy hithű falusi zsidó balladáái s egy magas rangú huszártiszt verses regénye.”

És Kosztolányi? A magyar nyelv óvója, építője, a „született játékos”, a „mértéktartó”? „Kozmopolitizmus és magyarság összehangolása neki sikerült legjobban a nemzetékből, mert neki volt a legtermészetesebb. Csak kis peremnép fiai tudják, milyen nehéz művelet, kevesen születtek rá. Vállalni s elvégezni leginkább az képes, aki latitul érez: szegyenkezés nélkül formalista.”

S még néhány mondat a „megrendítő”, a „szép szóért és szép értelemért” kettős viaskodású József Attila apropóján: „Szocialista költészet – gondolják a magyarok, legyen olyan, mint az övé. A spanyol polgárháború viszont úgy felzaklatta az írók egy részét, mint egy telibe találó, szörnyű hasonlat. Hazájukat Ibéria párjának érezték: a népi írók politikai szövetsége, a Márciusi Front abban az évben alakult meg, amikor Guernicát festette Picasso. Többen is látták a képet 1937-ben, a párizsi világiállításán, köztük Radnóti Miklós, aki közelítő sorsát olvashatta le róla.”

Függetlenül a műcsarnoki „Mi a magyar?” szervezőitől, rendezőitől (akik többek közt Tamási Áron, Márai, Radnóti, Mészöly Miklós figyelmeztetéseivel indították útjára a kiállítás látogatóját, nem utolsósorban pedig Kossuth Lajos 1847-ből származó szavaival: „Nálunk nincs ügy, amely a nemzeté volna, nálunk a legszebb ügy is csak pártügy lehet”) – én a bőven megidézett és még tovább idézendő Cs. Szabó Lászlóval járnám újra az érdemleges választékot kínáló tárlatot (semmiképpen nem a budapesti *Helikon* 2012. októberi számát kérdésével – *Hol a magyar?* - indító Nagy Andrással). Újra megállnék egy méretes installáció előtt, amelynek címe: *Ne zárkózz el*: de a piros hófogó hálóval körülvett sötétkék kagylófotelek (?) fölött, a teret körülkerítő háló tetején az ellentétes jelszó is elolvasható, vagyis: „Zárkózz el”. Hát azt gondolom, hogy a „Mi a magyar?” kiállításnak és azon innen meg túl a magyar (meg a kelet-közép-európai) társadalmi diskurzusnak, politikának ez a kérdés a lényege: zárkózzunk el vagy ne zárkózzunk el? Meglehetünk magunkban, önkörünkben is? Van, aki úgy hiszi, csak rajta áll a választás, nyugodtan elzárkózhat a másként gondolkodótól, a más nyelvet beszélőtől, a távolabbi vagy akár szomszédos országoktól. És van, aki naponta megéli, hogy ezt közössége érdekében, de a saját érdekében sem teheti. Nem túl nagy művészi erővel, ám fogalmi szinten pontosan fogalmazza meg ezt a helyzetet a *Határtalanul* címet kapott „zászlókompozíció” (Borsos Lőrinc e táblácskáit kivételesen a „placébóról” magabiztosan érkező Nagy András sem szúrja le); a székelyeket, a Felvidéket, Vajdaságot és Kárpátalját az itteni (ottani, tehát román, szlovák, szerb, ukrán) többségi nemzet zászlóival társító-szembebesítő zászlós felvonultatás a magyar kisebbségi identitásról beszél.

(Friss szerkesztői élményként idézhetem, társíthatom ide Csapody Miklós *Korunk*-kiadásban megjelenő könyvéből az egykori lugosi kiadású *Magyar Kisebbség*, a kolozsvári *Erdélyi Fiatalok* és a *Hitel* múlt század húszas, illetve harmincas évekbeli tapasztalatait, Jakabffy Elemér és a jogász Mikó Imre életpályájának mozzanatait, az akkori romániai magyar nemzetiségi küzdelmeket, harcokat. Aki velük újraéli ezt a múltat, illetve tájékozódik utódaik jelenében, az a „Mi a magyar?” kérdésére is árnyaltabb választ képes adni, mint egyes (Erdély dolgában közömbös) kívülről állók – vagy éppen magukat nemzeti-nemzetiségi ügyekben nagyon is bennfentesnek képzelő emberek. Megszívlelendők a 21. században is Tamási Áronnak a *Cselekvő erde-*

lyi ifjúság című cikksorozatában leírt gondolatai, köztük az, amely a nem erdélyi földből és erdélyi sorsból kialakítani próbált eszmerendszerre vonatkozik. Itt, Erdélyben, Románián belül élt ifjú honfitársainak címezve mondotta ki Tamási: „...bármilyen vakmerőnek látszik, az erdélyi magyar szellem hivatástudatát én elsősorban abban látom, hogy a magyar műveltség új formáit Erdély alakítsa ki.”

Ki tehát a magyar? Hol a magyar ma?

Nem a határok, következésképpen nem az állampolgárságok döntenek a nemzeti hovatartozásban, akár a nemzeti érzés hiteles voltában. Az elmúlt években több – visszatérő – ügy figyelmeztetett erre. Ne vegyük most elő az egyik legkényesebbet, a Nobel-díjas Kertész Imre nyilatkozatait (a Magyarországon készenlétben tartott bőrröndjével) és az őt ért durva támadásokat, például középszerű magyar írók részéről is. (Oplátka Andrásnak ebben a *Korunk*-számban olvasható európai naplója azonban nagyon is idevág, amikor egy berlini „csúcstalálkozó” kommentárjában meghatározónak minősíti a magyar nyelvben, következésképpen a magyar kultúrában való korábbi élelét, alkotást – amit nem írhat felül semmilyen nyilatkozat.) Ha az utóbbi hónapok médiahíreiből kiemelünk három nevet, három, egymástól erősen különböző esetet, különbözőképpen felépített elmarasztalásokat, vitákat – világosabbá tehetjük, hogy Cs. Szabó megállapítása a magyar identitásról, identitás-tudatról korántsem vesztette érvényességét. A három név (elnézést a társítástól): Nyíró József, Romsics Ignác, Konrád György. Egy Erdélyből (Székelyszomborról) indult és két magyarországi („anyaországi”) életmű. Két írói – a politikummal, a politikával különböző időkben, nagyon különbözően érintkezett – pályá, ám a magyar irodalomtörténetbe kétségtelenül beírt könyvekkel; és napjaink egyik legismertebb, legbecsültebb magyar történetésének esete, megtámadtatása.

Nyíró egy emlékezetes, közel évszázados távlatból sem megkérdőjelezhető, tehetőség prózáiról indulás, számos könyvsiker, a székely mítosz alakításában szerepet játszott regény megírása után a lehető legrosszabb politikába keveredett, gyilkos nyilas időkben menthetetlenül gyászos szerepet vállalt. Hamvai Spanyolországból Erdélybe történő hazatelepítésének (aktuálpolitikai meggondolásokból szerencsétlenül időzített) kísérlete következtében több országra szóló botrány keletkezett; aminek a máig újra nem temetett író (ismét bőrrönd, csak másfajta!) és a romániai magyar közösség látta kárát. A médiabeszédben főként a „fasiszta Nyíró” került előtérbe, sokak számára mintha irodalmi öröksége nem is létezne, csupán a háború utolsó periódusában a sötét politikai szerepvállalás.

Romsics Ignácot nem volt nehéz megvédeni az antiszemizmus vádjával szemben – a szakma döntő többsége (a „szakmán” kívüli értelmiségiekkel együtt) kiállt mellette. Nem akadémikusi rangja, hanem remek tanulmányai, könyvei igazolják őt, objektivitását. A vita ugyan nem csengett le teljesen, akad egy-két felmelegítője, de remélhetőleg már túl vagyunk rajta (rajtuk, mármint a megbélyegzőkön). És akkor valaki (nem akárki, mert a Művészeti Akadémia 2012 decemberében legalábbis még aktuális elnöke) egy interjúban „csak úgy” megjegyzi: „számolni kell azzal, hogy Konrád Györgyöt is magyarnak tekintik külföldön, bármit is mond rólunk”. Mi másnak tekinthetnék? (Zárójelben: 1990 és 1993 közt Konrád a nemzetközi PEN Klub elnöke volt.) Válasz helyett idézzük Kossuth Lajost („...nálunk a legszebb ügy is csak pártügy lehet”)? Azt gondolom, a jelenség sokkal súlyosabb. Nem Konrád György identitásáról van szó – aki egyidejűleg mondhatja magát liberális gondolkodású értelmiséginek, magyarnak és zsidónak –, hanem az identitásukat, magyarságukat valakikkel szemben (történetesen zsidó származású honfitársaik ellenében) meghatározni próbáló emberek (csoportok?) hamis identitás-tudatáról!

És akkor vissza Cs. Szabó Lászlóhoz. Sok egyéb közt az *Együtt Európában* írójához. Az Illyés Gyulával interjút készítő, a „népi demokrácia” és a „gulyáskommu-

nizmus” éveit nyugati emigrációban megélt baráthoz, a páratlan esszéíróhoz. Aki Illyéssel együtt nem tett különbséget a különböző helyeken és helyzetekben élő magyarok között, és aki Illyés Gyulát idézve élesen határolta el a nemzeti érzést, a patriotizmust a sötét nacionalizmustól. A „két magyar irodalom” állítását pedig, a népiek és urbánusok szembeállítását, az ilyen jellegű újabb kori vitát eleve ostobaságnak nevezte. De azt se hagyjuk ki a Cs.-től idézhetőek közül, amit londoni éveiben is büszkén hirdetett: erdélyiségét. Ő egy percig se gondolta, hogy „szegény erdélyiekkel” elnézően lekezelőnek lehet, szabad lenni. Mert „Erdély öröksége súlyos és kötelező, összeférhetetlen az elnézéssel, ha letéteményeseiről beszélünk”. Végül pedig azok számára, akik magukban azt morzsolgatják, hogy persze, Cs. Szabó László, a „csak félig székely”, mert félig szász nem lehetett „igazi” (vér szerinti, turulos) magyar, álljon itt egy fontos vallomása: „Gondolat és szó iker születésű. Nekem Homéroszról és Shakespeare-ről, az angolokról, négerekről és arabokról, a Dunáról, Szajnárról, Volgáról, angol székesegyházakról, Erdélyről s a Kremlről csak magyarul vannak gondolataim.”

Mi hát a magyar? Ki a magyar? Csak az, aki egy adott időpontban „pozitív hangulatú” festményt, rajzot, szobrot készít, állít ki? Vagy netán az is, aki „a nemzeti gondolatvilág” kategóriájába illeszthetőnek véli a „bekerített romhalmazt” (Jovián György: *Tájkép kerítéssel*) s aki a bronzból-üvegből-vasból készült kis szobrának az ironikus *Könnyező focilabda* címet adja (mint El-Hassan Róza tette)? Egy magára adó kritikus, gondolom, aligha gőgölhetné le Szurcsik József *X-generációját*, Fehér László festményét, a *Hajléktalan vacsoráját* vagy Fe Lugossy Lászlótól *Az ismeretlen forradalmár emlékére* címmel kiállított munkát.

Ízlések és pofonok... Könnyű volna ennyivel elintézni a „Mi a magyar?” 2012-es műcsarnoki, sok-sok ezer látogatót vonzott tárlat visszhangját. Gulyás Gábor, a kiállítás elmarasztalt kurátora nyilván másképp látja a dolgokat, mint az őt és munkáját jobbról és balról bírálók: hiszen aligha hagyható figyelmen kívül, hogy „milyen kérdések fogalmazódnak meg ma. Egy kortárs képzőművész számára vajon miképpen artikulálódnak az identitásával összefüggő gondolatok? Honnét hová, merre tartunk? Milyen utat járunk be? Magunk választjuk az utat, vagy kijelöltetik számunkra? (...) Keleti vagy nyugati irányba tartunk? Vagy éppenséggel egy harmadik, sajátosan magyar úton?” (*Élet és Irodalom*, 2012. október 5.)

Lehet persze vitatkozni a (már csak volt) múzeumigazgató Gulyás Gáborral az egyes művek vagy akár a kiállítás színvonaláról. De arról aligha, hogy „Nem szerencsés, ha az ideológiai és politikai előítéleteitől szabadulni képtelen, az esztétikai kontextust semmibe vevő kritika alakítja a művészeti-szakmai közéletet. Az olyan kritika ugyanis, amely – Roland Barthes-tal szólva – az ítéletalkotást segítő »szerszámosládájába« nem az esztétikai ízlés különféle fogalmait és nem is a befogadás-elméletek vagy a hermeneutikai teóriák értelmezését segítő kategóriáit helyezi be mérőműszerek gyanánt, hanem csak és kizárólag a politikai hovatartozás, a pártosság mindent elhomályosító kritériumait, szükségképpen eltorzítja a művészet közegét. Ez zsákutca.”

Mi idősebbek még jól emlékszünk a „pártosság” fennen hangoztatott, valamennyiunktől megkövetelt jelszavára, szigorú előírásaira. 1989 után kezdtük – igyekeztünk! – elkerülni őket. De nem csak erről van szó. Hanem arról, mindenekelőtt, hogy az identitás-olvasatokról nagyon el kellene gondolkozni. Nem csupán a műtár-nyak kapcsán.

Mert hát: Ki is a magyar?

ANDRÁS SÁNDOR

NEMZET, NEMZETKÖZISÉG, NEMZETFÖLÖTTISÉG, AVAGY HOL VAN A KUTYA ELÁSVÁ

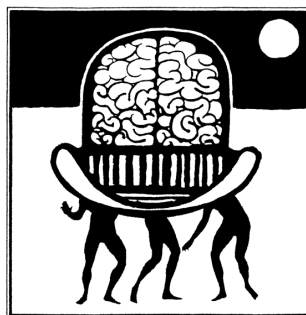
1

■ A címben szereplő három szó szorosan összetartozik, ami érthető, hiszen mindháromban közös szó a nemzet. A bonyodalmak és bajok ebből a közös szóból adódnak, illetve ez jelez bizonyos tényeket, adottságokat, köztük gyakran tisztázatlan és alig tisztázható állapotokat. Ezért abban a reményben, hogy talán segít a bonyodalmak közti eligazodásban, előrebocsátom azt a megállapítást, amihez ennek a kísérletnek a végén fogok elérni.

Abban az időben, amikor Keleten azt énekeltek: „és nemzetközivé lesz holnapra a világ”, Nyugaton pedig a demokrácia nevében elítélték a nacionalizmust, Szabó Zoltán azt mondta: nemzetköziség nem lehetséges nemzetek nélkül. Ezt a magától értetődő és helyes kijelentést szeretném megtoldani azzal, hogy nemzet sincsen nemzetek és nemzetköziség nélkül, a 20. század közepe óta pedig már vannak nemzet fölötti szövetségek és intézmények is. De hát mi is a nemzet?¹

2

■ 1739-ben kiadott könyvének egyik fejezetében Hume „A nemzetek törvényeiről” ír (*A Treatise of Human Nature*, Book III, Section XI Ezeket megkülönbözteti egyfelől a „természet törvényeitől”, másfelől az „igazságosság törvényeitől”. A háromféle törvényre utalást azért említem, mert ebben a fejezetében Hume mintha szinonimaként használná a nemzet, a királyság, a köztársaság és az állam szavakat. Az ország szót nem használja. (Az előző században Bethlen Miklós megjegyezte önéletírásában, hogy a csecsemő Rákóczi Györgyöt bemutatták „az országnak”, és ezen ő a teremben össze-

Egy nemzet – akár politikai, akár kulturális – persze másféle valami, mint egy egyén, például nem lehet állampolgár. Egy vonatkozásban mégis hasonlóak: ahogyan egyetlen ember sem szabadulhat meg másoktól, egyetlen nemzet sem szabadulhat meg tartósan a többi nemzetől.

gyülekezett főurakat értette. Maga a szó a magyarban az „úr” szóból képződött, vagyis emberekre vonatkozott, ahogyan még ma, az általános választójog idején is, pl. „az egész ország ünnepezt”. Az angol szó eredete másféle, de éppúgy, sőt többféle-képpen vonatkozik emberekre, mint a magyar szó, ráadásul vidéket is jelent, szemben a várossal.)

A négy szó Hume-nál ugyanegy dolog négy egymástól eltérő perspektíváját jelzi. Magyarország például (a) királyság volt, királlyal az élén, (b) republika volt, a nyilvánosság dolgait köz- és magánjogilag szabályozó-rendező rendi társadalommal, (c) állam volt államgépezettel, vagyis központi kormányzással, és (d) nemzet volt mint a fejedelem és a rendekhez tartozó főurak és nemesek közössége (e tekintetben a fejedelem is mintegy *primus inter pares*nek, az egyenlők között elsőnek számított). Ha ezt a magyar királyságra alkalmazzuk: a *hungarus* Hungária királyának alattvalója volt etnikai-kulturális különbségtől, anyanyelvtől is függetlenül. A városi polgár szabad ember volt, de csak a városban lehetett szava. A jobbágyok az urak birtokolta földekhez tartoztak, majdnem úgy, mint a rókok és a nyulak: azzal együtt adták vagy cserélték el őket. Angliában Hume idején már régen nem volt jobbágyosság, és még sokáig nem volt általános választás.

A természet törvényeitől megkülönböztetett *nemzetek törvényein* Hume azt értette, amit a királyok uralta királyságoknak be kell tartaniuk. Három ilyen törvényt sorolt fel: biztosítani a birtoklást („ahol nincsen biztonsága a birtokoknak, állandó a háború”), biztosítani a birtokok megegyezései cseréjét („nélküle nincs kereskedelem”) és biztosítani, hogy az ígéreteket betartják (ha ez nincs, „ott nem lehetnek se ligák, se szövetségek”). A nemzetek szerinte különböznek a főuraktól. Egy hercegnek könnyebb elnézni, ha becsap egy másikat, mint egy privát úrnak („private gentleman”), ha megszegi becsületszavát („breaks his word of honor”). Könnyebben nézik el, ha hercegek és köztársaságok hágják át a törvényt, mint amikor egy alattvaló teszi ezt egy másikkal a magánkereskedelemben („private commerce”). Ehhez hozzá kell tenni, hogy a „commerce” szó kereskedelmet jelent, hozzátartozik az áru („commodity”) és az árucseré, de az is, ami „(társadalmi) érintkezés”.

Hume-ra azért hivatkozom, mert amikor ő ezekről írt, nem volt se köztársaság mint államforma, se Egyesült Államok, se nemzetállam, se nemzetköziség, se nemzetfölöttség. A nemzetközi angol szavát, „international”, az OED (a nagy *Oxford English Dictionary* szokásos rövidítése) szerint Bentham használta először 1780-ban. A nemzetközi jogról írt, ami szerinte megfelel annak, amit „a nemzetek törvényeinek” mondanak. A nemzetköziség szó az angolban először 1864-ben fordul elő az abban az évben megalapított International Working Men’s Association (Nemzetközi Munkás Férfiak Szövetsége) célkitűzésének jelölésére. Ma viszont van mindaz, ami a 18. század közepén még nem volt, és ezek ismeretében kell megválaszolni a kérdést, hogy mi is a nemzet, mit jelent ez a szó, amelyik egybehangzó vélemények szerint nem azt jelentette a 18. század legvége, sokak szerint 1800 előtt, mint ma, amikor már jó ideje nemzetállamokról beszélünk.

Nemzetállamról pedig azóta van szó, amióta a rendiből polgári osztálytársadalom lett, és megindult a választójog fokozatos kiterjesztése, míg végül az első világháború után, főként a 20. század közepére kialakult Európában és Amerikában az, amit tömegdemokráciának és eltömegesedésnek mondanak. Ezzel a nemzet és az állam jellegének egyaránt változnia kellett.

A nemzet és a nemzeti szavaknak a 19. század során két egymástól eltérő, bár egymással kapcsolatba hozható jelentése keletkezett: politikai vagy államnemzet és kulturális vagy kultúrnemzet. (Ez egy a németektől származó megkülönböztetés.² Egy 1834-es vámuniót követően csak 1871-ben jött létre német fejedelemségekből és városokból nemzetállamként egy egységes Németország, a második Birodalom.) A

különbség röviden az, hogy vannak más országokban és ezért más államokban élő nemzetiségek, vagyis olyan emberek, akik nem a nemzetiségüknek megfelelő ország állampolgárai (Illyés jó megnevezésével: zömön-kívüliek, nem zömbeliek). Jellegét kitűnően adta meg Szűcs Jenő 1985-ben (most: *A magyar nemzeti tudat kialakulása*. Osiris, 1997. 338. sk.). Gyakori azonban a két jelentésmegkülönböztetésnek a mellőzése, ugyanis angol és francia nyelven a „nemzeti” az „országos” szinonimája, vagyis a nemzet szó a politikai nemzet fogalmához tartozik, az ország lakosságára vonatkozik, és más, ugyanis ettől független kulturális jelentése nincs. (Erről, az előbbi mellett, ír Romsics Ignác: *Múltról a mának*. Osiris, Bp., 2004. 11. sk.).

Van azonban a nemzet szónak egy harmadik jelentése is, és ezt éppen az említett megkülönböztetés miatt érdemes figyelembe venni.

Az Egyesült Államokban élő indián népek magukat indián nemzeteknek, pl. Navahó, nohawk, hopi *nemzetnek* mondják, és nem tartoznak az 50 állam egyikéhez sem. Ugyanakkor az „egész nemzet” („across the nation”) kifejezés ezeknek az indián nemzeteknek a tagjaira is vonatkozik. Ők is az ország lakosai, az ország, a politikai nemzet állampolgárai: oda tartoznak, miközben ki-ki a saját nemzetéhez is. Az indián nemzeteknek a szövetségi kormány a „gyámja” (holott se nem kisgyerekek, se nem szorulnak gyámkodásra). Státuszukat az OED (Oxford English Dictionary) is a nemzet szó külön, rájuk szabott jelentésével adja meg, olyannal, amelyik eltörölni látszik a társadalom-közösség megkülönböztetést. És valóban, pl. a navajók területén – rezervátumában – a navajóknak saját rendőrségük van, mint bármelyik szövetségi államnak; a szövetségi kormány rendőrsége, az FBI (Federal Bureau of Investigation) éppúgy fölöttük áll, és bizonyos bűneseteknél közbeavatkozhat, mint bármelyik 50 állam rendőrsége esetében. Egy indián nemzet ezért olyan etnikum, amelyiknél a politikai és a kulturális nemzet megkülönböztetés egymással egyesül is, ugyanakkor meg is marad, hiszen egy indián nemzet valamelyik tagja az amerikai társadalom és ország megkülönböztetett, de teljes jogú állampolgára („citizen”). Ezt az is példázza, hogy a szövetség legtöbb államában tiltott a játékkaszinó, az indiánok azonban saját területeiken azt tehetnek, amit akarnak, kaszinókat is létesíthetnek.

3

■ Ha figyelembe vesszük a politikai és a kulturális nemzet mellett egy társadalom-közösség megkülönböztetést, akkor a politikai nemzet: társadalom, nem közösség, és a kulturális nemzet nem társadalom. (Egy társadalomban vannak osztályok és rétegek, egy közösségben nincsenek.) Egy indián nemzet úgy egyesíti a kettőt, hogy az etnokulturális dominál, holott rá és tagjaira is vonatkozik az amerikai társadalom, az államok föderációjának közjogi rendszere.

A magyar kisebbségek mint nemzetiségek a magyar kulturális nemzet közösségének más országokban élő csoportjai, az indiánokéhoz hasonlatos helyzetben csak akkor lennének, ha lenne autonómiájuk. Az autonómia nem jelentené, hogy ne lennének egyszerre a magyar kulturális nemzet és a román, szlovák stb. politikai nemzet tagjai, annak az országnak állampolgári jogokkal és kötelességekkel rendelkező állampolgárai. Ez számukra kettős egység: egységben együtt-hangzás, konszonáns diszszonancia vagy fordítva. Autonómia hiányában azonban a társadalom többségének – és az országnak (esetleg) nevet adó államnemzetnek – a nevében az ország kormánya beleavatkozhat és bele is avatkozik a kisebbségek, így a kulturális nemzetiségek ügyeibe. De ha a más ország kisebbségét kitevő magyaroknak lenne autonómiájuk, akkor is különböznenek az amerikai indiánoktól, mivel egy indián nemzet nem kisebbség, a magyar népből alakult kulturális nemzetnek viszont van külön országa, állama, politikai nemzete.

■ A nemzetköziség szónak is kétféle a jelentése, ha a nemzeté kettő (az indiánok nemzetisége kulturális). Politikai értelemben a nemzet: ország és állam, a nemzetköziség nemzetek/országok egymás közti helyeződésére, viszonyaira és kapcsolataira vonatkozik, nemzetközi megállapodásokra és szövetségekre, és emellett vannak kulturális kapcsolatok. A nemzetköziség nem intézmény, nem állam, nem ország, hanem lehetőség a nemzetek közti kereskedelemre és érintkezésre mind politikai, mind kulturális téren. Ha nemzetközivé válna a világ, vagyis az emberiség, ahogyan azt az Internacionálé szövege jósolja, akkor nemzetköziség, világország, világállam és világkormány helyett világközösség, egyetlen emberközösség lenne. Marx gondolkodása szerint eltűnne-megszűnne az állam, és magasabb fokon visszatérne az őskommunizmus, vagyis az ősközösség.

Kulturális értelemben a nemzetköziség a kozmopolitizmus, a világpolgárság elmentéje. A magyar szó az angol 18. századi „citizen of the world”, illetve a német „Weltbürger” tükörfordítása. Egy ilyen polgár földi-evilági megfelelője annak az eszményinek, amelyik Ágoston *Isten városában* él. E megfelelés nélkül az összetett szó értelmezhetetlen, hiszen a világnak nem, a kozmosznak pedig még kevésbé lehet *állampolgára* („citizen”). (Az ősközösség kertben, eszményített vadonban élt, nem eszményi városban, amilyennek a földre leszállt mennyei Jeruzsálem számított.) Valójában a kozmopolita a szellemi világ polgára-lakosa volt, miközben Angliában vagy Weimarban, tényleges földi társadalomban élt: mind politikai, mind kulturális nemzetben. Kitekintett a nemzetek közül-közé-mögé-fölé, és betekintett a sajátja mellett más nemzetekbe. A kozmopolitát egyaránt támadták a kommunisták és a nacionalisták mint olyan embert, aki nem harcol a kommunizmusért, illetve akinek „nincs hazája”, mivel mindkét nézet szerint kiiratkozott abból a társadalomból, illetve közösségből, amelyben élt.

A nemzetköziség tehát a nemzet szó mindkét jelentése szerint nemzetek-közöttiség, és mivel nemzet nem lehetséges nemzetek nélkül, egy ember – akár egy 18. századi „privát úr”, akár egy 20. századi „privát személy”, vagyis állampolgár – két összefüggésben élt, politikai nemzetben és nemzetek között vagy nemzetek fölött. A 21.-ben is egyelőre így él, „emberi jogai” vannak.

Egy nemzet – akár politikai, akár kulturális – persze másféle valami, mint egy egyén, például nem lehet állampolgár. Egy vonatkozásban mégis hasonlóak: ahogyan egyetlen ember sem szabadulhat meg másoktól, egyetlen nemzet sem szabadulhat meg tartósan a többi nemzetől. Szabadságharc, illetve függetlenségi háború sem tölük szabadít meg, egy bizonyos nemzetől se, csak változtat a viszonyok jellegén. Ha 1848-ban Magyarország megszabadul Ausztriától vagy 1956-ban a Szovjetuniótól, az ezekhez az országokhoz fűződő kapcsolata megváltozik, de nem szűnik meg. Nemcsak a nemzet, a nemzetköziség is elkerülhetetlen, amíg vannak nemzetek. Egy politikai nemzet, vagyis ország tagja lehet államok közötti, nemzetközi szövetségeknek, amelyekben szintén jogai és kötelességei vannak.

Országok, politikai nemzetek szövetségei mellett vannak nemzetközi szervezetek is, ezek az egyes országokban meglévő csoportosulások, társulások egyesületei, például írónál a Pen Klub, tudósoknál szakterületük szerinti szervezetek, bűnügyekben az Interpol és így tovább. Ezek nemzetköziesek, nem nemzet fölöttiek, nem utasíthatják az egyes nemzeti tagokat.

■ A nemzetfölöttiség politikai nemzetek, vagyis országok tartósnak szánt, nem egy bizonyos és időleges ügyben kötött, szövetsége, tehát föderációja. Népszövetség – ez a német „Völkerbund” fordítása, angolul „League of Nations” – első világháború utá-

ni kudarcos kísérletét követően, csak a 20. század második felében, a második világháború után keletkezett. Elsőnek az Egyesült Nemzetek Szövetsége, azután a NATO, más néven az Atlanti Szövetség (Atlantic Alliance), ami ugyan egy kormányok közti (intergovernmental) szervezet, de mivel katonai, központi irányítással jár, ezért nemzet fölötti is. Harmadik az Európai Unió. Van egy sor olyan nemzet fölötti intézmény is, amelyik nem fog össze nemzeteket/országokat, mint a még a második világháború vége előtt alakult IMF (International Monetary Fund) vagy a Hágai Nemzetközi Bíróság (International Court), és ezek bár lehetnek nevükben nemzetközi, utasíthatják bizonyos megszabott területeken az őket elfogadó országok kormányait kívánalmak teljesítésére, illetve ezek a kormányok fordulhatnak hozzájuk segítségért.

Az Egyesült Nemzetek mint országok szövetsége jellegében más, mint az Egyesült Államok, ami egy ország államainak föderációja. Az Európai Unió, bár ez is országok uniója, egy harmadik fajta nemzet fölötti intézmény. Szintén nem ország, nem is lehet úgy föderáció, mint az amerikai, viszont nem is országok olyan szövetsége, mint az Egyesült Nemzetek, hiszen ez elsősorban az országok közti konfliktusok elkerülésére és elhárítására, ezért külpolitikai célra alakult. Az Európai Unió elsősorban a társországok belpolitikáját, gazdasági és társadalmi életét igyekszik egybehangolni és egybefogni (katonai erőforrások bevetésére a NATO szolgál). Az Unió az Európai Közös Piacból nőtt ki, parlamentje van, nem közgyűlése és Biztonsági Tanácsa: ebben inkább az amerikai szövetségi kormányra hasonlít, mint az Egyesült Nemzetekre.

A nemzetek fölötti intézmények ténylegesen működő kísérletek országok és államaik szándék szerint hosszú távú egybefogására. Az Egyesült Nemzetek gyakori gyengesége és az Európai Unió válsága ezekben az években egyaránt közismert. Meglétük azonban új fejlemény, és megváltoztatja mind az egyes nemzetek, mind a nemzetköziség jellegét. Egy nemzetek fölötti intézményből ki lehet lépni, a nemzetköziségből viszont, mivel nem intézmény, nem lehet; viszonyokon csak változtatni lehet, és minden viszonyoknak, mint a botnak, két vége van (ami más, mint az, hogy kettőn áll a vásár).

6

■ No és a kereskedelem, a gazdasági élet? A gazdasági szféra nyilvánvalóan más, mint a politikai, de megkülönböztethető „gazdasági nemzet” nincsen. A politikai gazdaságtan a politikai nemzet, vagyis egy ország társadalmának gazdasági tevékenységével, a népgazdasággal, illetve a nemzetközi gazdasági élettel foglalkozik. Megvallom, a gazdasági élethez igen keveset értek, de amíg értelme van a politikai és a kulturális nemzet közötti megkülönböztetésnek, a gazdasági tevékenység a politikai nemzethez, az ország társadalmához, népéhez tartozik, nem a szorosan vett kultúrájához. A kormányzat, az állam a piacgazdaság esetén is beleavatkozik a kereskedelembé, és a „nemzeti össztermék” (GDP) mennyiségétől is függ egy ország valutájának minősége, azaz értéke. A *nemzeti* össztermékben a „nemzeti” nyilvánvalóan az *országos* szinonimája. Maga a valuta is, ami mindig országos, áru, hiszen ára/értéke van, és olyan, hogy a többi ország valutáinak értékétől is függ, hiszen a pénzpiac nemzetközi. A gazdasági élet jellegét azonban – az állami közbeavatkozás mértéke és lehetőségei miatt – nem tudom meghatározni, ahogyan a jelenlegi társadalom jellegét sem: a fogyasztói társadalom elnevezés szerintem nem helytelen, de nem is elégséges. A gazdasági élet nemcsak vita tárgya, hanem (párt)politikai viaskodásoké is, és annyi biztos, hogy maga a gazdasági élet nemcsak nemzetben belüli, *intra*-nacionális, hanem messzemenően nemzetközi, *internacionális* is. Ezt a diktatúrák se tudták megakadályozni, legfeljebb változtattak rajta egy külön, több országot bevonó másik világpiac megalakításával, ami a diktatúrák megszűnésével együtt meg-

szűnt. (A gazdasági élet részleges vagy teljes államosítása egyes politikai nemzetek jellegén változtatott, azon nem, hogy azok nemzetek között helyeződnek el.)

7

■ Hogyan néznek az emberek egy nemzetre kívülről?

Hát ez attól függ, ki néz és honnan, miért és hogyan. Egy nemzetre persze nem lehet szó szerint ránézni. A ránézés azonban az intuíció latin szavát fordítja, és eredménye a nézet. Ahogyan egy-egy látvány egyből beugrik, mintegy magától, a nézet is egyből: intuitív, amit aztán magyarázni és elemezni lehet. A kérdés tehát az, mit lát, azaz mit ért, aki egy nemzetre néz. A kérdés egyébként fölveti, hogy ami kívülről nézhető és látható, nézet dolga-e vagy érzése. Mit érez, aki kívülről néz: a nézetét érzi? Azt hiszem, azt.

Izgalmas lenne ezt a kérdést összevetni azzal, hogy mi az, amit valaki a saját nemzetére, tehát belülről nézve lát és érez. Mintha belülről fordítva lenne, mint kívülről: az ember elsősorban érez, a nézetet megelőzi egy érzés. Ez persze csak egy mintha, abban biztosabb vagyok, hogy nézet és érzés kapcsolódik egymáshoz.

Emberek a nemzet alatt a címe Németh László egyik 1936-os írásának, ebben a parasztság van a nemzet alatt, onnan kellene feltörnie. Hasonlót gondolhatott Szabó Zoltán, amikor azért érvelt, hogy a népet be kell szabadítani a nemzetbe, hogy azt megerősítse. (Népen ő, mint később írta is, a parasztságot értette, mint Petőfi: „Még kér a nép, most adjatok neki...”) És feltehetően ebben az összefüggésben értendő az is, amit az 1956-os forradalomról mondott, hogy benne a nemzet nem megnyilvánult, hanem létrejött.

Amikor nemzetéről beszél valaki jelen időben, azt hiszem, meg sem gondolja, amit itt elég hosszasan jelezni akartam, hogy más-más korokban-korszakokban más-más volt a nemzet, a magyarok is más-mást értettek nemzetben, és máshogyan éreztek iránta. Szűcs Jenő a „nemzettudatot” identitástudatnak mondja, és „a »nem-azonosság« azonosságának”, ami, mondja, olyan, mint a héraikleitoszi folyó, amibe nem lehet kétszer belelépni, pedig ugyanaz a folyó. A magyar nemzetet az államalapítástól számítja, és így érti, hogy: „A Kárpát-medencében élő magyarság... egy történetileg kialakult, történetileg létező, világosan és pontosan meghatározható modern nemzet része. Ilyen nemzet azonban nincs. Még akár a magyar felfogás is azon alapul, hogy létezik egyfelől egy magyar *nemzet* Magyarország állami keretei közt, másfelől vannak »magyarok«. [...] Még a magyar hivatalos szemlélet szerint sem létezik tehát egy olyan nemzet, mely a valóságban és magában a nemzeti tudatban létezik” – írja hivatkozott művében (348. sk.).

Ezt 1985-ben írta, jelentette meg, és ma, 2012-ben nem az a helyzet, ami akkor volt. Több mint húsz éve már elismert az ország vezetői által, hogy a határokon túl élő magyarok, a magyar kisebbségek is részei a nemzetnek. A jelenlegi kormány még az állampolgárságot is felajánlotta a más országokban élő magyaroknak. Az elismerés világossá tette a politikai és a kulturális nemzet közti különbséget, attól függetlenül, hogy az állampolgárság megadása országok közötti, tehát nemzetközi konfliktusokhoz vezethet-e. Hiszen a megadott állampolgárság se változtat azon a helyzeten, hogy egy Romániában élő magyar nemzetiségű egyén román állampolgár, az állampolgársággal járó jogokkal és kötelességekkel. Akkor pedig marad az a felállás, hogy minden magyar ember a magyar nyelv- és kultúrközösség tagja, nem a politikai állampolgárság teszi azzá. A magyar kulturális nemzet tagjait nem okirat teszi azzá, ők ebbe a közösségbe nem beléptek, nem társultak hozzá, nem is léphetnek ki belőle, bár megtörténhet, hogy kikopik belőlük, ami a többiekkel közös.

A kultúrnemzeti elismerés, ami megtörtént, nem oldhatja meg az államnemzeti problémát, hogy amennyiben az összes országon kívüli kisebbségben élő magyar

ember megkapja is az állampolgárságot, a magyar állam nem kapja meg tőlük az állampolgári kötelességeket, sem azokat a területeket, ahol élnek. Szűcsnek igaza volt, csak egy államföderáció segítené ma is és mondhatom ma, ezt nem helyettesítheti be az Európai Unió sem. És mindezt csakis annak érdekében mondom, hogy megvilágítsam: nem jó egymással azonosítani a politikai és a kulturális nemzetet, még egy országon belül sem.

Ez pedig nem könnyű feladat, hiszen a nemzet két vetülete összefonódik, mint a copf, és nemcsak a nyelv általánossága miatt, hogy egyaránt állami-hivatali és kulturális-irodalmi, hanem például azért is, mert más a társadalom és más a közösség, mégis mindkettő figyelembevételére szükség van – ez talán a legjobb példa – a közoktatásban. Nemzeti matematika nincs, van viszont nemzeti költészet. A matematika nemcsak tudomány, hanem az állami és társadalmi feladatok gyakorlati végzésének egyik eszköze. A matematika nemzetközi – ha tetszik, nemzetek fölötti –, a költészet csak akkor, ha fordítják, és csak akkor tudják fordítani, ha valamilyen nyelven van. Egyedül a fonikus költészetről lehet azt mondani, hogy pusztán emberi-embertelen és kozmikus.

8

■ Engem tulajdonképpen az érdekelt, hogyan látják-értik a magyar nemzetet, akik kívülről nézik; hogyan kellene nézni nekünk, magyaroknak azokat, akiket csak kívülről láthatunk; és hogyan kellene őket figyelembe véve nézni és látni magunkat. Elég sokat éltem külföldön, sokszor volt lehetőségem megtapasztalni, mit látnak a kívülről szemlélők. Velük pedig számolnunk kell, hiszen valahogyan ők is számolnak velünk.

Angliából, Franciaországból, Amerikából, bárhová néz valaki, a látvány nemzetközi: egy bizonyos nemzetet nemzetek között lát, sohasem egyedül azt, amit lát, azt a saját és nem csak a saját nemzete viszonylatában látja.

Elsőnek: a magyar nemzetet ott látják, ahol az országot, az ország határain belül, Európa egy bizonyos részén, amit Kelet-Európának mondanak. Ami számunkra Közép-Európa, és a németek számára is gyakran az, angolul, franciául nemigen látható. Ez a több évtizedes szovjet fennhatóságnak köszönhető. A két Németország már több mint két évtizede egyesült, maguk a németek még mindig megkülönböztetik a „keletieket” („die Ossis”); Nyugat és Kelet között eltűnt a Közép, az a „Mittel úr”, akiről Tózsér Árpád írt egykor verseket. A nemzetközi szemlélet tehát régiókra tagolódik, aki egy nemzetet kívülről lát, azt országok között egy régióon belül látja. Nem lehet elégszer ismételni, hogy a nemzetközi valójában *nemzetek közötti*.

Aki egy nemzetet kívülről lát, szinte elkerülhetetlenül a sajátjából. Ez a számára belülről pedig a saját országnak nemcsak a jelen ideje, hanem a múltja is, ezért az, amit a kívülről néző egy nemzetről/országról lát, az annak múltjával együtt a jelene. Ha olvasott róla, vagy emlékezik valamire a történelemórák anyagából, akkor például angolul Osztrák–Magyar *Birodalom*ról (Austrian-Hungarian Empire), nem Monarchiáról olvashatott, és olyat is, hogy a 19. század elején az Orosz mellett két birodalom volt Kelet-Európában, az Osztrák–Magyar és az Oszmán Birodalom, és mindkettő széthullott, őr és zavart hagyva maga után. Az évtizedek során mind Angliában, mind Amerikában hasztalanul mondtam, hogy az a bizonyos Osztrák–Magyar valójában Monarchia volt, nem Birodalom, és mindössze negyven évig tartott, 1867-től 1918-ig. Értetlenül néztek rám, vagy mintha nem is hallották volna, amit mondtam. Soha senki se kérdezte meg: tényleg? Arról se tudott senki, mikor és hogyan párosult a két ország, és hogy az osztrák császár és a magyar király, ha egy ember is, két külön személy és méltóság. Általában nem tudtak az 1848-as forradalomról, de aki tudott róla, az se tudta, hogy másféle volt, mint annak idején a többi európai ország-

ban: nálunk az elsődleges ügy a függetlenség volt, nem az államforma megváltoztatása. (Magyarországon se tudják sokan, hogy eredetileg nem volt szó köztársaságról; József nádor közvetítésével a király nevezte ki új miniszterelnöknek Batthyányt, őt hűtlenségéért végezték ki a trónfosztás után 1849 őszén.)

Annyit viszont általában tudtak vagy sejtettek, hogy Magyarország az első és a második világháborúban ellenség volt, bár az már eszükbe se jutott, hogyan lett az Osztrák–Magyar Birodalomból, még gyakrabban Ausztria–Magyarországból (Austria-Hungary) Magyarország. Arról se tudtak, hogy mi történt Magyarországgal a versailles-i békekötés (Trianon) révén. Erről teljesen hiába beszéltem barátoknak is: nem hallották meg, nem figyeltek fel rá. Ez azt is jelenti, hogy csak országra gondoltak. Számukra Magyarország azért Magyarország, mert magyarok laknak benne, az ő országuk. Eszükbe se jutott, hogy élnek magyarok, és tömegesen, a környező országokban. (Egy amerikai, aki tudott erről, egyszer megkérdezte: Hogyan kerültek magyarok Transzszilvániába?)

Egyébként az Egyesült Királyságban, az Egyesült Államokban és a Franciaországban élők és onnan kívülre nézők amikor országra, akkor népre gondolnak, nem nemzetre, és amikor népre, akkor országra, ország népére. A nép szó pedig jelentheti egy ország népét és egy nép országát: társadalmat és nemzetiséget. Amerikai újságírók írhatják: „across the nation”, de ez azt jelenti: „az egész országban”; politikusok mondhatják saját magukról: „ez a nemzet” („This nation”), de általában azt mondják: „az amerikai nép” („the American people”), vagy „mi, amerikaiak” („we, Americans”), és ezzel vagy a politikai nemzetre utalnak, vagy egyúttal a kulturálisra is. A kettő között nem tesznek különbséget, mert nincsen szükségük rá, legfeljebb akkor, amikor az amerikai kultúráról beszélnek (például azt mondták a 20. századi képzőművészettel kapcsolatban: „az amerikai évszázad”, „the american century”). Ezért nem is nagyon tud egy onnan néző mit kezdeni azzal a bökkenővel, hogy egy nemzet több országban élhet, miközben tudhatja, hogy egy nép, például a német, élhet több országban. Azt viszont egy angol is, egy amerikai is, egy francia is, ha egyáltalán használja a nemzet szót, tudja, hogy más-más az ausztrál nemzet, az új-zélandi, a kanadai, az angol, hiszen más-más az országuk, bár ugyanegy nyelvet beszélnek. Tudja azt is, hogy saját országában is van kisebbség, Franciaországban a baszkok, Angliában a walesiek, Amerikában a „hiszánok”, de ezzel általában nem törődik, hiszen nemzetten mindenekeelőtt a politikai nemzetet érti, a kisebbségen pedig amúgy is népet, nem nemzetet.

A nemzet: emberek, mondta Szabó Zoltán, de hát az ország népe is emberek. A nemzet az emberekben van, nem az emberek vannak a nemzetben, mondta ugyanő. Az ország népe viszont az ország határain belül egymás mellett élő, lakó, mozgó emberek együttese, és ezek az emberek az országukban élnek, nem az ország él bennük. Népszavazásról beszélünk, nem nemzetsavazásról.

Az éppen mondottakhoz kapcsolódva – a népszavazás a német „Volksabstimmung” tükörfordítása, (angolul: „plebescite”) – röviden el lehet mondani, mit lát egy német, amikor keletre és a magyar nemzetre néz, hiszen mást, mint egy Nyugat-Európában vagy Amerikában élő és odavaló ember. Feltehetően különbözőt lát, ha a korábbi Kelet-Németországban, a Német Demokratikus Köztársaságban vagy ha Nyugat-Németországban, a Német Szövetségi Köztársaságban élt. De feltehetően mindkét helyről vagy magyarokat lát, vagy Magyarországot látja. Annál is inkább, mert németül nemigen mondják, hogy a *magyar nemzet* (*die ungarische Nation*). Magát a nemzet szót is kerülik, mert azt a náci korszak máig tartóan kisajátította. Ugyanebből az okból kerülik a „Volk” szót is, melléknévi változata, a „völkisch”, ami a magyar „népi”-nek felel meg, egyenesen tabu. A *magyar nép* (*das ungarische Volk*) kifejezés is aránylag ritkán fordul elő. Az ötvenhatos magyar forra-

dalmat ugyan népfelkelésnek (*Volksaufstand*) mondják, de ebben a szóösszetételben a nép az ország népét jelenti. Ezért látnak a németek vagy embereket, vagy országot, és akkor ország népét, és ha embereket, azokat is az országon belül. Ha tudnak arról, hogy sok magyar él Romániában, illetve Erdélyben – németül Siebenbürgen –, akkor ma éppúgy nem veszik tekintetbe, mint azt, hogy németek éltek és esetleg élnek ma is Csehországban és Lengyelországban.

Végül is két eredményre jutottam. Az egyik: aki kívülről, „nemzetközi” összefüggésben néz, országot és ország népét lát, nemzetet csak akkor, ha ezen az ország népét érti. Van különbség politikai, illetve államnemzet és kulturális nemzet között, és aki kívülről néz, érdeklődhet a kulturális iránt, de ezen egy nép kultúráját érti, és a maga országa vonatkozásában a politikait veszi komolyan, azt tartja alapvetőnek. A magyar kultúra mint egy bizonyos kultúra érdekelheti, tetszhet neki, Magyarország viszont mint ország, állam és társadalom az ő számára nem tetszés dolga. Ezt érdemes tudni, ezzel hasznos számolni. A másik eredmény az, hogy bármennyire meg is különböztethető egymástól politika és kultúra, társadalom és közösség, vannak elkerülhetetlen összefonódásaik, köztük talán legfontosabb az iskolarendszer. Az iskola lehet közösségi igény, de elkerülhetetlenül társadalmi követelmény. A közösségi igények lehetnek kisebbségiek, és lehetnek, például, felekezeti, a társadalmi követelmények viszont állampolgáriak. És a társadalmi berendezkedés jellegétől és tényleges működésétől függ annak eldöntése, hogy a közösségi igényeknek mennyire és hogyan tesz eleget állam, kormány, törvénykezés. A kulturális nemzet igénye is közösségi igény, az viszont messzemenően a kormányzattól függ, hogy például hogyan tanítják az iskolákban a történelmet, a nyelvet és a nyelveket, a saját irodalmat és a más nemzetek irodalmát. Feltehetően az jó, ha az igények és a követelmények egybeeszenek, egymással harmonizálnak.

A politika és a kultúra összefonódása elkerülhetetlen, egyesítésük viszont – egyaránt a nemzet államosítása és az állam nemzetesítése – elkerülendő. Mindenképpen tudni kell, hogy a nemzetköziség, már a nemzetek fölöttiség is, olyan állapot, amelyik elsődlegesen egy ország politikájára, nem egy nemzet kultúrájára tereli, sőt kényszeríti a figyelmet. Ezt mindegyik országban meg lehet tapasztalni, a sajátunkban is.

9

■ Az indián nemzetek Amerikában úgy élnek, mintha közösség és társadalom ugyanegy lenne – egyfajta ősközösség –, számukra az lenne az élet, és tudják, az már lehetetlen. Az ő szemléletük eredendően nem országok, politikai nemzetek közötti; nem is országok-nemzetek fölötti, számukra a többi indián nemzet az, ami nemzet, nincsen se országuk, se államuk. Törzsi mentalitás? Igen az, amíg arra törekszenek, hogy megmaradjanak. Őket nem érdeklik más országok, se a nemzetköziség és a nemzetek fölöttiség problémái: számukra a szövetségi kormány lenne a saját nemzet-felfogásuk szerint nemzet fölötti, ha beleszólhatna abba, hogyan éljenek, és ha szükség lenne köztük kirobbanó háborúk megakadályozására.

Törzsi mentalitásról beszélnek, az korábbi, eredetibb, mint az állami-kultúrnemzeti, és jellegében más, mint a teokratikus mentalitás, amely számára szintén nincsen társadalom-közösség megkülönböztetés, hiszen a teokrácia egy az Isten országának, a mennyországnak a földön megfelelő közössége kíván lenni. A teokráciának a 20. században a nemzethitű nemzetiszocialista és a – nemzetközi hitűnek mondott, elvben egy nemzetek nélküli, emberiség-hitű közösséghez vezető – kommunista diktatúra felelt meg. Végül azért is beszélnek törzsi mentalitásról, mert a tényleges törzsek egymás közelében harcba álltak egymással, és fogalmuk se volt a földön létező törzsek hatalmas számáról: tudtak bizonyos más törzsekről, de úgy éltek és hittek, mintha mindegyikük csak maga létezett volna.

Törzsi törekvésekre, eszményi törzsi életformaigényére sokféle van példa. Egy hopinak a navahó élet nem élet, ő sohase élne úgy, nem hinne abban a hitvilágban, nem végezné azokat a rítusokat. Volt és van efféle törzson belüliséghez hasonló, illetve hasonlítható tendencia nálunk is: *Extra Hungariam non est vita*: ebben a változatában is: „Itt élned s halnod kell.” De hol volt már ez utóbbinál a *Hungariához* tartozó *hungarusok* országa, és hová lett később a nemesek nemzete. A rendiből polgáriba váltó *társadalomhoz* tartozó gondolkodásmóddal és érzéssel élő nemzet egyrészt jó ideje, másrészt nem is olyan régóta, már nincsen, a múlté. Ma nemzetet vagy minden Magyarországon élő, vagy a bárhol is élő magyar emberek közösségét értjük. Mint említettem, az 1930-as évek közepén Németh László és Szabó Zoltán még nem ezt értette. Érdemes ezen elgondolkodni. Nemcsak magunk, magyarok miatt, hanem az általánosság szintjén: milyen bajos szó is a nemzet és a nemzeti, mennyire történeti-társadalmi a jellege, a mai nemzet tagjai miféleképpen öröklik meg a múltét; miféle bonyodalmakat takar bármelyik róla és vele egyértelműséget lendítő kijelentés.

A törzsi mentalitásra törekvésnek van azonban egy a környező országokban és nemzetekben is eleven gyökere, a nyelv. Mindegyik természetes nyelv akkor is nyelvközösség, ha egy ország társadalmának hivatalos nyelve. Közösségi jellegét nem szüntethetik meg országhatárok, ezért nyilvánvaló, hogy nemzetközi összefüggésben elválhat egymástól a politikai és a kulturális nemzet. Ez mindenütt megtapasztalható, ahol egy ország hivatalos nyelve egy – vagy több – népnelv, és az ország neve megegyezik a népnelv nevével, pedig előfordul, és nem is ritkán, hogy nem egyezik meg. Svájcban négy hivatalos nyelv van, mindegyikük népnelv, és az ország neve egyiküké sem. Indiában az angol nyelv a hivatalos nyelv, és az angol az ország népei egyikének se nyelve. Kanada, Ausztrália, Haiti, Argentína, az Amerikai Egyesült Államok, Columbia, Belgium csak néhány további példa. Az Európai Uniónak is több népnelv a hivatalos nyelve, de nem a tagok számának megfelelő 27. Jellege leginkább Indiához hasonlítható, de valójában egyedi.

Ami Magyarországot illeti, a nyelvközösség jellege és szerepe azóta lett és maradt akut probléma, amióta a francia forradalom után a királyság arisztokráciájának és nemességének reformra kész része túlsúlyba került a konzervatívokkal szemben. A nemesség, még inkább a főnemesség konzervatív része II. József császári – a magyar királyság vonatkozásában kalapos királyi – törekvésével szemben nem a németet, de nem is a magyart, hanem a latint akarta megtenni a magyar királyság hivatalos nyelvének, illetve meg akarta tartani az ország alapítása óta használt latint. Ezek a konzervatívok nagyon is tudták, miért akarják ezt továbbra is Szent István „boldog és soknyelvű országában”, amelyben egyébként a római, tehát latin nyelvű kereszténység volt a hivatalos vallás. (A népnelvű protestánsoknak még Mária Terézia uralkodása idején engedélyt kellett kérniük a templomépítésre.) Törekvésük persze, ha törvényileg sikerül is, kivihetetlennek bizonyult volna, vagyis illuzórikus volt, különösen ha a bekövetkező jobbagyfelszabadításra, polgárosodásra, a választók számának és jellegének fokozatos változásaira, no és a népnelvű protestáns keresztény felekezetekre gondolunk. (A latint ugyan meg lehetett volna újítani, ahogyan a 20. században megújították a hébert, de a héber népnelvnek számított, és egy nép vallásának liturgikus nyelve volt és maradt.)

Érdemes meggondolni, hogy a társadalmilag progresszívnek mondható és népnyelvében is megújulni kívánó, nyelvújítással foglalkozó reformkorban uralkodott el a nemzethalál gondolata, annak előérzete, hogy „más szótat és más keblű nép” él majd a négy folyam partján. A sóhaj: „Egy ezredévnyi szenvedés / Kér éltet vagy halált”, őszinte érzésen alapult, de az első ötszáz évben, „Nemzeti nagy létünk nagy tetetője Mohács” előtt, senki se vallotta volna. A sérülés a reformkorban kezdődött,

amikor kiderült, hogy az ország lakosságának a fele nem a magyar nyelvközösség tagja, és a lakosság már nem *hungarusokból* tevődik, és a *nemzet* ne is azokból tevődjék össze. A szabadságharc elvesztésével folytatódott a baj, Trianon radikálisan megerősítette.

Az országot a hatalmas *területvesztés* mellett *lakosságvesztés és társadalmi hátrány* – például az elcsatolt jelentős városok polgárságának elvesztése – gyengítette. Ezeknél nem volt kevésbé fontos, ami a veszteséggel együtt járt, a *nyelvközösség* politikai-társadalmi megosztása. Egy *nyelvközösséget* persze nem lehet részekre osztani. Ahogyan egy társadalom osztályokra és rétegekre különülése nem szünteti meg a nyelvközösséget, az sem, ha a közös nyelvűek egy része az egyik ország társadalmából egy másik országába kerül, annak a másik politikai nemzetnek az országában és társadalmában kell élnie. A széttagoltság egyszerre bizonyítja, hogy a kulturális nemcsak a politikai nemzettel kerül konfliktusba, hanem a nemzetköziséggel is: a kisebbségek tagjai nemcsak más nemzetek *között* találják magukat, hanem részben más nemzetekben is.

Ez nem olyanfajta konfliktus, amilyenre Hume gondolt a nemzetek második törvényénél, amelyik az egymással kereskedést és érintkezést biztosítja, a háborúság elkerülését szolgálja. Amikor háborúra, királyságok közötti háborúra gondolt, és úgy, ahogyan még Bentham is gondolkodott a század végén, amikor új szóval *nemzetközi* jogról értekezett, azt nevezte a (Hume-nál olvasható) „nemzetek törvényének”. Politikai nemzetről beszéltek, ami azonos volt állammal és királysággal, és eszükbe se juthatott, hogy az konfliktusba kerülhet a kulturális nemzettel, ezért arra sem, hogy az, amit ők nemzetnek mondanak, egy éppen keletkezőben lévő nemzetállam. Ezért nemzet és nemzet között gondolhattak konfliktusra és háborúra, nemzet és – a Hume idejében nem is létező – „nemzetköziség” közöttire nem. És ha tudott is Hume arról, voltak, akik megszegték a nemzetek második törvényét, és háborúba kerültek egymással, és arról is, hogy a győztes királyság a legyőzöttől területeket nyerhet. Arról nem tudhatott, hogy a győztesek nem magukhoz csatolnak területeket, hanem egy új elvet, az önrendelkezés elvét követve, azokat átszabják és önállóítják. Politikailag átrendezik kulturális igényeknek megfelelően a legyőzöttek országait, népekből országokat és így a szó mai értelmében nemzeteket csinálnak.

Az önrendelkezés elvének kivitelezése valójában már nem is nemzetközi, hanem nemzetek fölötti intézkedés volt, győzők részéről egy megnyert háború után, és a *népek, nem a nemzetek* önrendelkezési jogát akarta érvényesíteni. Egy *nemzet* önrendelkezési joga politikailag egy ország *szuverenitásának* a joga lett volna, amit jelenleg az Egyesült Nemzetek, vagyis országok és politikai nemzetek szövetsége deklarál. A Webster nagyszótár szerint az önrendelkezés: „egy területi egység népének rendelkezése saját jövőndő politikai státuszáról” („determination by the people of a territorial unit of their own future political status”). A lényeg a nép és a nemzet megnevezések közti különbség: egy nép dönt olyan jövőről, amelyikben politikai nemzet lesz. A népek önrendelkezését deklaráló wilsoni elv tehát népek politikai és jogi státuszára vonatkozott, a népeket viszont nyilvánvalóan kulturális jellegük szerint határozta meg. Az elv az volt, hogy mindegyik nép éljen a maga országában, tehát legyen nemzet, ez azonban csakis a nemzetközi, a nemzetek közötti viszonyok megváltoztatásával járhatott együtt, és egy *nemzetek fölötti* elven és intézkedésen alapult.

A konfliktus egyébként politikai és kulturális nemzet között ugyanegy országon belül is előfordul, ha a kulturális nemzet nem egységes. Maguk a politikai pártok nemcsak politikai, hanem kulturális összefüggésben is viaskodnak egymással. Egyik és nem mellékes harc a már említett közoktatás jellege körül törhet ki, hiszen az nemcsak állampolgárokat, hanem a kulturális nemzet tagjait is képzí, kisebbségben

pedig nemcsak egy kulturális nemzet tagjait, hanem egy másik, a többségi politikai nemzet állampolgárait. Ezt a mindenütt lehetséges konfliktust az Egyesült Államokban lehet legjobban, mert egyetlen országban belül megfigyelni. Az egyes államoknak, amelyek az ország részei, és nem országok, messzemenő autonómiájuk van, amit azonban a föderális kormányzat például azzal befolyásolhat, hogy ad vagy megtagad föderális juttatásokat.

A politikai és a kulturális nemzet megkülönböztetés éppen azért is fontos, mert a kettő összefonódik, illetve ugyanegyből ered, emberekből és népekből, abból a bennük meglévő tényből és igényből, hogy egymással azonos legyen társadalom és közösség. Ezt az igényt mondtam törzsi mentalitásnak, ami elkerülhetetlenül megvan, és amivel egy mai ország, társadalom és állam, ahogyan egy országot uraló és kormányzó országos közösség egyaránt összeegyeztethetetlen.

A nemzetek közöttiség éppolyan tényleges, mint bármelyik nemzet, mint a nemzet két vetülete, a nemzet szó elsősorban két jelentése szerinti használata és mint az emberekben benső igény a szó itt harmadiknak felsorolt jelentésére, a kétféle használat egyesítésére és egyesítésük megvalósítására. A politikai nemzetet azonban kormányozni kell, a kormányzást végül is egy központból kell irányítani, a kulturális nemzetnek viszont nincs és magában nem is lehet irányító központja. És míg a politikai nemzetnek illeszkednie kell más politikai nemzetekhez, akkor is, ha gazdaságilag önálló, ami igen nagy ritkaság, a kulturális nemzet jellegénél és szándékánál fogva önálló, és még akkor is elüt a többiektől, ha nyelve ugyanaz, mint más nemzeteké.

Hogy hol van a kutya elásva? Bennünk, emberekben.

■ JEGYZETEK

1. Beindító figyelmeztetés: „Az »állam«, »nemzet« és »nemzeti kisebbség« szavak különféle használata is azt bizonyítja, hogy a nyelv nemcsak leírja, hanem maga is alakítja a »valóságot«. A szavak nem egyszerűen jelölnek vagy tükrözik a »dolgokat«, hanem ahhoz is megvan a hatalmuk, hogy saját képükre formálják őket.” Péter László: „»Állam«, »nemzet«, »nemzeti kisebbség« – Három szó használata”. In: Péter László: *Az Elbától keletre*. Osiris, Bp., 1998. 147.)
2. Friedrich Meinecke: *Weltbürgertum und Nationalstaat. Studien zur Genesis des deutschen Nationalstaates*. 6. kiadás. Oldenbourg, München–Berlin, [1907] 1922. – Meinecke szerint több államnemzet is lehetséges egy kultúrnemzetben belül, ahogyan egy államnemzetben belül több kultúrnemzet tagjai élhetnek (4.). – A német nemzetállam várt létrejövésének körülményeiről lásd pl. K.Ch. Planck *Süddeutschland und der deutsche Nationalstaat*. Schaber, Stuttgart, 1968.

■ Bennünk, emberekben – de az intézményekben is „van a kutya elásva”, ahogy András Sándor írja, az utolsó mondatban. A *Korunk* 2012 őszére nehéz anyagi helyzetbe került. Kénytelenek voltunk sokakat megszólítani (eddigyi támogatóink mellett), segítségkérés-sel. Köszönjük azoknak, akik most (is) mellénk álltak: Dr. Üry Elődnek, a soproni Erdélyi Kör irányítójának, amerikai barátainknak, Lauer Edithnek és Kovalszky Péternek, Kolozsvárról Miklóssy Gyulának, Tibori Szabó Zoltánnak, Victor Mannak, Dávid Gyulának (és az aukciónkra még kisebb-nagyobb felajánlásaikkal jelentkezőknek), valamint a Hargita megyeieknek. Talán nem túlzás azt feltételezni, hogy egy-egy ilyen gesztus fontos része a nemzeti összetartozás kifejezésének. Bízunk benne, hogy talpon fogunk maradni.

LÁZÁRY RENÉ SÁNDOR

Valahol Mezopotámiában

Jóraivalók, jámborok, igazhívő emberek,
 Szorgos, szelíd, megbízható honpolgárok
 Vagyunk mi itt, a hajdani Niképhorionban,
 Az Eufrátesz mentén, a mostani Kallinikoszban –
 Kiváló gazdák, mesterek, kereskedők, nyitottak
 Minden újra, másra, sok ős hagyományra, bárkinek
 Kitárjuk súlyos ajtónk, büszke, nyílt szívünk
 Békésen befogadja a bús idegent is, az űzött
 Vándort, kéregetőt, mert vendégszerető népek,
 Istenfélők vagyunk mi itt, Mezopotámiában,
 Erkölcösök, régről hithű keresztények –
 Megtartjuk mind, betartjuk mind a törvényt,
 S most könnyű, mert dicső provinciánkban
 Már nincsenek pogányok,
 Nincs több rendbontás, zűrzavar,
 S pogányok sincsenek már.

Nincs semmi baj, nyugodt az életünk, nálunk
 Nincs semmi baj, se belviszály, se villongás,
 Nincs semmi baj, mi béketűrőek vagyunk,
 Türelmünk híres messzi tájakon, nálunk
 Nincs semmi baj, csak néha halljuk, suttojják,
 Hogy máshol újfent, így meg úgy, sajnálatos,
 Sok fejlemény adódik – egyre aggasztóbb
 Világunkban düh, gyűlölet, harag tarol
 Le mindent, tombol, gyilkol, gyújtogat, itt-ott
 Porig ég egy-egy vén zsinagóga, s néha zsidókat
 Vernek, fosztogatnak – legtöbbször ismeretlenek.

Idén Rómában, s Ostiában is tán, fölfoghatatlan,
 Minősíthetetlen események történtek, micsoda
 Szégyentelenség – persze, a császár megint,
 Mint mindig, a helybeli jótét keresztényeket
 Kötelezte a zsidóknak mindent kártéríteni –
 Törvény nevében, jog szerint.

Nincs semmi baj, de vannak vakvéletlenek.
 Nálunk például, éppen szombaton, villám
 Csapott nagyobbik zsinagógájukba,
 Gyorsan kigyúlt, kiégett teljesen,
 S a házaikra is átterjengett a tűzvész –
 Hiába is futottunk, gyúltunk oltani,
 Sokan bentégtek, megfulladtak égre

Süvöltő füstben, lángnyelvek között
Pusztultak el, s leroskadt rettegésben,
Veszett tömegben típródtak halálra –
Mi megpróbáltunk keresztényi módra
A vérző sárba hulltakon hamar segíteni –
Elhúztuk, vontuk, elvonszoltuk őket
Az utcákon keresztül, ám sehogy se
Ment, mert fogás sem esett ezeken
A rúgkapáló, ronggyá sült zsidókon –
Mind tovamásztak, elmenekültek
Békés városkánk környékéről is! Csak mi,
Csak mi maradtunk itthon, Kallinikoszban.

Mi mást tehattünk volna? Mindhiába
Próbálkoztunk, rohantunk menteni –
Vaksors csapásán mit sem ér segítség
Kallinikoszban... Persze a császár
Ismét csak minket tett felelőssé –
Törvény nevében, jog szerint,
Mint mindig, méghogy épp mi fizessünk
kártérítést neked, s mi építsük föl újra
Kallinikoszban a tespedt templomukat majd –
Méghogy mi adjunk pénzt, és pont ezeknek,
Kiket mentettünk, erőnket sem kímélve,
Kártérítést egy kósza villámlás okán?

Egy véletlen gyúlt, téveteg
Villámcsapás és tűz miatt,
Törvény nevében, jog szerint
Szentéletű püspök urunkat, szegényesen
Tengődő gyülekezetünket erre kötelezte
Volna szigorral, igaztalanul a császár,
Csakhogy Ambrosius, Mediolanum püspöke
Megfedtte érte, és nyilvánosan
Megtiltotta neki, a nagy Theodosiusnak –
Szentmise közben, hirtelen megszakította
Az eucharisztikus szertartást, s nem volt hajlandó
Folytatni sem addig, amíg ott, helyben a császár
Vissza nem vonja téves kártérítési rendeletét –
Megmakacsolta magát, s végül csak kicsikarta
A térdre hulló, bölcs Theodosiusból,
Hogy Kallinikosz buzgó keresztényeit pénzbírsággal
Se sújtsa, mert egy keresztény uralkodó hatalmas
Bűnt követ el, ha holmi zsidók s az egész zsidóság
Szégyentelen, mohón sürgő diadalmát
Segíti az üdvözítő anyaszentegyházon.

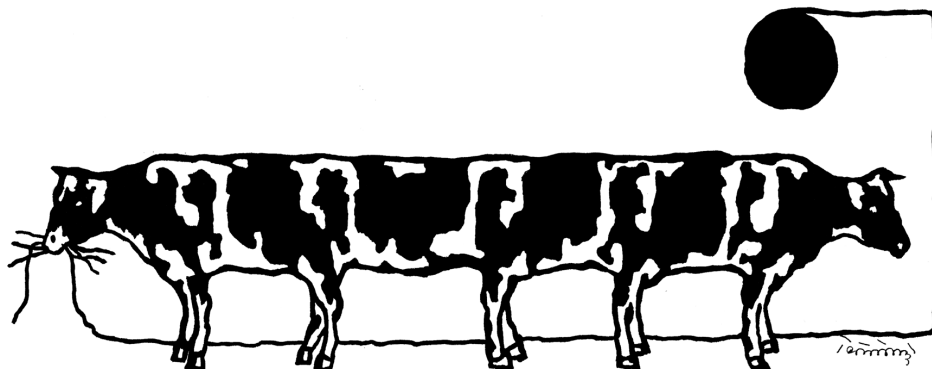
Nincs semmi baj, nyugodtan élhetünk tovább –
Törvény nevében, jog szerint, s villám se sújt
Le ránk, se városunkra, ha jól fohászkodunk.
Mi béketűrő nép vagyunk – Kallinikoszban

Élünk, halunk, s hozzánk hasonló sincs sehol,
Istennek hála, megvagyunk Kallinikoszban –
Igazhívők, megbízhatók bármely korban, minden időkben.

James Portland Mortimer költeménye – angolból fordítottam. Ez is Archibald Blacksmith küldeményéből való. Kallinikosz, latinul Callinicum, híres keresztény város volt Mezopotámia peremén, mai nevén: Al-Raqqah, tudtommal éppen Szíriában. A felidézett események Kr. u. 388-ban, a kallinikoszi zsidóüldözések idején, illetve később, 389-ben történtek az akkori Milánóban – Theodosius császár (minden jobb belátása ellenére) kénytelen volt meghátrálni Szent Ambrus akarata előtt, a püspököknek sikerült így kizsarolni belőle a kártérítési rendelet végső visszavonását. Csak erről, csak ennyiről szól (eléggé száraz modorban) ez a hosszú vers is – bevezetem Marosvásárhelyt, 1927. december 7-én, Ambrus napjának délutánján, miközben erős torokfájás gyötört.

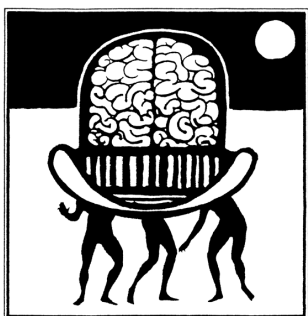
Lábjegyzet Lázár René Sándor verseihez

■ **Lázár René Sándor** 1859. szeptember 17-én született Kolozsvárott. 1890-től már főleg Marosvásárhelyen élt – Marossárpatakon hunyt el 1929 októberében. Költői műveinek és írott hagyatékának méltó felfedezése még hosszú ideig váratott magára. Verseinek legelső (bár elenyésző) része csak 1992 augusztusában került elő a marosvásárhelyi Molter-hagyatékából, aztán később mind kisebb és nagyobb adagokban, de szinte véletlenszerűen, a Teleki Téka titkosított állományából, illetőleg a költő özvegyének, Vajdaréthy Júliának hosszan lappangó hagyatékából, továbbá más, korabeli (részben családi, részben baráti) hagyatékokból is. Igen terjedelmes, bár eléggé szétszórt lírai életműről lévén szó, még a Lázár-versek és verstördelékek, változatok meg másolatok, átírások és fordítások vagy a prózai fragmentumok számát tekintve sem bocsátkozhatunk elhamarkodott számításokba, sem előzetes mérlegelésekbe, mert a már-már egésznek mutatkozó szövegkorpusz még újabb meglepetéseket is tarthat – földolgozása roppant időigényes, hosszú évekre rúghat, ám kétségtelenül folyamatban van. (Közzéteszi: Kovács András Ferenc.)

LENGYEL LÁSZLÓ

A NEMZETKÖZI VALUTAALAP (IMF) A VÁLSÁGBAN, VAGY VÁLSÁGBAN AZ IMF?

A valóság az, hogy a világpolitika legfontosabb komponense, amely olajozta a mozgó alkatrészek közötti együttműködést, amely egy közös irányba vezette a rendszert, még nem vesztette el olajozóképességét.

Aválság átértékelte az egyes nemzetközi szervezeteket és azok hierarchikus kapcsolatait, illetve szabályrendszerét. A 2008–12-es válság újra felvetette a kérdést, hogy a Bretton Woodsban kialakított nemzetközi intézményrendszer hetvenes évekbeli bukása után létrejött intézményrendszer – G7, G8 – alkalmas-e a világ pénzügyi, gazdasági folyamatainak ellenőrzésére, irányítására. Egy új Bretton Woods következik, vagy a régi szervezetek és intézmények alakulnak át a válság hatására. Az új pénzügyi-gazdasági hatalmi szerkezet, hegemonia és mentalitás, amely a válságban a szakítás és a folyamatosság együttesét mutatja, egyes szervezeteket és intézményeket leértékelt, másokat új szerepkörbe állítva felértékelt. „Ha a hitelválság kihívást intézett volna a társadalmi kapcsolatok organikus összetételére, ezzel aláásva a világ politikai és pénzügyi rendszerét, arra a következtetésre juthatnánk, hogy törés következett be, és alapvető változásnak vagyunk tanúi. Ehelyett azonban legjobb indulattal is csak a köz- és magánszféra újraegyensúlyozását láthatjuk. Ez érintetlenül hagyja a globális kapitalizmus alapjait, csupán a regulációt végző intézményt hangolja újra azzal a céllal, hogy az állam erőteljesebben tudja érvényesíteni igényeit a pénzügyi rendszerrel szemben, de amely még nem befolyásolja annak alapvetően magánjelleget, valamint kihívást intéz az úgynevezett nagyhatalmi vezető szerep ellen a nemzetközi politikai rendszerben, miközben a létező nagyhatalmi – értsd: amerikai – vezetés strukturális feltételeit érintetlenül hagyja. Ennek megfelelően kijelenthető, hogy a változásban lévő hatalmi

egyensúly (amilyen formában most létezik) nem fogja túllendíteni a pénzügyi rendszert saját keretein.

A valóság az, hogy a világpolitika legfontosabb komponense, amely olajozta a mozgó alkatrészek közötti együttműködést, amely egy közös irányba vezette a rendszert, még nem veszítette el olajozókéességét. Ez az olaj a globális kapitalizmust megalapozó idea, amely a relatíve nyitott piacok hosszú távú életképességébe vetett hiten alapul, amelyben az árak jeleket küldenek a piaci szereplőknek, és ahol a vállalkozások (állami, magán- vagy hibrid) növekednek vagy stagnálnak, vagy adott esetben vesztesen kerülnek ki a versenyből a képességük tekintetében, hogy erőforrásokat tudnak felhalmozni. Ezekhez az alapvető hitekhez ezenfelül több más érték is tartozik, egyenként vagy kombinációban, úgymint egyéni szabadság, társadalmi jólét, társadalmi igazságosság, nemi egyenlőség stb., miközben a legfontosabb alapvető konszenzus az, hogy bárhogy szerveződjenek is a nemzeti gazdaságok, a globális szintérnek tükröznie kell ezeket az értékeket. A kommunista Kínától a nacionalista Oroszorszáig, a szociáldemokrata Dániától a kollektivistá Japánig, a szabad vállalkozásokat pártoló Egyesült Államoktól a populista Argentínáig a mindenki számára elérhető globális gazdaság közjóság, amiben mindenki egyetérthet. Ez tarthatja egyben a globális gazdaságot.”¹

A globális szintéren a különböző politikai és gazdasági szereplők a Nemzetközi Valutaalapot a 2008–12-es válságkezelésben hegemonisztikus helyzetbe hozták. Ha korábban az IMF a fejlett világ gazdasági és pénzügyi rendezéséből kiszorult, a fejlődő világra összpontosító pénzügyi válságmegelőző és -kezelő intézmény volt, mára a fejlett világ pénzügyi rendszerét befolyásoló, szabályrendszerét önállóan alakító intézménnyé lett. A Lehman Brothers összeomlásáig tekintélyi és identitásválságban lévő Nemzetközi Valutaalap a 2008-as pénzügyi, majd realgazdasági válságban új és fontos szerephez jutott. Előnyére szolgált, hogy szervezetként az elsőkk között figyelmeztetett nemcsak a recesszió közeledtére, de a világméretű összefogás szükségességére is, azaz a rendszerszintű válságra; másrészt hogy az egyetlen olyan nemzetközi pénzügyi szervezet volt, amely forrásokkal és szervezeti tapasztalatokkal rendelkezett az országok egyéni válságkezelésére. Az IMF-ről kialakult súlyosan elmarasztaló ítéletek az 1997-es ázsiai, majd az ezredfordulós latin-amerikai válságkezelések kapcsán végül nem a szervezet félreállításához, szerepcsökkenéséhez vezettek, hanem egy tanulási folyamat részeként jelentek meg. 2008 őszén világossá vált, hogy nincs olyan univerzális, sőt kontinentális vagy regionális pénzügyi szervezet, amely egyaránt vállalhatna megelőző, ellenőrző és kezelő szerepet globális értékek és érdekek alapján ázsiai, latin-amerikai, európai – EU-tag, eurózonatag, EU-n kívüli –, afrikai ország válsága esetén. Bár az egyes nagyhatalmak saját hatókörükben, az Európai Unió tagjai területén vállalnak segítő és kezelő szerepet, univerzális szerepre egyedül az IMF alkalmas.

Igy az IMF a nemzetközi válsággal legyőzte saját válságát. És nemcsak a válságkezelésben szerzett tapasztalatait osztja meg a világon más válságkezelőkkel, illetve az érintettekkel, de élen jár abban, hogy szakmailag földerítse a válsághoz vezető okokat és megkezdje egy új gazdasági rend szabályainak kialakítását. Az IMF működésének növekvő hatóköre arra is utal, hogy a nemzetközi válság ugyan megrendítette az Egyesült Államok és Európa anyagi és szellemi tekintélyét, de a Nyugat tartós vezető szerepét érdemben nem érintette. Amerika erős anyagi és hatalmi irányítása és Európa ugyancsak súlyos szellemi befolyásának párosa az IMF-ben a globális erőviszonyok fennmaradását tükrözi. Bár sok tekintetben megszűnt a meghatározó neoliberális – köznyelven: washingtoni konszenzuson alapuló – gazdasági világrend, amelynek az IMF az egyik fő terjesztője és fenntartója volt, de helyébe nem lépett se a kínai – pekingi konszenzus –, se a BRIC – brazil, orosz, indiai, kínai – kö-

zős világtrend. Ami ma működik, és aminek a körvonalait éppen most az IMF fő kezdeményezőként és végrehajtóként kialakítani igyekszik, az egy vegyes rendszer, egy globális mixtúra. Ebben keverednek az 1945–1978 közötti keynesianus és posztkeynesianus, illetve az elmúlt harminc év neoliberais elemei új, még kidolgozás alatt álló elemekkel, és itt keverednek a fejlett és lassuló „nyugati”, illetve a fejlődő és gyorsuló „keleti” gazdaságok rendező elvei, de egyértelműen a globális liberális rendszernek megfelelően.

A nyugati világ és ennek megfelelően az IMF nem kiszorulóban van időben és térben a világtrendszerből. Ellenkezőleg, az IMF szerepe erősödik, és nemcsak a fejlett világ fogadja el saját általános pénzügyi intézményeként, hanem e szerepét növelni kívánja Kína, India, Brazília, Oroszország, Törökország, Dél-Afrika, vagyis a feljövő gazdaságok irányítói is. A válság idején egyértelmű nagyhatalmi konszenzus alakult ki az IMF mint globális, regionális és egyedi válságkezelő körül, támogatottsága egyhangú. Az IMF és a Világbank számíthatnak arra, hogy tőkájüket folyamatosan növelik az igényeiknek megfelelően, hogy képesek legyenek minél több helyen érdemben beavatkozni. Ma egyedül az IMF rendelkezik ilyen globális anyagi, szellemi és intézményi felhatalmazással. Eszközrendszerén, válságkezelő módszerein van és lehetséges vita, de az IMF fő céljait és megoldásait illetően a nemzetközi közösség egyértelműen támogatja. Így azok az országok, kormányok és ellenzékek, amelyek az IMF-et mint intézményt támadják, valójában a nemzetközi közösséggel fordulnak szembe, és bármennyire megosztott is e közösség, az IMF-fel szemben nem lehet benne szövetségesre lenni.

A kelet-európai politikusoknak és a közvéleményeknek a nyolcvanas évek elejéig nyúlnak vissza a tapasztalatai, emlékei az IMF-ről. Illúziók és mítoszok, tudások és fél-tudások, ítéletek és előítéletek kapcsolódtak és kapcsolódnak a Valutaalap működéséhez. Az IMF volt az „imperialisták ördögi képviselője”, volt „angyali megmentő”. Érdekes megemlékezni erről, mert a ma politikusai – Orbán és Basescu, Gyurcsány és Ponta stb. – ezzel a közvéleményben kialakult hitrendszerrel dolgoznak, illetve ezt a hitrendszert alakítják.

Kádár- és Ceaușescu-kor és az IMF

■ Az 1979-es második olajárrobbanás és Leonid Brezsnyev szovjet főtitkár levele az európai szocialista országok vezetőihez, amelyben jelezte, hogy a Szovjetunió nem növeli olajszállítmányait, illetve dollárért eladható kemény cikkekhez kötötte a szovjet olajszállításokat, megrendítette a súlyosan eladósodott országokat, mindenekelőtt Lengyelországot, Romániát és Magyarországot. Röviddel ezután következett Afganisztán szovjet megszállása és az első amerikai hitelebargó a szocialista országokkal szemben. Ebben az európai szocialista országok egy részét – Lengyelországot, Magyarországot, Romániát, Jugoszláviát – érintő adósságválságban fölmerült, hogy ha belső szanálásra ők maguk képtelenek, akkor ki vállalja adósságaik fizetését. A Szovjetunió vezetése világossá tette, hogy a szovjetek se együtt, se külön-külön nem hajlandók egy szánáló pénzügyi és/vagy energiacsomag kialakítására, és nem nyújtanak gazdasági-pénzügyi védernyőt a Varsói Szerződés és a KGST országainak adósságai fölé.

A nyugati – mindenekelőtt német, francia, japán, holland és kis részben amerikai – hitelezők ekkor ébredtek rá először, hogy a szovjet övezetben megszűnt a közös válságkezelés, az országoknak maguknak kell adósságaikat törleszteni. Ennek következtében az addig biztosnak látszó országok leminősítették, és hiteleik súlyos kockázatot jelentettek. Két ország, Lengyelország és Románia már 1980-ban *de facto* fizetésképtelenné vált, vagyis nem tudták hiteleiket törleszteni, és ezért vásárlásait közvetlenül kellett keményvalutában eszközölni.

Kádár János MSZMP főtitkár óvatosan tapogatózni kezdett egy nyugati nyitás irányába. Látómezejében az erőszakos, de gazdasági közösséget, szolidaritást nem vállaló Moszkva, egy kemény Washington és egy engedékeny Bonn állt. Felvette a titkos tárgyalások fonalát Magyarország visszatéréséről az IMF-be és a Világbankba, másrészt kezdeményezte egy külön megállapodás kötését az Európai Gazdasági Közösséggel. Jellemző módon se a Szovjetunió, se az NSZK nem volt hajlandó együttesen kezelni a válságba jutott országokat, egyedül az IMF igyekezett összehangolni a jugoszláv, román, lengyel és magyar adósságválságok programjait. Jugoszlávia és Románia IMF-tagok voltak, és 1981 novemberében került az IMF igazgatótanácsa elé a magyar és a lengyel visszalépési kérelem, amelyet az igazgatóság el is fogadott.²

Am az 1981. december 13-i lengyel szükségállapot bejelentésének hatására a Rigan-adminisztráció nemcsak megvétózta Lengyelország csatlakozását, hanem újabb hitelezési bojkottot mondott ki a szocialista országokra. A fizetéseképtelenségi sor szélén álló Magyarország *de facto* fizetéseképtelenné vált. 1956 óta először a rendszernek túléléséért kellett küzdenie. Magyarország hónapokon keresztül a közvetlen csőddel nézett szembe. Importját csak közvetlen exportjából származó bevételeivel szerezhette meg. Kádár János és a hatalom többi birtokosa sokkoló élményen ment keresztül. Valamennyien átérték a háborút és 1956-ot. Tartottak is tőle. Tudták, mit jelent idegen csapatok megjelenése az országban, vagy mit ér az utca hatalma. De a fizetéseképtelenség egyszerre átélhető és átélhetetlen állapot. Kádár János főtitkár és az MSZMP Politikai Bizottsága először érezte meg, hogy hiába százszázalékos uralma az ország felett, hiába tehet hatalmilag bármit az országon belül bárkivel, hatalmát radikálisan korlátozza gazdasági tehetetlensége. Mint akinek halálos betegségét jelentették be váratlanul s fordulna mindenhová. A csapás kiheverhető, de örökre megmarad a hatalom, az élet korlátozottságának émelyítő tudata. Kádár a brutális diktatúra vagy a Nyugattal való részleges kiegyezés között választhatott. A diktatúrához se ereje, se kedve nem volt. Az IMF-hez, annak készenléti hiteléhez menekült.

Az egyetlen párt és teljhatalmú vezetője rákényszerült arra, hogy beismerje: se önerőből, se a szövetséges Szovjetunióval nem képes áthidalni adósságválságát. Kádár János megértette, hogy az adósságok önerőből történő törlesztése brutális társadalmi megszorításokkal, áru- és szolgáltatáshiánnyal, a puha diktatúra rendszerének azonnali lerombolásával jár. A fizetéseképtelen Romániában Nicolae Ceaușescu pártvezető az önerőre támaszkodást, a gazdasági függetlenséget és szuverenitást, ezzel a könyörtelen nacionalista diktatúrát választotta. Románia 1971-től volt IMF-tag. 1980 júniusában IMF készenléti hitelt – stand-by loan – vett fel „gazdasági reformokra és stabilizációs intézkedésekre”. De Ceaușescu nem akart reformokat. Inkább a Szovjetunióhoz fordult, hogy olajszállítmányokat nyerjen politikai engedményekért cserébe. De a szovjet válasz lesújtó: csak keményvalutáért, világszerte áron hajlandó Romániának szállítani. A szorongatott Ceaușescu fokról fokra belecsúszik a Nyugat- és Valutaalappellenességbe, s 1983 karácsonyán meghirdeti, hogy Románia 1988-ig önerőből visszafizeti összes adósságát. „Se Moszkva, se Washington” – a románok önerőre támaszkodnak. Románia saját társadalmának könyörtelen kizsigerezésével, hajnali sorban állásokkal, áramszünetekkel, őrült elnyomással fizette meg adósságait. De valóban nem volt szerződése az IMF-fel, és Ceaușescut haláláig senki se korlátozta.

Kádár viszont megértette, hogy ki kell egyeznie a korábban a „nemzetközi imperializmus pénzügyi központjának” nevezett, amerikai irányításúnak mondott Valutaalappal.³ És ami ennél is súlyosabb teher, el kell fogadnia, hogy a nemzetközi pénzügyi szervezet betekintet a magyar költségvetésbe, és a hitelekért cserébe a költségvetést kiegyensúlyozó, megszorító programot vár el.

És itt álljunk meg egy pillanatra. A magyar történettel párhuzamosan nemcsak a román, de a jugoszláv IMF-történet is futott. Jugoszláviában 1979-ben tetőzött a fize-

tési mérleg hiánya és az adósságválság. A hitelezők kemény nyomást gyakoroltak a dinár árfolyamán keresztül, hogy Jugoszlávia térjen a megszorítások és a reformok útjára. Az 1980-as Kraigher-bizottság javasolta is a visszatérést az 1965-ös reformokhoz, de a megosztott, gyenge föderatív irányítók nem tudták akarataikat keresztülvinni a nacionalista tagköztársaságokon. 1981-ben arra kényszerültek, hogy az IMF-hez forduljanak. „A Valutaalap faltörő kosként – *battering ram* – zúzta be a szövetségi állam kapuját.” Az IMF egymásra következő megszorító csomagjai nem segítettek, miközben az IMF befolyása a nyolcvanas évek végére korlátlanra vált az ország fölött. Mindez erős Nyugat-, IMF-, föderáció- és piacellenes hangulatot váltott ki a társadalomból és a politikai elit többségéből. „Jugoszlávia esetében döntő szerepet játszottak a hidegháború végén elkövetett hibák, hogy a NATO-országok kormányai politikailag támogatták a központi szövetségi kormányt, de ez ellentmondott az IMF-logikának, amely megszorító intézkedéseivel destabilizálta a törekény szövetségi szerkezetet.”⁴ Ante Markovic jugoszláv kormányfő hiába könyörgött az IMF-delegációnak, hogy lazítsanak a szorításon, nem talált meghallgatásra, ami végül a szövetség szétrobbanásához és szörnyű háborúhoz vezetett.

Magyarország esetében az IMF programja 1982 és 1985 között a politikai vezetést a reformok és a szoros költségvetés programjai felé toltta. Ez kétségtelen, hogy egyfajta kettős hegemoniát teremtett Magyarország felett: politikai és katonai téren a Szovjetuniótól, gazdasági téren a Valutaalaptól függött (valójában a hitelezőktől, akik számára a Valutaalap nyújtott biztosítékot, hogy Magyarország fizetni fog).⁵ Másrészt, a magyar ellenzéknek le kellett számolnia azzal az illúzióval, hogy az IMF-et befolyásolni lehet emberjogi vagy demokráciaproblémákkal, ezek mindvégig a Valutaalap figyelmén kívül maradtak. Egyáltalán nem véletlen, hogy az IMF-ről elterjedt az a közkeletű vélekedés, miszerint szívesen működik együtt diktatúrákkal, amelyek megfigyelmezik a lakosságot, amelyek nem engednek sztrájkot és tüntetést semmilyen gazdasági programmal szemben. *Az IMF se nem demokratizáló, se nem reformáló, egyszóval nem volt rendszerváltó szervezet.* Pontosan úgy járt el Kelet-Európa diktatúráiban, mint a latin-amerikai vagy ázsiai diktatúrákban: ortodox egyensúlyi gazdaságpolitikát követelt meg az adós államtól, anélkül hogy bármiféle gazdasági és politikai reformot kért, követelt volna. De amikor Kádár János 1984 végén a gazdaság dinamizálása mellett döntött – „vége a lapos kúszásnak” –, és az 1985-ös XIII. MSZMP-kongresszuson a növekedés mellett szavaztak, szakítva az egyensúlyi politikával, az IMF szorgalmasan jelezte, hogy ez a lépés válsághoz fog vezetni. Magyarország egy év alatt megduplázta adósságát, a rendszer strukturális, legitimációs és adósságválsága 1986 tavaszától egymásra rétegződött – s ez végül a rendszerváltáshoz vezetett.

De ebből a korszakból származik az a máig élő mítosz, hogy az amerikaiak által irányított nemzetközi tőke a hetvenes évek elején a politikai és katonai fellazítás mellett és helyett az *eladósítást* választotta harci fegyverül. A „Tőke Központi Bizottsága” tudatos politikával kelepcebe csalta az európai szocialista országokat: olcsó hiteleket kínált, amelyek arra szolgáltak, hogy nyugati fogyasztási és beruházási cikket vásároljunk, majd folyamatosan drágította a hiteleket, és a hitelek visszafizetéséhez is hiteleket kínált. A mohó nyugati bankok rajtunk nyereszkedtek: először, amikor ránk sózták a hiteleiket, másodsor, amikor a hiteleket sokszorosan visszafizették. Az eladósodott országok érett gyümölcsként hullottak az IMF zsákjába. A Valutaalap ezután azt csinált velünk, amit csak akart – kapitalista és nyugati útra hajtotta Magyarországot. Az IMF afféle gazdasági CIA – és „tudjuk, hogy dolgoznak az efféle urak”. Ennek a tudatos stratégiának egyesek csodálói, mások átkozói voltak. A közvéleményben továbbgyűrűzött a pártközpontban kialakított mítosz, hitt benne, hisz benne boldog s boldogtalan.⁶

Az IMF a válságban

■ 2008 októberében az IMF visszatért az Európai Unióba. Ez azonban egy részben egészben megváltozott Valutaalap volt. Az IMF szakított a „washingtoni konszenzus” fenntarthatatlan elemeivel. Világméretben egy sajátos liberális (libertáriánus) keynesianus doktrínát hirdetett meg. Rögtön a válság kezdetén az IMF vezetése jelezte, hogy a válság világméretű, és ennek megfelelően világszintű összefogásra és válságkezelésre van szükség. Dominique Strauss-Kahn francia vezérigazgató azonnal rávette Nicolas Sarkozy francia köztársasági elnököt, aki akkor az EU soros elnöke is volt, hogy az EU nagyhatalmai lépjenek ki az állami, az euróövezeti, sőt az EU-szintű válságkezelésből, és a G20 szintjén fogjanak hozzá a válság felméréséhez, majd közös kezeléséhez. És Strauss-Kahn szerint egy, a GDP 2 százalékát kitevő állami stimulust kell adni a gazdaságoknak, hogy a keletkező piaci kereslethiányt enyhíteni lehessen, hogy ne következzen be az 1929–33-as válsághoz hasonló összeomlás.⁷ Ez teljesen új megközelítés volt a korábbiakhoz képest.

Ugyanakkor az IMF valamennyi válságkezelésébe vett országban egyensúlyi és reformpolitikát követelt, vagyis a megszorítás – *austerity, rigueur* – és a fenntartható növekedés lazább mixtúráját. Ennek megfelelően az IMF hajlandónak mutatkozott és mutatkozik arra, hogy megbízható és ellenőrizhető reformpolitikák mellett lazítson egyes országok egyensúlyi kritériumain, némileg engedjen a költségvetési hiány és adósság gazdaságpolitikai ágán, hogy ellensúlyozzon a szerkezeti hosszú távú reformokkal.

A gazdasági válság kezdetén az amerikai és európai politikusok az IMF szerepét az alkalmi válságkezelésben látták. 2008 őszén még nem szántak a Valutaalapnak általános és világméretű válságmegelőző és válságkezelő szerepet. Ehhez akkor hiányzott az IMF kellő méretű forrása és a belé vetett bizalom, hogy képes lesz egy globális beavatkozás végrehajtására. De Gordon Brown brit miniszterelnök javaslatára az Európai Unió nem vállalta magára a válságba jutó EU-tagállamok közvetlen kimentését sem, hanem az eddig kizárólag az EU-n kívül működő IMF-et kérte fel erre. Egészen pontosan azt javasolta a fizetésképtelenség határára sodródó Magyarországnak, majd Lettországnak és Romániának, hogy forduljanak az IMF-hez, és egy új konstrukció keretében meneküljenek a fizetésképtelenség elől. Az új pénzügyi konstrukció lényege, hogy az adott ország készenléti IMF-hitelt kér, amely konzorciális EU-, Világbank-, EIB-, EBRD-hitellé egészíthető ki. A készenléti hitel kellő garancia a hitelezőknek arra, hogy az adott ország teljesíteni fogja fizetési kötelezettségeit. Az adott hitelkérelem feltételeit, a közkeletű hitekkel ellentétben, nem az IMF vagy az EU alakítja ki, hanem az adott kérelmező ország, és a nemzetközi intézmények azt vizsgálják, hogy a vállalt kötelezettségek teljesíthetőek-e vagy sem.

A 2008. őszi gyors és hatékony fellépés Magyarországon, Ukrajnában, Pakisztánban, majd az IMF előrejelzéseinek és javaslatainak megbízhatósága emelte a Valutaalapot magasabb szintre. A kezdeti kísérlet, hogy a 2008-as új intézményt, a G20 találkozóinak állandó szervezetét alkalmazzák a nemzetközi szabályozás és válságkezelés szervezeteként, hamvába halt. Az IMF iránt Ázsiában visszanyert bizalom, majd a nagy gazdaságok döntése, hogy feltökésítik az IMF-et a válságkezelő csomagokban való részvétel érdekében, az IMF-et megkerülhetetlen szereplővé tette.

Mindez fölvetette az IMF egyik legfontosabb problémáját. Be kell avatkoznia a világgazdasági – globális, kontinentális, regionális – érdekek képviselőjeként egy országban, hogy megelőzzön, illetve kezeljen egy globális, kontinentális vagy regionális válságfolyamatot, de ehhez nincs nemzetközi jogi és politikai felhatalmazása egy szuverén országgal szemben. Ha az adott ország, szuverenitására és függetlenségére hivatkozva, megszakítja tárgyalásait az IMF-fel, illetve nem teljesíti a Valutaalap ajánlásait, akkor az IMF-nek semmilyen kényszerítő eszköz nincs a kezében. Egyetlen közvetett eszközzel rendelkezik: a piacok láthatóan büntetik azokat az ország-

kat, amelyek nem fogadják el az IMF javaslatait, és/vagy megszakítják a kapcsolatukat vele.

„A talpra álló országoknak először a Valutaalapot kell kifizetniük, hogy »függetlenedjenek« tőle. Ez egy népszerű cél, különösen amióta az IMF-et népsanyargatással vádolják. De amint visszafizetik a hitelt, egyetlen helyi politikus sem akarja tovább követni az IMF által javasolt politikát – egészen addig, míg a rossz gazdaságpolitika következtében vissza nem kerülnek az IMF karjaiba. Jó gazdasági időben az IMF-nek korlátozott a befolyása a sérülékeny országokban, miközben rendre késznek mutatkozik kimenteni őket a bajból (legtöbbször felelőtlen bankok miatt) – ezzel tulajdonképpen bátorítja a rossz gazdaságpolitikát. Még ennél is súlyosabb probléma, hogy az IMF-nek semekkora befolyása nincs olyan nagy gazdaságokra, amelyeknek sosem lesz szükségük pénzre, még akkor sem, ha az ottani politikáknak negatív hatásai lehetnek globálisan. Ez egy veszélyes gyengeség a globális integráció korában. Országok úgy képesek meghatározni a globális trendeket és tematikát, hogy csak a saját, belső politikájukat tartják szem előtt, még akkor is, ha politikáik továbbgyűrűző, negatív következményei idővel visszahullnak rájuk. A kérdés: hogyan tudja az IMF úgy befolyásolni a helyi politikákat, hogy a globális jót tartja szem előtt, de mégis valahogy tiszteletben tartja a nemzeti szuverenitásokat? Az egyetlen kivitelezhető válasz az lehet, ha sikerül egy inkább alulról építkező érdekképviseleti szervvé alakulnia.”⁸

Természetesen a kis országok joggal panaszozzák fel a nagyoknak, illetve az IMF-nek és az EU Bizottságának, hogy ami rájuk nézve kötelező, amiért őket büntetik, az nem áll a gazdasági nagyhatalmakra. „Emlékszem 2005 tavaszán egy washingtoni sajtótájékoztatóra, ahol az IMF kibocsátotta a World Economic Outlook kiadványát. A brit választási kampány épp teljes gőzzel zajlott. A *Financial Times* egyik riportérének kérdésére megjegyeztem, hogy az Egyesült Királyságnak növelnie kellene e bevételeit és vágni a kiadásokon ahhoz, hogy a saját fiskális szabályait be tudja tartani, ami adóemelés jelent. A megjegyzésem az IMF elemzőinek kifogástalan számain alapult, mégis Gordon Brown, aki akkor pénzügyminiszter volt, dühösen reagált a szavaimra, mivel azok pont szembementek saját választási kijelentéseivel. Brown egyben az IMF felügyelőbizottságának elnöke is volt, és másnapra sajtótájékoztatót hívott össze. Hevesen támadta a Valutaalapot, hogy megint téved az Egyesült Királysággal kapcsolatban, miközben az IMF vezérigazgatója, Rodrigo de Rato kínosan feszengve ült mellette, és tulajdonképpen kiállt az elemzői mellett azzal, hogy udvariasan egy szót sem szólt. Az IMF kiállt az elemzése mellett a britek nyomása ellenére is. Az adatok azóta az IMF-et igazolták.”⁹

Magyarországra való visszatérése 2008 őszén az IMF számára a bizonyítás, az új identitás megszerzésének egyik terepe volt, mivel az Európai Unió országaiban a Valutaalap nem játszott válságkezelő szerepet.¹⁰ Az IMF-szakértők tapasztalataikat Magyarországról a kilencvenes évek közepén szerezték, az 1995-ös válságban, és ennek megfelelően mind Magyarországot, mind az Európai Uniót belülről fel kellett fedezniük.

Kiindulópontként látnunk kell, hogy kezdetben az európai politikusok és gazdasági vezetők egy rossz keveréket állítottak elő mind a nyugat-európai, mind pedig a kelet-európai válság kezelésére. Az ortodox monetáris politikát folytató Európai Központi Bank és az együttes fellépést kizáró, közös stimuláló csomagot elutasító, a nemzeti gazdaságpolitikákat össze nem hangoló nemzeti politikák súlyosan megnehezítették a válság kezelését. Így azzal, hogy az euróövezeti országok párizsi csúc értekezlete arról döntött, hogy nem vállal felelősséget és kockázatot az övezeten kívüli EU-országok hiteleiért, és a Trichet vezette Európai Központi Bank nem volt hajlandó likviditást biztosítani az euróövezeten kívüli európai országoknak, automatikusan kiszárították és válságba taszították az övezeten kívüli nemzetgazdaságokat.

Ezért a szakadék legszélén álló kelet-európai országok egyéni válságkezelése az IMF és részben az európai intézmények révén már csak mellékút. Ha az EKB likviditást nyújt, és az Európai Unió Bizottságának sikerül elérnie, hogy az EU egy közös válságkezelő csomagot fogadjon el, akkor aligha kerül sor Magyarországra, Lettországra és Románia csőd közeli helyzetére, és megelőzhetővé válik a görög, spanyol, portugál, ír válságokból következő euróválság. Nem ez történt.

Az IMF–EU magyar csomag kialakításában a szervezetek nagyvonalúan jártak el. A hitel nagysága jóval meghaladta a korábbi hasonló beavatkozásokat, és a válság okaira, illetve megoldására nézve az IMF és az EU delegációi elfogadták a magyar magyarázatokat és javaslatokat. Ha hibáztak, akkor ebben hibáztak. A magyar gazdaságpolitika monetáris, fiskális és jövedelempolitikai irányítói mondták ki, hogy a magyar válság oka a magas adósság és az euró- és svájcfrankhitelek kockázata. Továbbá a jegybankelnök több nyilatkozatban kifejtette, hogy Magyarországon fogyasztói buborék keletkezett, és 2000–2500 milliárd forint túlköltést kell egy megszorító csomaggal visszavenni.¹¹ Mind a nemzetközi pénzügyi szervezetek, mind a pénzpiaci szereplők elfogadták a magyarázatokat, ahelyett hogy a válság fő okát a likviditáshiányban, az alacsony tartalékolási szintben látták volna.¹²

Az MNB elnöke meggyőzte a miniszterelnököt és a pénzügyminisztert, hogy az IMF és az EU, valamint a piacok bizalmának elnyerése érdekében ne növekedés irányú egyensúlyi, hanem megszorító, hiányt csökkentő prociklikus politikát javasoljanak. Ezzel a válság egészére, sőt a válság utáni helyzetre is döntő hatással járó hibás útra léptünk, a prociklikus, növekedést visszafogó útra. A lefelé korrigált költségvetési hiányszám, vagyis a fiskális megszorítás mellé a monetáris politika további kényszerű restriktívot vállalt. Az IMF és az EU elfogadta a Gyurcsány-kormány és a Simor–MNB pályáját, amivel azután meghatározta a Bajnai-, majd az Orbán-kormány mozgásterét is. Ettől kezdve a piacok és a nemzetközi pénzügyi szervezetek ezt a szigorú, prociklikus pályát kérik számon.

A Gyurcsány-kormány súlyos politikai hibát is vétett. Az IMF-tárgyalások idején összehívta az ún. Nemzeti Csúcsot, hogy az ország főszereplői tárgyaljanak a válság kialakította helyzetről, ám a kormány eltitkolta az ellenzék elől az IMF-tárgyalásokat. Azzal, hogy elment a Nemzeti Csúcsértekezletre, Orbán Viktor, a Fidesz elnöke politikai engedményt tett, legitimálta a kormány válságkezelő szerepét. Joggal érezhetete úgy, hogy a kormány becsapta, és a legfontosabb stratégiai tárgyalásokból kihagyta. Ekkor éledt a gyanú nemcsak a kormánnyal, de a Nemzetközi Valutaalappal szemben is, hogy a megkötött és nyilvánosságra hozott szerződésnek valamiféle titkos záradéka létezik, amely mintegy biztosítja a Gyurcsány-kormány hatalmon maradását. A Fidesz vezetőiben megerősödött az a meggyőződés, hogy ha 2005 ősze és 2006 áprilisa között az EU-Bizottság és a szocialista Joaquin Almunia pénzügyi biztos segítették politikai okokból Gyurcsány és az MSZP választási győzelmét, tudomásul véve a szocialista költségvetési „trükközést”, most a Valutaalap és a volt szocialista vezető, Dominique Strauss-Kahn mentik ki a Gyurcsány-kormányt.¹³ Az IMF-nek és az Európai Uniónak 2008 válságos őszén egyáltalán nem voltak politikai preferenciái. Azzal kötöttek hitelszerződést, aki kormányon volt, és aki hajlandó volt a gyors válságkezelésre.

Tekintettel arra, hogy az IMF az Európai Unióval együtt nyújtott közös, 20 milliárd eurós hitelt 2008 októberében, az IMF és az EU Bizottsága között szoros munkamegosztás alakult ki pontos, egyeztetett szerepekkel. Ebben a szerep- és munkamegosztásban az Európai Unió delegációja a formális kritériumok szigorú számonkérőjének, a szabályok betartatójának szerepét játszotta, az IMF küldöttség és állandó képviselő pedig a számok hiteles háttere, a reformok és programok ellenőrzőjének szerepét. Az EU a *mit és mennyit* megkövetelője, az IMF a *hogyané*. Az EU ra-

gaszkodik a helyes végeredményhez, az IMF látni kívánja a számítás módját, hogy a szám kijöhet-e vagy sem. Az EU mindig azt kérdezi: mennyi a szám? Az IMF: mi a program? Ebben a rendszerben az EU a „rossz rendőr”, aki szigorúan ragaszkodik a maastrichti kritériumokhoz, még akkor is, ha lehetetlen a véghezvitele. A Valutaalap a „jó rendőr”, aki megpróbál utakat és módokat találni arra, hogy a szigorú szám elérhető legyen, és akivel, bizonyos határokon belül, alkudozni lehet a számokon.¹⁴

Ami legalább ennyire fontos, az IMF a megelőző, segítő csomagok híve és támogatója Európában, vagyis a nemzetközi, az európai szolidaritás szószólója a nemzeti, nemzetállami önzéssel, önérdekekkel szemben. Az IMF 2008 őszén felkarolta a kelet-európai EU-tag országok – Magyarország és Lettország –, illetve a nem uniós tag Ukrajna kiségitésének ügyét. A háttérben támogatta azt a kelet-európai kezdeményezést, amely likviditást kért, követelt a nem euróövezeti EU-tag országoknak (Bécsi Kezdeményezés).¹⁵ Dominique Strauss-Kahn, majd az őt követő Christine Lagarde vezérigazgató mindent megtett annak érdekében, hogy Görögország mentőcsomaghoz jusson, és ez a csomag a lehető legnagyobb legyen.

A pénzüpiaci szereplők – az alapok, a minősítők, az elemzők – nemcsak ismerik az IMF és az EU válságkezelési munka- és szerepmegosztását Európában, de mintegy el is ismerték, jóvá is hagyták azt. Azoknál az országoknál, amelyek saját rossz fundamentumaik, illetve politikájuk hiteltelensége miatt az EU és az IMF együttes támogatására szorultak, az EU kritériumokat számon kérő és az IMF programokat hitelesítő politikái, védőhálói elengedhetetlenek.

A Nemzetközi Valutaalap Olivier Blanchard főközgazdászával az élen több kutatást indított a válság okainak felderítésére és a válság utáni rendszer elemeinek meghatározására. Az IMF 2012. októberi tokiói közgyűlése elé került a magas adósságok és a lassuló növekedés összefüggésének vizsgálata. Ennek annál is inkább nagy a jelentősége, mert hosszú idő után most első ízben alakult ki nemzetközi intézményi és elemzői konszenzus arról, hogy a világ nagy gazdaságai külön-külön és együttesen nem esnek vissza a válságba, és komoly esély van arra, hogy többek közt az IMF által kidolgozott és alkalmazott eszközökkel a világ kijuthat a hosszú válságfolyamatból. Európában ezek közé tartozik a bankunió, a tűzfal alkalmazása és az Európai Központi Bank *de facto* végső hitelezőként való megjelenése.

Az IMF-szakértők ma élén járnak az innovatív közgazdasági gondolkodásnak. A tokiói közgyűlésre készített tanulmány szembenéz az ortodox neoliberais közgazdaságtan hibáival, így az IMF hibáival is.¹⁶ A tanulmány 27 ország 2010-es adatait dolgozta fel, és ezek alapján felülvizsgálta az úgynevezett fiskális multiplikátorról kialakított korábbi általánosan elfogadott véleményt. Az elmélet és az IMF-programok gyakorlati végrehajtói könyökszabályként fogadták el, hogy adott ország GDP-jének 1%-át elérő költségvetési kiigazítás, megszorítás 0,5%-kal csökkenti az ország GDP-jét. (Ennek alapján gondolták végig Magyarország vagy Románia hitelszerződéseiben a költségvetési kiigazítást.) Ám a tények azt mutatják, hogy a visszaesés ennél jóval nagyobb, 0,7-1,7% között ingadozik. Ez megkérdőjelezi a megszorító politikák szakmai eredményességét. A szakértők a következő okokat látják e jelenség mögött: 1) a költségvetési kiigazítás csak akkor nem jár nagyobb növekedési visszaeséssel, ha erős hitelexpanzióval párosul, és a külső egyensúly egy fenntartható pályán halad: a külső egyensúly javulása ellensúlyozza a költségvetési kereslet csökkenését (ez történt például 1995–96-ban Magyarországon a Bokros-csomag makrogazdasági kiigazítása idején). De ha nincs hitelexpanzió, és nincs erős külső piaci szívóhatás, akkor a kiigazítás jelentős visszaeséssel jár. 2) Korábban a költségvetési megszorítás jelentős bizalomerősödéssel járt a piacon, ami gyorsan csökkentette a kockázati felárakat, és ezzel csökkentek az államadósság kamatszolgálati terhei. Ez elegendő volt a fordulathoz, nem kellett olyan mélységben vágni, ami már a reálgazdaságot érinti.

Csak hogy az államadósság finanszírozása valamennyi fejlett országban olcsó volt a válság előtt – többek közt ezért is mertek eladósodni, vagyis nincs mit megtakarítani a kamatokon. Továbbá a válságba került országok IMF–EU olcsó kamatozású, nem piaci hitelekkel kaptak, így ezek csökkentésével sincs megtakarítás. A következtetés: a kiigazító politikáknak növekedési-stimuláló politikákkal kell párosulniuk.

Az IMF e (fél)fordulata alig ismert a közvélemény előtt. A válságban lévő országokban az IMF továbbra sem mentőangyalként, hanem szörnyetegként jelenik meg: a megszorító politikák kikényszerítőjeként. Rendre törnek ki kisebb-nagyobb lázongások kormányok és szakszervezetek részéről, hogy elutasítsák az „IMF-diktátumot”. Realista módon kell ezzel a jelenséggel mind az IMF szakértőinek, mind a racionalitásba bízó válságkezelőknek szembenézniük.

„Korunkban bizonyos értelemben Burke »szofistái, közgazdászai és kalkulátorai« – a racionalisták, a viktoriánus progresszívek győztek. Condorcet egyszer megjegyezte, hogy a jövő valódi kérdéseit a haszonelvű következmények racionális mérlegelése alapján lehet eldönteni. Az új jelszó, a társadalmi és személyes problémák megoldásának kulcsa a *calculus* volt. A technológiai megközelítés elleni lázadás abból az érzésből táplálkozik, hogy azokban a »globális« számításokban és durva extrapolációkban, amelyek a politika tervezőit és kivitelezőit irányítják gigantikus műveleteikben, amelyekbe a kormányok, a korporációk és a legkülönbözőbb egymással kapcsolódó elitiek bonyolódnak, szem elől tévesztik az emberi jogokat, amelyek az emberek sajátosságaiban – egyediségükben, akarattal, érzelmekkel, hiedelmekkel, eszményekkel, saját életmóddal rendelkező mivoltukban gyökereznek. [Ekkor tör ki] a lázadás azok ellen a törvények és intézmények ellen, amelyeket igazságtalannak, elnyomónak, romlottnak érznek, vagy közömbösnek az emberek legmélyebb vágyai iránt. Időnként úgy érzik az emberek, hogy ezek az intézmények – bármi a hivatalos hitvallásuk vagy ideológiájuk – egy osztálynak vagy csoportnak kedveznek a többiek rovására, akiket tudatosan vagy öntudatlanul megpróbálnak becsapni vagy alkalmazkodásra kényszeríteni.”¹⁷

■ JEGYZETEK

1. Randall Germain: *Financial order and world politics: crisis, change and continuity*. International Affairs 2009. 4. 685–687.
2. Valerie J. Assetto: *The Soviet Bloc in the IMF and the IBRD*. Boulder, Westview, 1988. 174. Igen jellemző, hogy az IMF-en belül a kommunista Kína, Teng Hsziao-ping reformpolitikájának megfelelően, mindent megtett a kelet-európai szocialista országok újrafelvétele és hitelezése érdekében.
3. Kádár János magyar pártvezető inkább szeretett volna megállapodásra jutni az Európai Közösséggel, ahol ekkor a vezető szerepet a német Helmut Schmidt kancellár vezette SPD–FDP-kormány játszotta. Kádár társulási szerződést és ennek megfelelő védernyőt remélt az Európai Közösségtől, de Schmidt nyersen kioktatta: hogyan képzelet, hogy Magyarország a Varsói Szerződés és a KGST tagjaként ilyen státuszt nyerhet el. Ekkor kellett Kádárnak belenyugodnia abba, hogy egyedül az IMF-fel állapodhat meg.
4. Michael McGwire: *Shifting the paradigm*. International Affairs 2002. 1. 27. Jugoszlávia IMF-válságkezelése a legnegatívabb minta az IMF működésében.
5. „Az ország korán gazdasági reformokba kezdett, és ehhez már az Alaphoz való csatlakozása első évében 520 millió dolláros IMF-hitelre volt szüksége. Magyarország 1984-ben, a piacgazdaság kialakításában eminens diákként enyhítette az importkorlátozást. A támogatásokat visszafogták, és a forintot leértékelték, mindezt az IMF kérésére, sürgetésére vagy épp annak instrukciói alapján.” Klaus Brinkbäumer–Ullrich Fichtner: *A Inside View of the IMF's Massive Global Influence*. Spiegel online 2010. 10. 04.
6. E mítosz tegnapi és mai vallóit egyáltalán nem befolyásolják a tények. Nem számít, hogy a kelet-európai országok a német és a japán fellendülésnek és hitelbőségnek köszönhették a hetvenes évek elején az olcsó hitelekkel, majd 1973 után a két olajválság okozott pénzsűkét ugyanezekben a piacokon és relatív pénzbőséget az arab befektetők körében. Az európai szocialista országokkal és a Szovjetunióval folytatott aktív gazdaságpolitika a német Brandt és Schmidt „keleti politikája”, a francia De Gaulle, Pompidou és Giscard politikája, és nem az Egyesült Államoké, amely határozottan elítélte a Kelet finanszírozását.
7. *DSK veut des plans de relance plus ambitieux*. Libération 2008. 12. 21. Az IMF vezérigazgatója nagyjából egy 1240 milliárd dolláros, a világ GDP-jének 2 százalékát kitevő stimuláló csomagot ajánlott a G20 első értekezletén 2008 decemberében.
8. Raghuram Rajan: *Grassroots Economics*. The National Interest 2010 July–August.
9. Rajan: i.m.

10. Amikor Dominique Strauss-Kahn 2009. január 14-én először Magyarországra látogatott, kimondta, hogy Magyarországot az IMF tesztszornak tekinti. Jean-Pierre Robin: *Strauss-Kahn au chevet de la Hongrie, pays test du FMI*. Le Figaro 2009. 01. 15. „Az őszi pénzügyi válság óta de facto »prokonzullá« válna a magyar gazdaság felett. DSK azért jött, hogy kimondja, ilyen katasztrófára többé nem kerülhet sor.”
11. A reformerek, az ortodox liberális közgazdászok a nagy szerkezeti reformok elmaradására vezették vissza a magyar válságot, feledve, hogy a reformokat részben-egészben végrehajtó kelet-európai országok is válságba jutottak.
12. Hiába mondta ki Charles Dallara, az IIF – 360 nemzetközi pénzügyi intézet és kockázati alap érdekszervezetének – vezetője vagy Paul Krugman Nobel-díjas közgazdász, hogy a válság Nyugat-Európából tevődött át Kelet-Európára, se Európa nem hallgatott rájuk, se a magyar politika ekkor nem vette át az érvelésüket – Gyurcsány miniszterelnök fél évvel később érvelt vele. „Nyugat-Európa és az Egyesült Államok a felelős a jelenlegi pénzügyi válság kialakulásáért, ezért a Nyugatnak többet is kellene vállalnia a stabilitás megteremtésében, mint a feltörekvő országoknak. Nem igaz, hogy a magyar bankrendszer sérülékeny, a problémák a nemzetközi pénzügyi rendszer véráramán keresztül érték el az országot. Ennek terhéért pedig nem a magyar állampolgároknak kellene viselniük, hanem a nyugati országok kormányainak és pénzügyi intézményeinek.” Elismerően nyilatkozott arról, hogy Magyarország az elmúlt két évben jelentősen lefaragta a költségvetési hiányt, de az államháztartás finanszírozási igényét illetően további költségcsökkentést tartana szükségesnek. Ch. Dallara: *A magyar bankrendszer nem sérülékeny*. HVG online 2008. 09. 18. Charles Dallara 2009 elején sürgetőnek nevezte, hogy az IMF, a Világbank és a nagy országok jegybankjai összehangolt akcióval segítsék a feltörekvő országokat, ahová a magántőke áramlása radikálisan csökkent. Emlékeztetett arra, hogy 2008 októberében az amerikai jegybank átmenetileg dollárlikviditást nyújtott Brazília, Mexikó, Szingapúr és Dél-Korea jegybankjainak, és ugyanezt kellene tennie az európai jegybanknak az európai feltörekvő országok jegybankjaival. *A Push to Free Capital for Emerging Markets*. New York Times 2009. 02. 05.
- „Európa perifériáján vannak a legegyszerűbb problémák, ott, ahol a sok kis ország Latin-Amerika és Ázsia problémáihoz hasonló kríziseket él át: Lettország az új Argentína, Ukrajna az új Indonézia. De a nehézségek a nyugat-európai gazdaságokat is elérték: Nagy-Britanniát, Franciaországot, Olaszországot és mind közül a legnagyobbat, Németországot. Merkel asszonyból *Frau Nein* lett...” Paul Krugman: *European Crass Warfare*. New York Times 2008. 12. 15.
13. Orbán Viktornak szilárd meggyőződése 2008 októberében, hogy meg lehet és kell győzni az IMF-et és az EU-t, ne a Gyurcsány-kormányának adjon hitelt, hanem vagy egy szakértő kormányának, vagy szorgalmazza az előrehozott választásokat. Még 2009 januárjában is arról igyekezett meggyőzni a Budapestre látogató DSK-t, hogy az IMF ne támogassa a válságot előidéző Gyurcsány-kormányt, hanem kösse támogatását az előrehozott választásokhoz. Az IMF vezérigazgatója azt válaszolta, hogy az IMF nem avatkozhat be a magyar belpolitikába, de a maga részéről szívesen meghallgatja a Fidesz válságkezelő programját.
14. A magyar politikusoknak nehéz megemésztieniük, hogy az IMF-delegációvezetők néha gyenge szakmai felkészültségű, közepes intelligenciájú hivatalnokok, akiknek nincs kellő empátiájuk egy adott ország társadalmi-politikai problémáinak megértéséhez. A magyar miniszterelnök vagy pénzügyminiszter olyan színvonalú hivatalos személyekkel kénytelen tárgyalni, akik Magyarországon – és bárhol a világon – csoportvezetőségig vinnék. „Okos emberekkel mindenki megállapodásra tud jutni, de az életben szinte mindig buta emberekkel kell kiegyezni” – írta Montaigne. A buták, a nem értők beavatása és meggyőzése nehéz feladat. Csak akkor lehetséges, ha valakinek szilárd programja és meggyőző támogatói vannak a hivatalban a döntéshozók körében. Hiába próbálta Bajnai Gordon miniszterelnök a 2010-es költségvetési hiányt magasabbra srófolni 3,8 százaléknál azzal az érveléssel, hogy az IMF és az EU ezzel a megszorítással a szélsőjobboldalt szabadítja el – nem talált megértésre. (Szinte hallom Ante Markovic jugoszláv miniszterelnök könyörgését 1991-ből: „Háború lesz, ha Önök nem engednek.” Nem engedtek, és nyolc nap múlva dörögtek a fegyverek.)
15. „Tiszteletben tartom a németek hagyományos álláspontját, de mégis azt gondolom, hogy olyan pillanatban vagyunk, amikor egy kissé több képzelőerővel kellene rendelkezniünk, mint a múltban” – nyilatkozta D.S.K. ironikusan az európai közös fellépést kézzel-lábbal megakadályozó német állásponttal kapcsolatban.
16. World Economic Outlook (WEO) – Coping with High Debt and Sluggish Growth (October 2012).
17. Isaiah Berlin: *A meghajlított vessző*. In: *Az emberiség göcsörtös fája*. Európa Könyvkiadó, Bp., 1996. 350–351, illetve 355.

VASILE DÂNCU

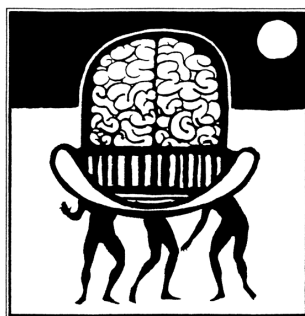
„A DEMOKRÁCIA NEM KISKUTYÁKNAK VALÓ”

Kérdezett Cseke Péter Tamás

■ „A romániaiak a brüsszeli bürokráciában csaldódtak, nem a politikusaikban. A politikusaikban amúgy sem bíztak soha” – jelentette ki a *Korunk*-nak adott interjúban Vasile Dâncu. A kolozsvári társadalomkutató, volt minisztert a román nemzeti identitás és az európai értékek viszonyáról, Románia EU-s perspektíváiról kérdeztük.

– Már a Románia uniós csatlakozását megelőző időszakban sok szó esett a hazai közbeszédben, sajtóban, politikusi nyilatkozatokban az európai szellemiségről, az uniós értékekről. Szociológusként hogyan látja, az EU-tagság hetedik évében mennyire vallja magáénak a romániai társadalom ezeket az értékeket?

– Romániának több mint hat évtizedes szünet után kell feltalálnia a demokráciát, a demokrácia ethosza nem születhet meg egyik napról a másikra. Húsz éve készíték közvélemény-kutatásokat, és mérem a polgári és politikai kultúra, illetve a politikai vagy társadalmi válság kulturális reflexeinek különböző összetevőit. Elmondhatom, hogy hosszú utat jártunk be az 1990-es bányászjárások óta, mai társadalmunk már megszabadult az akkori félelmeitől és tabuitól. Nőtt a kisebbségek iránti tolerancia, a sokszínűség elfogadottsága, lassan kialakultak és fejlődtek a demokratikus reflexeink. A társadalom modernizációja azonban nem fejeződött be, a demokrácia nem konszolidálódott. Úgy vélem, Romániában továbbra is folyamatosan őrködni kell a demokrácia fölött, mert a legváratlanabb veszélyek fenyegetik. A politika egy ilyen veszélyforrás, a szavazatokat hajszoló politikusok ugyanis hajlamosak megszegni a demokrácia szabályait Kelet- és Közép-Európában.

**A politikai versengés
mára átlépte a
normalitás kereteit,
szélsőségesen
érzelmeiktől fűtött és
személyelvű, totális
háborúvá változott.
Szinte elviselhetetlen
a politikai feszültség,
nincs konszenzus
a román társadalom
nagy problémáiról.**

Azt hiszem, nem az állampolgárok tudatlansága, polgári öntudatuk és politikai kultúrájuk hiánya jelenti a legnagyobb veszélyt a demokráciára, hanem a politikusok demagógiája és populista, diktatórikus hajlama. Románia több válságot élt át az elmúlt két évtizedben, és ennek van jó oldala is. Mindegyik válságból tanultunk valamit mi polgárok, talán még többet is, mint a politikusok. Az 1990-es etnikumközi feszültségek, a monarchisták és a történelmi pártok üldözése, a bányászjárások vagy éppenséggel a 2012-es politikai válság mind a romániai civil társadalom és a polgári kultúra fejlődéséhez járultak hozzá. Sajnálatos módon a politikai pártok folyamatosan lehalásszák a civil társadalom személyiségeit, kormányzásra, politizálásra fogják be a polgári elitet, így a jelenlegi román társadalom erőtlenné vált. Civilszervezeteink harmatgyöngék, az aktívabbak gyakran politikai pártok mögé sorakoznak fel. A politikai versengés mára átlépte a normalitás kereteit, szélsőségesen érzelmeiktől fűtött és személyelvű, totális háborúvá változott. Szinte elviselhetetlen a politikai feszültség, nincs konszenzus a román társadalom nagy problémáiról. Nincs egy olyan politikai projekt, amit az egymást követő kormányok felvállalnának, így elpazaroljuk az erőforrásainkat. A korrupció, a költségvetési forrásoknak a mindenkori hatalom körüli érdekcsoportok felé való irányítása egyre lejjebb taszítja társadalmunkat az európai intézmények által végzett kiértékelésekben. A 2012-es év a román alkotmányosság és a demokrácia alapintézményeinek erőpróbája volt, és Románia kiállta ezt a próbát. Nehezen, de átment ezen a teszten. A hatalom méltányos megosztását azonban csak több évtizedre, évszázadra nyúló demokráciában lehet megtanulni. Forró volt a nyár 2012-ben, megvolt az első konfliktusunk Európával, ami az euroszkeptizmus erősödéséhez vezetett. Ez önmagában nem gond, csak akkor válik azzá, ha ezt a jelenséget a politika meglovasítja. Úgy vélem, Romániának funkcionális demokráciája van, ám a politikusok színvonalának csökkenése szükségessé teszi, hogy az európai intézmények szemmel tartsák a közös Európa alapját képező elvek tiszteletben tartását országunkban. A politikusaink abban a tévhitben élnek, hogy bármit megtehetnek, ha megnyerték a választásokat. Ez lesodorhatja az országot az európai pályáról, mert a civil társadalomnak nincs ereje megakadályozni a félrecsúszást.

– Hogyan látja, összeférnek-e az európai értékek a román nemzeti identitás alapjául szolgáló értékekkel? Mennyire áll közel a román nemzetkép a nemzetek fölötti, európai identitáshoz?

– Ma már kevesen hiszik azt, hogy Európa olyan közös európai identitást tud teremteni, amelyet az egyének és a közösségek magukénak vallhatnak. Ez álom volt csupán, el lehet felejteni. Az európai nemzetállamok túl fiatalok még, a nacionalizmusok nem fáradtak ki. Erőteljesebb közigazgatási integrációra és sok évtizedes, szó szerinti európaivá nevelésre van szükség ahhoz, hogy ez az álom valóra váljon. A szociológiai felmérések azt mutatják, hogy az európaiság egyelőre csupán a közigazgatás, a bürokratikus rendszer szintjén nyert teret a kontinensen. Sajnálatos módon a globális válság széthúzáshoz vezetett Európában, pedig ez a válság kiváló alkalmat adhatott volna az EU alapjául szolgáló két eszme, az európai szolidaritás és kohézió megnyilvánulására. Az emberek megbírnak több fajta identitást, a helyitől a regionálison keresztül a nemzetiig, és úgy vélem, el tudnak fogadni egy nemzetek fölötti, európai identitást is. Ez utóbbi identitás konfliktusba kerülhet a többivel, ám ez a konfliktus könnyen kioldható. Az Európával való azonosulás azonban csak két-három nemzedékváltás után alakulhat ki. A munkaerő mobilitása, a személyek szabad mozgása az Európai Unióban kedvez ennek a folyamatnak. Ám tudatosan tenni is kell érte: közös történelem-tankönyvekkel, gyakoribb kulturális cserékkel, a nemzetek közötti vitás történelmi kérdések megoldásával. Mondok egy példát: már 1986-tól történt próbálkozás egy közös, román–magyar történelem-tankönyv megírására, ez azonban nehezen halad, pedig hozzájárulhatna a két nemzet közös integrációjához Európa történelmébe. Mindent összevetve: nem vagyok túlságosan optimista a közös

európai identitás kiépítését illetően, de úgy vélem, nem kellene feladni ezt az eszmét, dolgozni kell rajta. Mert ha nem ezt tesszük, Európa törékennyé válik, bármilyen fiskális paktumot vagy a közigazgatás integrációjáról szóló megállapodást kötnek is a tagállamok.

– *Az Európai Unió egy sor, az európai értékekre alapozó szabályt fektetett le, amelyeket el kell fogadniuk a csatlakozni kívánó államoknak. A csatlakozási szerződés aláírásával Románia ezeket a szabályokat elfogadta. 2012 volt az első év, amikor Brüsszel nagyon komolyan figyelmeztette Bukarestet, hogy az ország megszegi az uniós szabályokat. Mi történt valójában 2012 nyarán?*

– Mi annak idején eléggé kritikátlanul elfogadtuk mindazt, amit Brüsszel felkínált, nem volt közvita arról, amit aláírunk az uniós csatlakozáskor. Egyetértettünk a szerződésben foglaltakkal, és azt hittük, könnyű lesz integrálnunk a törvénykezésünkbe a brüsszeli bürokrácia követelményeit. Lehet, hogy könnyű lefordítani egy jogszabálygyűjteményt, ám a törvények szellemisége nem változik olyan könnyen. Szeretném azt hinni, hogy baleset volt, ami a nyáron történt, olyan baleset, amelyet egy különleges politikai konjunktúra idézett elő. Fontos lenne reflektálni erre a balesetre, nem kellene szőnyeg alá söpörni a történeteket. Egyfelől meg kellene értenünk, hogy Brüsszel is a politikáról szól, az európai intézményeket politikai folyamatok alakítják ki. Másfelől őszintén el kellene ismernünk, hogy a demokrácia egy sor szabályt jelent, amelyeket nekünk be kell tartanunk. A szabályok betartása az európai együttélés alapja, a demokratikus eljárások tiszteletben tartásának erősödnie kell. Nem panaszkodhatunk az európai intézmények politizáltságára, ha egyszer ezeknek a szabályoknak a betűjét és szellemiségét nem tartottuk be. Remélem, hogy a politikusaink pártállástól függetlenül tanultak a nyári eseményekből, bár sokan közülük nem adták jelét annak, hogy felfogták volna, ami történt. Remélem ugyanakkor azt is, hogy az akkor elkövetett hibákat többé nem fogjuk megismételni, de biztos vagyok abban, hogy elkövetünk majd más hibákat is.

– *A csatlakozás első éveit csalódást okoztak a lakosságban, elsősorban az ország gazdasági helyzetének alakulása miatt. Átválthat-e euroszepticismusba vagy akár Európa elutasításába ez a csalódottság?*

– A csatlakozás évében hihetetlen mértékű, 86 százalékos volt Romániában az Európai Unióba vetett bizalom. Ez az arány azt a már-már neurotikus vágyunkat jelentette, hogy mielőbb élvezhessük az európai integráció előnyeit. Később ráébredtünk arra, hogy a helyzet nem annyira rózsás, mint hittük, Európa nem támogat bennünket annyira, amennyire szeretnénk, sem az uniós alapok lehívásában, sem más tekintetben. Nagyon jól tudom, hogy az európai alapok lehívásának siralmas hatékonysága miatt elsősorban magunkat okolhatjuk, de azért közrejátszanak ebben rajtunk kívüli okok is. A brüsszeli bürokrácia kihasználja a gyengeségeinket, rajtunk spórol az EU költségvetésén. Mára már a korábbi arány felére csökkent az Európai Unióba vetett bizalom a román lakosság körében, s ez a bizalmi szint nagyjából az EU-átlagnak felel meg. Az Európa-ellenesség azonban még nem ütötte fel a fejét nálunk, Európa még mindig álom a kontinens központi és keleti részén élő szegények számára. Úgy vélem, hogy Európa akkor válhat erős föderális állammá, ha alapos reflexiókra, kritikai fundamentumokra építkeznek. Európa apostolainak szembesülniük kell a nacionalizmusokkal, az autarchikus közösségi vagy regionális formákkal. Ha Németország vagy Franciaország megelégszik azzal, hogy a kisebb tagállamokat fenyegeti és bünteti, akkor az Európa-projekt nem fog sikerülni, mert azt az érzést keltezik majd, hogy az integráció csak a hatalmasok érdekeit szolgálja, a másodrangú tagállamok pedig nem tudják majd meggyőzni a lakosságukat arról, hogy elfogadják ezt a másodrangúságot. Romániában megjelent az euroszepticismus, de még a szélsőségesek vagy populisták diskurzusát sem uralják Nyugat-ellenes üzenetek. Ha a gaz-

dasági válság súlyosbodik, ha borússá válik a lakosság jövőképe, akkor nem kizárt, hogy Romániában is teret nyernek a Nyugat-ellenes politikai nézetek. Az intolerancia hamar lángra lobban, és prérítúzként terjed.

– *Milyen mértékben hódíthat teret Romániában a „mi nem vagyunk gyarmat!” típusú politikai diskurzus?*

– Jó lenne, ha eljutnánk a „nem vagyunk gyarmat” szemlélethez, de csak akkor, ha ez a diskurzus racionális. Ez a nemzet pozitív értelemben vett öntudatra ébredését, egy komoly társadalmi projekt kiépítésének kezdetét jelenthetné. Nem hinném, hogy az európai projekt helyettesíteni tudja a nemzeti projektet, s annál kevésbé egy társadalmi projektet. Arról a pillanatról álmodom, amikor az összes párt megérti, hogy minimális konszenzusra van szükség a nemzeti prioritásokról. Tudnunk kell harminc évre előre, mihez kezdünk az oktatással, az egészségüggyel, mit teszünk a gazdaság növekedéséért, milyen szerepe lesz a növekedésben a mezőgazdaságnak, mi történik a mostohagyereknek tekintett vidéki közösségekkel, hogyan alakítjuk ki racionálisan (nem etnikai vagy politikai alapon) a régióinkat és így tovább. Engem nem zavarja, ha mindez a „mi nem vagyunk senkinek a gyarmata” szlogen jegyében valósulna meg, az eredmény a fontos. De talán még az eredménynél is fontosabb, hogy végre komolyan gondoljuk át ezeket a kérdéseket, és ebbe a projektbe sikerüljön bevonni valamennyi szakértői és értelmiségi tartalékunkat. Legyünk realisták, ne seperjük a szőnyeg alá a szemetet. Románia gyarmattá válásáról beszélni kell, mert ha nem beszélünk róla, egészen biztosan gyarmattá válunk, és éppen az európai projekt megvalósításától távolodunk el.

– *Hogyan csapódik le Románia lakosaiban az ország schengeni csatlakozásának többszöri elhalasztása, a kétsebességű Európa körvonalazódása? Az ügyetlen politikusaikban csalódtak inkább az emberek, vagy pedig Brüsszelben, ahonnan a csatlakozás feltételeit diktálják Bukarestnek?*

– A schengeni csatlakozás kérdése megmutatta a lakosságnak, hogy – mint egy költő mondta – „a demokrácia nem kiskutyáknak való”. Az emberek még nem fogták fel annak a jelentőségét, hogy a schengeni övezeten belül nincsenek országhatárok. Voltaképpen most is szabadon mozoghatnak Európában, és ez nekik elég. Ha ebben a szabad mozgásukban korlátoznák őket, akkor kerülne igazán válságba kapcsoljunk Európával. A románok a brüsszeli bürokráciában csalódtak, nem a politikusaikban. A politikusaikban amúgy sem bíztak soha, hanem egy semleges, objektív Európában hittek, amely jóindulattal befogadja az újonnan érkezetteket. Ez a mítosz szertefoszlott, és ma már az értelmiségiek a hazai közbeszédben azt az üzenetet fogalmazzák meg, hogy Európa számukra csalódást jelent. Ez az üzenet idővel kollektív attitűddé változhat, ám még nem alakult ki kritikus tömeg ebben az irányban.

– *Milyen irányba tart Románia? Van-e egyáltalán valamilyen iránya az országnak a rendszerváltás után kitűzött két cél, a NATO- és az EU-csatlakozás elérése után?*

– Felmérések szerint egyelőre az ország lakosságának hetven százaléka véli úgy, hogy Románia rossz irányba tart. Én úgy gondolom, hogy sajnos stagnálunk, nincs semmilyen irányunk. A NATO- és EU-csatlakozást elértük, utána nekiláttunk ünnepelni és pihenni. Pedig én azt hiszem, a világ jelenlegi változási sebessége mellett nekünk vágtatni kéne ahhoz, hogy legalább ne szakadjunk le más államoktól. Volna egy fontos cél, amely azonban sajnos nem sürgető a politikusaink számára. Románia modernizációjáról van szó, egy valóban korszerű és európai román állam kialakításáról. Annyi a tennivalónk ezen a téren, annyi szó esik erről értelmiségi körökben, hogy képtelen vagyok megérteni, miért nem fontos ez a politikusainknak. Nemrégiben a blogomban (<http://vasiledancu.blogspot.ro/2012/11/un-terorist-de-32-de-anicu-o.html>) írtam erről, és több tucat olvasóm felhívott, a politikus barátaim közül azonban egyik sem, pedig tudom, hogy olvassák a bejegyzéseimet.

ZALÁN TIBOR

Mediterrán pad

Azon a padon
a mediterrán éjben
ült s majd rátalált
*

Rá hogy talált is
a mediterrán éjben
ott ült egy padon
*

Úszik egy pad a
mediterrán éjben már
örökre úton
*

Úszik örökre
a mediterrán éjben
egy pad Kinek sír
*

Végzetük felé
úsznak Mediterrán éj
Süllyed a padjuk
*

Süllyedő padon
mediterrán éj Végzet
vágy együtt táncol
*

Torony aranya
süllyedő éjszakában
mediterrán csönd

*

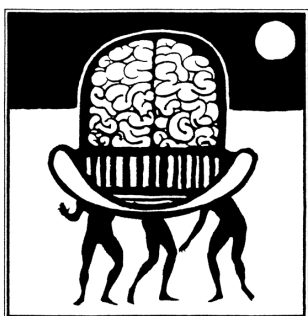
Mediterrán csönd
süllyedő aranytoronyok
közt merül a múlt
*

Nappal a rózsák
sárga virágok éjjel
és vér hajnalban
*

Hajnalban vér és
sárga virágok nappal
Fellázadt fagyok

VASILE PUȘCAȘ

A JELENLEGI EURÓPAI SZELLEM (AZ EURÓPAI UNIÓBAN ÉS ROMÁNIÁBAN)

Ma világosabb, mint valaha, hogy a piaci egység Európája a kultúra és az értékek Európája hiányában nem vezet valódi európai egységhez, és nem járul hozzá az európai nyilvános tér fejlesztéséhez.

Az európai szellem ma

■ Az Európát is érintő gazdasági és pénzügyi válság kapcsán a politikai és újságírói nyelvhasználat néhány éve meglehetősen kurtán „Európa válságát”, „európai krízist” emleget. Ezek a megfogalmazások semmiképpen sem pusztán földrajzi elhatárolásra, hanem a jelenlegi nemzetközi válságnak az Európai Unió szerkezetében, illetve vezetői és polgárai magatartásában való lecsapódására vonatkoznak. Más szóval az „európai válság” az európai szellemet is kikezdő, mélységes krízisre utal.

A Románia Európai Unióhoz való csatlakozását megelőző tárgyalások idején gyakran mondtam, hogy az illető folyamat Romániát alapjában meg fogja változtatni, ám ugyanígy az Európai Unión belül is változásokat hoz. Ebben az összefüggésben a kérdés a következő volt: „Milyen lesz az Európai Unió a csatlakozás pillanatában, és hogyan fest majd Románia egy ilyen entitáson belül?” Csaknem hat esztendővel Románia csatlakozása után a kérdés még mindig időszerű, mivel a polgároknak adandó világos és meggyőző válasz megfogalmazására vonatkozó erőfeszítés elmaradt. Mi több, a nemzetközi gazdasági és pénzügyi válság miatt éppen abban az évben, amelyben Románia uniós tagállamként első lépéseit tette, az Európai Unió jelenével és a jövőjével kapcsolatos szorongások, félreértések, mítoszok és értelmezési sztereotípiák felerősödtek, és meglehetősen sok esetben le is fegyverezték a román társadalom eurooptimizmusát. Európai szellemről immár

csak suttogva beszélnek, mivel annak vonatkoztatási terét újra elfoglalta a gyakran csupán feketén-fehéren felvázolt nemzeti jelleg.

Ma világosabb, mint valaha, hogy a piaci egység Európája a kultúra és az értékek Európája hiányában nem vezet valódi európai egységhez, és nem járul hozzá az európai nyilvános tér fejlesztéséhez. Az utóbbi évek eseményei kihagyott történelmi leckéket állítottak újra előtérbe, ami azt jelzi, hogy az ismételt hibák immár nem a pusztán véletlenek, hanem a kortárs politikai vezetők tudatlanságának és politikai kultúrája hamisságának tulajdoníthatóak. Ha mindössze a (pénzügyi értelemben vett) profit valamely állami, illetve regionális vagy nemzetközi entitás életképességének és egységének a záloga, az annyit tesz, hogy a társadalmi vagy állami aktorok identitása a Wall Street kritériumain múlik – amit még az amerikaiak sem volnának hajlandók elfogadni.

Amennyiben Európát „a sokféleség szigetcsoportjának” tekintjük (Antoine Compagnon, Jacques Seebacher), annyiban el kell fogadnunk, hogy az európai szellem a nemzeti karakterek sokféleségét egyesíti magában, amely sokféleség – Madariaga megfogalmazása alapján – „az alkotás szellemi gazdagságának megnyilvánulása”, és így az európai szellemnek prométheuszi dimenziót kölcsönöz. A haladás állandó keresése, az átalakulás és a változás az európai szellem alapvető jellegzetességeit testesíti meg. Márpedig az Európai Unió, alapvető szerkezeti átalakulását és változását korunk politikai vezetői csaknem egy évtizede mindössze színlelik. Sőt újabban az európai szellemet csupán a „nyugati szellemnek” feleltetik meg. De még csak nem is arról a „nyugati szellemről” van itt szó, amely „az általa értékesnek tartott dolgoknak időtálló jelleget próbált kölcsönözni” – ahogyan azt Malraux a múlt század húszas éveiben leírta. És ha ugyancsak Malraux azt kívánta volna, hogy „Európa lelkét” nem más, mint „egy önmagát a tettnek szentelő világ cselekvésmódjában folyamatosan megújuló teremtés” jelentse, ő figyelmeztetett arra a lehetőségre is, hogy Nyugat-Európa „hatalmas temetővé válhat, amelyben csupán a halott hódítók alszanak, és amelynek szomorúsága egyre mélyül, miközben hangzatos neveikkel ékesíti magát”. Holott az európai szellemet a kelet-közép-európai friss összetevő integrációjának is erősítenie kellene Pál apostol példája nyomán, aki a damaszkuszi úton ráébred, hogy a „nyugatra vezető út” új lendületet adhat a vén Európának, még ha ez egy ellentmondások és a kultúrák sokfélesége szabdalta térben kialakított szerkezet elfogadásával jár is. Ugyanígy tanulhatnánk Luther újjító magatartásából is, amelyről Jaurès úgy fogalmazott, hogy „aki megújítja az eget, újjáteremti ezzel a földet is”.

Egyenesen furcsa azonban, hogy Európa mostani vezető politikusai az Európai Unió jövőjére vonatkozó elképzelésként mindössze olyasfajta eszméket és lehetőségeket vetnek fel, amelyeket az elmúlt években szintén ők próbáltak (sikertelenül) az európaiaknak „eladni”. Ez a magatartás persze csupán a perspektíva hiányát igyekszik elfedni, amelyet a jelenlegi politikai és gazdasági *leadership* úgynevezett „pragmatizmusával”, valójában egyfajta alig szépíthető utilitarizmussal próbálnak helyettesíteni. Annál is inkább érthető tehát, hogy ugyanezek a vezető politikusok rá se hederítenek az Európai Unió jelenlegi fejlődése és jövője iránt aggódó episztemikus közösség vitáira. Aki elolvassa az „Európa jövője” csoportban részt vevő tizenegy külügyminiszter zárójelentését (2012. szeptember 17.), valósággal elképed annak gondolatszegénységétől és az életképes lehetőségek csekély számától. Amellett, hogy a legtöbb kijelentés egyenesen lejártnak tűnik, az is meglehetősen kínos, hogy a nyilatkozat számba sem veszi – legalább a nyilvános vita szintjén – az olyan javaslatokat, amilyeneket például Daniel Hamilton (Johns Hopkins University School of Advanced International Studies) és sok más tudós, szakértő, újságíró és politikai elemző fogalmazott meg, akik a 2012-es év folyamán is számos alternatívát bocsátot-

tak a közvélemény elé az Európai Unió rendszeres újjászervezését illetően, és ezek ráadásul sokkal életképesebbnek tűntek az egyes tagállamok kormánykabinetjeiben emlegetett javaslatoknál, mivel az illető kabinetek gondolkodásmódját és cselekvőképességét szemmel láthatólag a pillanatnyi választási és nagyvállalati érdekek köztölték gúzsba. Nos, éppen ebben mutatkozik meg a jelenlegi európai szellem fogyatékosága, amennyiben még az európai társadalmi elitet sem jellemzi a koherens, teremtképes, dinamikus és minden kétségen felül a társadalmi fejlődésre irányuló magatartás. Ami korántsem jelenti azt, hogy az Európai Unió megújulását támogató javaslatok a polgárokhoz egyáltalán nem is jutnak majd el, és nem alakítják a hagyományos európai szellemet olyasfajta valódi európai nyilvánossággá, melyet az európai közjó foglalkoztat! Az európai szellem elitista felfogása, melyet az európai politikusok rendületlenül szorgalmaztak az utóbbi fél évszázadon át, és amelyet a funkcionális, sőt újabban az utilitarizmus fémjelez, ily módon vissza fogja nyerni modernista értelmét és versenyszellemét, illetve arra ihlet majd egy újabb elitet, hogy együttműködjék az európai polgárokkal az Európai Unió belső és globális újrapozicionálása érdekében.

A bel- és külpolitika lélektani oldalát számos történelmi szakaszban tanulmányozták, nem minden esetben a legeredményesebben. Nem kevésbé igaz azonban, hogy a történelmi folyamatok egyes szakaszaiban az ilyen jellegű készletések figyelemre méltó hajtóerőt képeztek. Így lehetséges, hogy a jelenlegi, utilitarizmus, merkantilizmus, távlatilag értelmetlen célok és mindössze rövid távú elvárások uralta világ feltételei közepette az európai szellem bizonyos bátorítása hozzájárulhatna az Európai Unió gyorsított ütemben való újjáépítéséhez.

Compagnon és Seebacher, a *L'esprit de l'Europe* szerzői szerint „Európa szellemének feltárása szükségképpen magában foglalja megkérdőjelezését, mert amennyire igaz, hogy Európa szülte a humanizmust, a haladást és a toleranciát, ugyanannyira igaz az is, hogy ő találta fel az embertelenséget, az intoleranciát és a tortúrát”. Mindez így van, csakhogy a második világháborút követően Nyugat-Európa határozottan jelét adta annak, hogy megértette a saját történelme sötét szakaszait, és egy olyasfajta – igaz, a tengeren túli kapcsolatok által is támogatott – újjáépítésbe kezdett, melyet az együttműködés és az összetartás szelleme, az egyensúly és a gyorsított ütemű fejlődés, valamint az iránymutató társadalmi és piaci gyakorlatnak a kontinenst meghaladó, világméretű terjesztési szándéka ösztönzött. Mindannyian azt reméltük, hogy az Európai Unió kibővítése megerősíti majd az európaiság által a hidegháború alatt kinyilatkoztatott értékek jelentőségét. Egyetértek tehát Dominique Woltonnal, aki szerint Óeurópa „köszönetet kellene mondjon Kelet-Európának, amely lehetővé tette nem csupán az új határvonalak megvonását, hanem a földrész nehézségeinek képviselését is”.

Továbbra is vitatéma, hogy az európai szellemet vajon Brüsszelben, illetve az Európai Unió valamely más tagállamának fővárosában határozzák-e meg, vagy bárhol Európában tetten érhető. Hasonlóan kérdésesek más meghatározónak szánt állítások is, amennyiben azokat csupán bizonyos feltételek közepette fogalmazzák meg, és így nem utalnak igazolhatóan valamely állandó lelkiállapotr, hanem csupán bizonyos egyének, közösségek, intézmények, államok stb. hozzáállását, viselkedését, sőt akár értékítéleteit fejezik ki. Korunk vezető európai politikusainak azt kellene közölniük velünk, ha tudnák, hogy mit is jelent Európa jelenleg, és mit értenek „európai szellem” alatt. Az utóbbi évtizedre és különösen a jelenlegi válságévekre jellemző Brown-mozgásokat szemlélve ugyanis méltán kérdezhetnénk, hogy egyáltalán az európai térség lakói-e, vagy esetleg a Marsról vagy a Vénuszról pottyantak ide. Képesek-e még egyáltalán válaszolni arra, hogy szerintük mi is az „európaiság”, milyen-

nek látják az európai identitást és egyáltalán az Európa-eszmét. Pierre Larousse még a 19. században arra figyelmeztetett, hogy Európában az egyediség elsőbbséget élvez az általánoshoz képest. Manapság pedig kívülről, Amerikából vagy Ázsiából Európát afféle „részek összegének” vagy talányos kirakósnak nézik, amely folytonosan az egység kívánalmát fogalmazza újra. Különösen az utóbbi években a csalóka tükörbe pillantó vezető európai politikusok bizonyossága szerint az európai szellem nem más, mint az utópikus remény és a közvetlen érdek összebékítési kísérlete vagy – Leenhardt megfogalmazásával élve – „az eszmény és az erőszak, az utópia és az érdek kettős beszéde”.

Igaz ugyan, hogy a Római Szerződés aláírása (az Európai Gazdasági Közösség létrehozása) az európai sorsközösség tudatosítását, az európaiak (intézményes és funkcionális) kölcsönös segítségvállalásának kimondott megnyilvánulását jelentette, illetve egy erős gazdasági és politikai entitás létrehozása érdekében vállalt együttműködést, amely entitásban időtálló közös törekvések és érdekek valósulhatnak meg. Monnet és Schuman azonban arra mutatott rá, hogy az együttműködés módszere csakhamar kimerül, és egy közösségi módszerre lesz szükség. Vagyis pontosan arra, amit napjaink Európai Uniójában oly hevesen vitatnak. A közösségi szellem az „európai” és a „nemzeti” álláspontok összehangolását célozta meg egyfajta alkufolyamat keretében, a demokratikus értékek összefüggésének boltíve alatt. A kortárs nemzetközi kapcsolatokban egyre elterjedtebb közösségi módszer globális, kölcsönösen összefüggő, integrált és konvergens jelenségeket céloz meg, miközben a tagállamok továbbra sem mondanak le a maguk sajátos érdekeinek képviseléséről, jóllehet többé nem abszolút terminusokban gondolkodnak róluk, hanem a közösségi, általános érdekekhez viszonyítják azokat. A közösségi szellem fejlődése nyilvánvalóan fokozatos, ám ez a fokozatosság aligha magyarázza az Európai Unióban különösen a 2004-es év után tapasztalt visszaesést. Ennek oka pedig korántsem az új tagállamokban keresendő, hanem azoknál, amelyek képtelenek voltak argumentálni az alkotmány-szerződés páneurópai logikáját, és ahhoz ragaszkodtak, hogy saját érdekeik „irány-mutatóak” legyenek, sőt esetenként az európai érdeket meg is határozzák. Hasonlóképpen a közösségi intézmények vezetői is jó ideje lemondtak arról, hogy valóban a nemzetközösség érdekeit szolgálják, és ehelyett megelégednek azzal, hogy „európai főnökként” egyes befolyásos államok vezetőinek kedvére tegyenek. Mindez annyit tesz, hogy Európa vezető politikusait újra kellene vizsgáztatni „európai szellemből”, mert úgy tűnik, a jelenlegi válságból nem sokat tanultak, hanem továbbra is a „business as usual” elvét követik.

Románia európai integrációja

■ Amint azt a csatlakozás utáni időszak igazolta, Románia európai integrációja befejezetlen modernizálási folyamatot képez.

Ilyen értelemben érdemes komolyan venni a volt brit miniszterelnök, Tony Blair bukaresti nyilatkozatát, mely szerint, amikor 1999-ben Románia csatlakozási tárgyalásai elkezdődtek, a csatlakozás „elérhetetlen célnak” tűnt. Hozzáteszem, nem Blair volt az egyetlen olyan európai tisztségviselő, aki így ítélte meg a helyzetet. 2004. december 8-án Románia mégiscsak sikeresen lezárta a csatlakozási tárgyalásokat, december 17-én pedig az Európai Tanács Románia csatlakozási szerződésének aláírása mellett döntött.

Romániában egyelőre nem foglalkoznak komolyabban a kérdéssel, hogy vajon mi történt a 2000–2004 közötti időszakban, amelynek hatására az, ami 1999-ben még „elérhetetlennek” tűnt, 2004-re elérhetővé vált. Ennek tulajdonítható az is, hogy az ország uniós csatlakozásának dátuma, 2007. január 1-je csupán a hatalmon lévő po-

litikai elit öntetszelgésére és a román polgárok homályos reménykedéseire szolgáltatott alkalmat.

A csatlakozás utáni időszak azonban nyilvánvalóvá tette, hogy az uniós integráció mindössze egyfajta tendenciát, vagyis befejezetlen modernizálási folyamatot, sőt a helyi posztkommunista átmenetiség zavaros jellegzetességeihez történő visszatérést fejez ki. Ily módon a Románia tendenciális modernitására vonatkozó tézis máig érvényes (lásd Constantin Schifirneț: *Tendential modernity*. Social Science Information 2012. 52. sz. 22–51.).

A hivatkozott tanulmányt parafrázálva arra következtethetünk, hogy Románia modernizációs folyamatnak tekintett európai integrációja még mindig csak egyfajta törekvést testesít meg, a társadalom azon szándékát tükrözi, hogy a fejlődés útját járja, illetve csupán vállalt célkitűzés, de még semmiképpen sem a valóság. Ha pedig a kortárs Románia politikai vezetői számára ismeretlen történelmi lecke alapján a modernizálódás egyes szakaszai lezáratlanok, és így mindig újabb átmenetnek vezetnek, ebből levonható az a következtetés is, hogy az ország európai integrációja sem zárulhat sikeresen, hanem újabb törekvéssé és sehová sem vezető átmenetté válik.

Ami engem illet, nem hiszem azt, hogy ez az esetenként utánzó és/vagy összehangoló magatartásba burkolt törekvésjelleg valamiféle sorsszerűség lenne, vagy csupán a gazdasági fejlettségi foknak volna betudható. Emlékezzünk csak, hogy 2004 őszén Románia eleget tett a működő piacgazdaság kritériumainak, amit az elkövetkező időszakban szükséges lett volna megerősítenie és újra igazolnia (lásd a 2006 utáni Lengyelország esetét). Csakhogy a 2004 utáni politikai döntéshozók inkább megváltoztatták a román gazdaságpolitika irányát, ahelyett hogy döntően az európai integrációt támogatták volna!

Ez alapján arra kell gondolnunk, hogy a hazai politikai elit vagy hozzá nem értő volt, vagy nem is hitt őszintén az európai integrációban mint Románia szerkezeti modernizációs folyamatában, és csupán a román társadalom valós érdekeitől távol eső célok kedvéért színlelte az integráció lehetőségét. Ez szolgál magyarázatul nemcsak a tétovázásokra, a kudarcokra és Románia elégtelen felzárkózására az Európai Unió jelenlegi politikájához, hanem az európai integrációs rendszerrel kapcsolatos homályos és kevésbé meggyőző kilátásokra is.

Az Európai Unió belső és nemzetközi szinten történő eseményei napról napra befolyásolják Romániát. Sajnálatos módon azonban az Európai Unió politikái már sokkal kevésbé gyakorolnak hatást országunkra azon egyszerű oknál fogva, hogy Románia még mindig nem sajátította el teljesen, és így nem is tekintheti magát ezen politikák teljes jogú haszonélvezőjének. Továbbra is elsajátítandó az európai integráció szelleme, amelyet tudatosan fel kell építeni mindannak fejlesztése által, ami a kortárs európai szellemen belül értékes. Úgy vélem tehát, Románia mindenkorai kormánya és az állampolgárok közös kötelessége, hogy az országot valóban európai koordinátákra állítsák, és úgyszólván idehozzák magukhoz Európát, amit minden egyes román polgár átértezhet, és így az európai integrációs folyamatban cselekvően vehet részt. Egyszóval előttünk áll még majdnem minden teendő!

R. L. fordítása

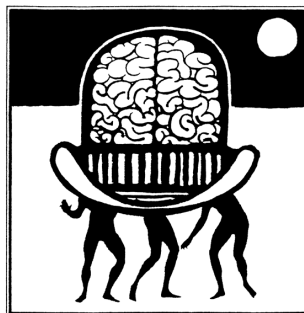
SZILÁGYI ÁKOS

AZ OROSZ IRODALOM MÍTOSZA

1

■ Mi adta az orosz kultúra különös vonzóerejét több mint másfél évszázadon át a Nyugat számára és – jobbára nyugati közvetítéssel – számunkra, magyarok számára is? Meggyőződésem szerint az az európai középkort idéző „spirituális többlet”, közösségi vallási pátosz, kultúrát és sorsokat formáló spirituális maximalizmus, amelyet a vallási világállapotból még nem teljesen kipréselődött orosz világ *modern* íróiban és művészeiben megőrzött, és amely a „varázstalanodott”, a kalkulatív piaci racionalitás uralma alá hajtott, polgári értelemben prózaivá szürkült nyugati világ spirituálisan legérzékenyebb írástudóit, művészeit lenyűgözte, mert saját világukból szinte teljesen hiányzott vagy csak felszínesen, üresen zörgő héjként volt már csak jelen.

A hiány, vagyis annak átható érzése, hogy valami nagyszerű, az életnek értelmet adó, fel-emelő a modern világ kialakulásával végérvényesen elveszett, a romantikától kezdődően a Kelet – a nagy, egzotikus keleti civilizációk: India, Kína, Japán – felé fordította a nyugati művészeket és gondolkodókat, egy elképzelt és megkonstruált mesebeli Kelet felé, ahol – hitük szerint – a vallási világállapot még többé-kevésbé megőrződött, még dacolt a modernizációval, a gyarmatosító nyugatosító Európával. Keletről próbálták „beszerezni” a hiányzó spirituális „többletet”, hol a társadalomboldogítás utópiáit építve a keleti vallási bölcselőre és léttapasztalatra, hol az önmegváltás egyéni vallási mixtúráihoz és saját művészetükhöz használva fel a keleti mintákat.

Mindenesetre az orosz irodalom közel két évszázadon át éppen mint legközelebbi Kelet hatott a Nyugatra: politikai síkon a „keleti despotizmus” elrettentő, szellemi síkon viszont egy spirituális szépségét megőrző kultúra és művészet végtelenül vonzó példajaként.

Az *orientalizmus* a nyugati kultúrában, legalábbis ott és akkor, amikor az nem pusztán az egzotikum iránti felszínes érdeklődés vagy piaci hatásvadászat volt, tömören úgy jellemezhető, mint *honvágy az elveszett vallási világállapot után, sőt egyenesen az „elveszett paradicsom” keresése*. Más kérdés, hogy aztán abban a bizonyos „elveszett paradicsomban” mindenki mást talált meg a maga számára vagy az egész modern társadalom számára: az elveszített természetet, a szentet, a boldogságot, a szabadságot, az igazságot, a szépséget, az erőt és a vitalitást, a világharmóniát, a közösséget. Mindez egyedül attól függött, hogy az „Istentől elhagyott” modern világ, a mindent a számítás jeges vizébe merítő kapitalista ipari civilizáció melyik „betegsége” fájt legjobban neki, mely bajából eredeztette a nyugati társadalom összes baját, vagyis mit szeretett volna a történeti Nyugaton *Kelettel gyógyítani*, a Kelet varázsával saját életébe visszavarázsolni.

Oroszország ebben a – 19. század második felétől egyre erősödő – nyugati *kulturális orientalizmusban*, amely szinte árnyékaként követte a világ legutóbbi időkgig tartó és csak most megtorpanó westernizálását,* csak az első és legkülönösebb, a Nyugathoz legközelebb álló keleti mintát jelentette: a legkülönösebbet, hiszen Oroszország a 17. századig – minden távolság, ellentét és ellenségeskedés, kölcsönös kiátkozás ellenére – vitathatatlanul a keresztény világ részét alkotta, a felvilágosodástól kezdődően pedig – miután Nagy Péter hazájában „ablakot vágott Európára” – Európa részévé vált. (Ismeretes, hogy csak a klasszicizmus és felvilágosodás korától kezdődően lesz az addigi „keresztény világ” új neve „Európa”, amely világi értelmet ad az addig vallási alapon megfogalmazott kulturális és politikai egységnek.) Csak-hogy Oroszországban a birodalomalkotó orosz állam modernizációs rohamai, fejlesztési önkényuralma csak aláásta a vallási világállapot közösségi és spirituális fundamentumát, de teljesen nem számolta föl. Ezt már csak azért sem tehette, mert vele együtt önmagát is fel kellett volna számolnia. Így, ha ellentmondásosan is, ha az európai kultúra formáinak, műfajainak, eszméinek, mentalitásának átvételével is, a modern világi orosz kultúra, különösen az irodalom egész érzületét változatlanul a vallási világállapot mint civilizációs fundamentum határozta meg. Meglehet, Oroszország westernizálása a 19. század második felében elérte azt a szintet, amely a vallási világállapot lezárulásának („Isten halálának”) felelt meg, ez esetben pedig a világra szóló orosz irodalmi teljesítményekben és irodalmi-politikai utópiákban megjelenő vallási pátosz maga is a nyugati orientalizmus vonalán haladt, vagyis nem volt más, mint az elveszett vagy elveszőfélben levő vallási világállapot „visszasírása”, egyfajta honvágy és nosztalgia, noha ez esetben ez a honvágy mindenesetre a *saját civilizációjában megtalált és – az archaikus birodalmiságban és a népi vallásosságban – valamiképpen még eleven múltra irányult. Az orosz kultúra mintegy önmagát orientalizálta*, és talán éppen ezért is leginkább a nagy veszteséget nyugati módon érzékelő és reflektáló, az orientalizmus kész nyugati mintáit is jól ismerő, vagyis legmodernebb, legeurópaibb orosz írókban és gondolkodókban.

Mindenesetre az orosz irodalom közel két évszázadon át éppen mint *legközelebbi Kelet* hatott a Nyugatra: politikai síkon a „keleti despotizmus” *elrettető*, szellemi síkon viszont egy spirituális szépségét megőrző kultúra és művészet végtelenül vonzó példaként. Elég talán itt egy rövid névsorolvasást tartani, hogy ezt a vonzerőt és hatást érzékeltethessük valamelyest: gondoljunk a Dosztojevszkijt franciául olvasó, „nihilizmusától” elragadtatott Nietzsche-re; a Tolsztojhoz elzarándokoló Rilkére, aki még azzal a gondolattal is eljárt, hogy nem német, inkább „orosz költő” lesz, sőt

* A mai megtorpanás pusztán azt jelenti, hogy a Nyugatról Kelet (és Északról Dél) felé haladó világfolyamat megfordult, és a *sikeresen westernizált Kelet* (mindenekelőtt a Távolság-Kelet) most kezdi visszaadni a „kölcsönt” a történeti Nyugatnak, egy olyan mindent letaroló, száguldóan sikeres *kaszárnyakapitalista* gazdasági-politikai modell kihívása formájában, amelyhez képest a Nyugat 1945 után megszelídült „újkapitalizmusa”, a „szociális piacgazdaság” jóléti modellje mosolyt fakasztó ócskaság nagypapa korából.

írt is verseket oroszul; aztán gondoljunk a Goethét Tolsztojjal, Dosztojevszkijt Schillerrel párhuzamba állító Thomas Mannra, aki az orosz irodalomról egész életében nem tudta levenni tekintetét; és ott van a Dosztojevszkijel betelni nem tudó Hermann Hesse, akinek saját szintetikus vallása is erős „orosz hatást” is mutat, jól lehet egyszermind meg is haladja az orosz kultúrára oly jellemző regressziós stádiumot: „Az út az ártatlanságból a bűnbe, a bűnből a kétségbeesésbe, a kétségbeesésből vagy a pusztulásba, vagy a megváltásba vezet – írja például *Egy kis teológia* című esszéjében –: tehát nem újra vissza az erkölcsön és a kultúrán inneni gyermekség paradicsomába, hanem túl azon, a hitből merítő élet dimenziójában. Természetesen mindegyik stádiumból lehet visszalépni is. Igaz, ritkán fog sikerülni annak, aki egyszer felébred, hogy visszameneküljön a jó és rossz birodalmából az ártatlanságba.” És persze akkor még nem beszéltünk a „l’âme russe”-t misztifikáló francia írókról vagy a Dosztojevszkijben az egzisztencializmus, az abszurd világfelfogás előfutárát megpillantó Albert Camus-ról, aki a *Szűszíphosz mítoszát* lényegében az *Ördögök* egyik hősének, Kirillovnak a negatív szabadságfilozófiájára alapozta. De Dosztojevszkij és Tolsztoj világra szóló hatása mellett ott van Goncsarov *Oblomovjának* európai fogadtatása, Turgenyev korabeli francia és német sikere, Csehov máig tartó hatása, később pedig ott az „ezüstkornak” nevezett orosz századforduló, az orosz avantgárd, majd a szovjet korszak orosz irodalmának Európára kisugárzó hatása – Andrej Belijtől Alekszandr Blokig, Majakovszkijtől Jeszenyinig, Mereskovszkijtől Zamjatyinig, Mandelstamtól Paszternakig, Marina Cvetajevától Mihail Bulgakovig, Ahmatovától Gorkijig, Solohovtól Varlam Salamovig, Alekszandr Szolzsenyicintől Jozsif Brodskijig, és akkor a huszadik századi orosz képzőművészet és filmművészet egész Európát lenyűgöző teljesítményeiről, az orosz vallásfilozófusok nyugati recepciójáról egyáltalán nem is beszéltünk.

2

■ Nagyjából két évszázadot ölel fel tehát az ortodox keresztény hagyományon alapuló, sokféle etnikumot magában foglaló, soknyelvű, sokkultúrájú s ennyiben archaikus (értsd: nem nemzetállami) orosz birodalom kulturális virágkora, amely a modern Európa, a nyugati civilizáció kihívására adott válasz volt. Ezt a választ az Oroszország ellentmondásos, államilag feszélyezett, felülről vezényelt modernizációja, „westernizálása” során keletkezett új kultúratermelő réteg, a sok tekintetben valamiféle világi *klérosz* (papság) szerepét betöltő orosz értelmiség (a cleric-ek, az írástudók kasztja, az „intelligencia”) fogalmazza meg a nyugatosok (*zapadnyiki*) és a szlavofilek (*szlavjanofili*) ellenségesen egymásnak feszülő ideológiai narratíváiban.

Az, hogy két Európa van és nem egy, vagyis hogy – Puskin szavait idézve – „Oroszországnak soha semmi köze nem volt Európa többi részéhez”, hogy nem pusztán „haladás” és „reakció”, „nyugati szabadság” és „keleti despotizmus”, „pénzközösség” és „faluközösség”, avagy másként: nem önző, szívtelen, pénzsóvár anyagiasság, lélektelenség és vallási „lélekközösség”, hanem két civilizáció, sőt két világállapot, esetleg a jövő két egyetemes civilizációja néz itt egymással farkasszemet, nem mindig volt reflexió tárgya, és sokáig nem jelentett választási dilemmát és választási kényszert Oroszország – az orosz társadalom és az orosz állam – számára.

Csak a modernitással eljegyzett nyugati civilizáció tükrében jelent meg Oroszország hirtelen afféle „terra incognita”-ként, történelem előtti és Európán kívüli világként *a maga számára is*, függetlenül attól, hogy az orosz értelmiség egyik tábora ezt elkeserítő és leküzdendő fogyatékoságnak, a másik pedig felfedezésre váró és ígéretes „új világnak” látta. Európát nem kellett fölfedezni, Európa „adva volt”. Így – paradox módon – a „nyugatosok” lettek a fejlődés „ortodox” (értsd: európai) útjának szolgalelkű követői, a „normális” fejlődés nyugati mintáinak másolói; a „szlavofilek”

(a vallási értelemben ortodoxok) viszont Oroszország mint ismeretlen kontinens úttörő felfedezőinek, új utak keresőinek szerepében léphettek föl, hiszen Oroszország egyáltalán „nem volt adva”, legfeljebb feladva, mint valamiféle talány. Oroszország mint a haladás ortodox (európai vagy nyugati) újtátelő úton haladó *külön világ* jelent meg, mint a kifürkészhetetlen „isteni gondviselés” formálódó terve, üdvígéret, avagy – a „nyugatosok” számára – mint kísértő veszedelem, szolgaságba, nemzeti vagy világkatasztrófába vezető tévút. „Az Orosz Föld Amerika helyzetében találta magát: fel kellett fedezni – írta Alekszej Homjakov, a szlavofilek vezéralakja. - És akadtak Kolumbuszok, akik kitartottak amellett, hogy ilyen föld, Orosz Föld létezik.” „Nyugat és Oroszország, Oroszország és Nyugat... ez a Történelem utolsó szava, a jövő két lehetősége! Oroszország és Európa szemtől szemben állnak egymással! Beolvadunk-e az általános folyamatba, vagy megőrizzük önállóságunkat, és saját elveink szerint alkotunk világot, kivonva Európából a föld egyhatodát, az emberiség jövőjének csíráját?” – fogalmazta meg a megroppant orosz civilizáció „vagy-vagy”-át, „lenni vagy nem lenni”-jét másként, de hasonló szellemben Nyikolaj Sevirjov 1841-ben a *Moszkvitjanyin*ban, a hivatalos népiesség és a korabeli szlavofilek lapjában. Az orosz politikai öneszmélés, az orosz intelligencia megszületése éppen az úgynevezett „átkozott kérdésekkel” („prokljatyije voproszi”) vette kezdetét: *orosznak lenni vagy nem lenni orosznak* ez itt a kérdés! A „kizökkent idő”, a modern világállapot kérdése, amelyen orosz Hamletek, „felesleges”, „küldetéses” emberek végtelen sora töprengett és ment olykor tönkre két évszázadon át – Csaadajevtől Homjakovig, Dosztojevszkijtől Rozanovig és Lenintől Szolzsenyicinig – egészen különböző, de lényegileg mégis két nagy típusba rendezhető választ adva rá.

Az a felismerés, hogy Oroszország és Európa – kettő és nem egy, hogy Oroszország valami más, az orosz állam, az orosz elit, az orosz írástudók számára nem pusztán ténymegállapítás vagy belátás volt, hanem önértelmezés és feladat is. Attól függően más-más feladat, hogy Oroszország mássága, különössége, eltérése Európától – a vallási ortodoxia gazdasági és politikai unortodoxiája – jót vagy rosszat jelentett-e az értelmezők ideológiai szótárában; hogy mondjuk, Oroszország mássága a magasabb rendű, új normát vagy az abnormalitást, az esztelenséget képviselte-e; hogy az eltérést, a különösséget mint kiküszöbölendő rosszat vagy mint kiteljesítendő jót általánosították-e. Hogy Európát Oroszország jövőjének tekintették-e, a feladatot abban határozva meg, hogy az orosz különösséget mint elmaradottságot, civilizálatlanságot, tespedést, barbarizmust felszámolják; avagy ellenkezőleg: a feladat éppen e különösség megőrzése volt és egyetemes üdvösséggé váló kiterjesztése az egész világra.

Így lett Oroszország az egyik oldalon történeti ősközület, ótestamentumi monsterrum, szörny-állam, urak és rabszolgák országa, a Gonosz Birodalma, a másik oldalon pedig a keresztény civilizáció utolsó mentsvára, az igazi, mert spirituális Európa, az emberiség megváltója, az oroszok maguk pedig apokaliptikus nép – a „történelem végének népe” –, melynek az az Istentől rendelt hivatása, hogy hittel, reménnyel és szeretettel kivezesse a világot a spirituális halálból, mint húsvétkor a Pokolra aláereszkedő Megváltó vezeti ki a halál fogságából az összülőket, Ádámot és Évát és az igazakat, megváltó keresztihalálával törölve el a halált. Az orosz vagy-vagy tehát így hangzott: vajon Oroszországot kell-e megváltani barbarizmusként, civilizatorikus elmaradottságként azonosított másságától Európával, európaisággal, modernizálással; avagy megfordítva: Európát (és vele az egész világot) kell-e megváltani lélektelenségként, spirituális halálként, pénzelvűségként azonosított másságától Oroszországgal, ortodox szeretetközösséggel, szobornoszttyal (lélekközösséggel), obszcínával (faluközösséggel)?

Az a hiedelem, hogy itt választási lehetőségről van szó, hogy egyáltalán létezik más út, lehetséges még valamilyen nyugati és keleti út között választani, mindig is

élesen megkülönböztette az orosz nyugatosokat az orosz „keletesektől”, az pedig, hogy milyen utak között húzódik maga a választás, éppoly élesen szembe is állította őket. Nagy Péter idején még nem voltak nyugatosok és szlavofilek, még nem volt tulajdonképpen világi értelmiség sem, még semmiféle kérdés nem vetődött fel a választható utakat illetően, Nagy Péter nem hezitált kétféle út között, hanem habozás nélkül a modernizációt, vagyis Európát választotta, felismerve, hogy Oroszországnak nincs más választása, ha abban a formában, ahogyan az újkor elejére Moszkóvia politikai keretében létrejött, fenn is akar maradni. A gyors és radikális reformok meghasonlások sorozatát indították el az orosz társadalomban, amelyek sok évtizeddel később az orosz gondolkodás permanens meghasonlásaiban gyűrűztek tovább. Valójában azonban csak utólag vetődött föl a választás lehetősége, hogy más út is létezett volna, hogy Oroszország pétervári fordulata tévedés volt, Péter „rosszul választott”, mint azt a szlavofilek gondolták és hirdették: „vissza a Péter előtti Oroszországhoz!” Kell-e mondani, hogy ehhez a visszakozáshoz, ehhez a modernitás elleni lázadáshoz is az a Nyugat szállította az eszméket, az ideológiai muníciót, amely akkor már a kora kapitalista ipusztriális civilizáció minden kínját és örömét megtapasztalta. Ezeket a romantikus, konzervatív nyugati eszméket aztán a szlavofilek egészen különleges retrospektív vallási utópiává gyúrták össze az orosz ortodox civilizáció még létező elemeivel. A nyugatosok új nemzedékei a megvalósuló nyugati útban csalódva a modernizációs megváltás nagyra törő céljait, a szabadság és haladás nyugati értékeit szintén az utópiába mentették át, csak ennek az utópiának orosz talajon mind karakterisztikusabban szocialista, illetve kommunista színezete lett.

3

■ Az orosz kultúra különös vonzóerejét a nyugati gondolkodók és művészek számára végső soron az adta, hogy ez a kultúra a vallási világállapot múltán sem vált egészen – Max Weber találó kifejezését idézve – *varázstalanná*, azaz nem vált teljesen szekulárisá, spirituálisan üressé, nem vált *polgári* kultúrává, valójában még modern *nemzeti* kultúrává sem. A 19. és 20. századi orosz irodalom és művészet pátosza megőrzött valamit a késő középkor spirituális atmoszférájából, a modern orosz értelmiség pedig az „örök értékek” őrzőjeként, a mindenható állam és a – nemkülönben – mindenható pénz uralmi gépezeteivel szemben egyfajta világi papsággént lépett fel. Az oroszok – a vallásfilozófus Bergyajev szerint – a „történelem végének népe”. Lehet, hogy ez a kijelentés tényekkel nemigen támasztható alá, kulturálisan azonban – mint az orosz életmód és gondolkodásmód egészét átható apokaliptikus beállítódás a végre, a Nagy Lepleződésre – feltétlenül igaz. Aki úgy tudja, hogy a végidő közelében él, bármit jelentsen is ez – végső megsemmisülést vagy apokalipszist, csodát vagy katasztrófát –, nem sokat ad arra, hogy berendezkedjen e világon, hogy kidolgozza a köznapi élet kulturális közvetítéseit, amelyek a végletek, a minden és a semmi, a pokol szakadéka és a paradicsom édenkertje közötti űrt áthidalják.

A modern orosz magaskultúra vonzereje éppen abból fakadt, hogy hiányzott belőle, avagy pontosabban: alantásnak, kisszerűnek számított, sőt olykor kifejezetten megvetés tárgyát képezte a *közép* kultúrája; a mindennapi élet józan vagy hideg számításra, beosztásra épülő rendje; a kényelemszerető polgári élet „prózája”, felhalmozási etikája, a pénz tisztelete (a pénz megvetése és a pénz hatalom gyűlölete Oroszországban messze felülmúlta a politikai hatalom megvetését); hiányzott a „józan polgári közepszer” földhözragadtsága, a kicsi megbecsülése (az orosz játszmában a tég mindig a „mindent vagy semmit”); hiányzott mindaz, ami elfedhette volna a „végső kérdéseket”, elfordíthatott volna a „másik világtól”, melyre azonban csak a hitben, a szerelemben, az örületben és a halál egzisztenciális vagy vallási eseményében nyílt ablak. A kultúra polgárosodásával (különösképpen: kispolgárosodásával!) szem-

behelyezkedő orosz értelmiség – e szembehelyezkedés radikalizmusának mértékében - közömbösen vagy ellenségesen állt szemben az életet, az emberi érintkezést, a munkát megkönnyítő kulturális közvetítésekkel. A nagy, közös, végső célokhoz képest szánalmasnak vagy undorítóknak találták a mindennapi élet, az izolált magánember pitiáner céljait. Az orosz értelmiség ingerültségének, megvetésének, gyűlöletének örök céltáblája a hivatalosság, a hatalom, a bürokrácia mellett a kispolgárság, a kispolgári életforma, a köznapi kényelem, a banalitás. Egyik legkirívóbb, bár karikatürisztikusan groteszk példája ennek a szerzetesi-aszketikus kényelemmegvetésnek a polgári és egyben nyugati civilizációt jelképező vízöblítéses vécé visszatérő szembeállítás az igazi szükségletekkel, a szellemi kultúrával. „Oroszországnak megvan a magához való esze – mondja Borisz Pilnyak hőse a *Meztelen év* című regényben. – A németnek is van esze, de bolondságra használja: klozetre meg ilyesmi.” Jeszenyin *Csirkefogók országa* című poémájában a külföldről érkezett civilizátor ellenszenves alakját megtestesítő Csekisztov, aki nem elég, hogy Weimarból jön Oroszországot civilizálni, de még orosz zsidó is, így oktatja ki színorosz ellenlábását: „Nem Zamaraskin! Én Weimárnak vagyok a polgára, / S nem úgy jöttem ide mint zsidó, / De mint hülyék idomára, / Vadakat szelídíteni tudó. / Bizony hogy szitkozódok, s ha kell, ezer évig / Is átkozni foglak titeket, / Mert... / Mert nekem vécére kéne menni, / És Oroszországban vécék nincsenek. / Hej, bolond egy nép a tied! / Koldus nép, de Istennek hitből / Kupolás templomokat emel - / Eh, én már rég árnyékszék / Csi-náltam volna mindből!”

A kispolgáriság, az élet teljes lehorgonyozása ezen a világon, az ablaktalan privát életben az ember létezésének átmenetiségéből hamis örökkévalóságot csinál. Lakályossá teszi, „polgárosítja” a semmit, civilizálttá teszi a folyamatos haldoklást *azáltal*, hogy az abszolút jó és az abszolút rossz, az abszolút igaz és az abszolút hazug, a totális élet és a köznapi boldogulás közötti szakadékot áthidalja a mindennapi kultúra közvetítéseivel, köztes tereket, átmeneteket hoz létre, az abszolútumot habozás nélkül feláldozva a pillanatnyinak, a végtelent a végesnek, az aszkézist és eksztázist a kényelemnek. (Imaginárius közvetítéseket természetesen az ortodox vallási kultúra is ismer és kiépít, elég itt az ikonok, maga a szakrális vagy liturgikus tér, az ereklyék, a mennyei és egyházi hierarchia, az angyali karok és rendek közvetítéseire gondolni, ezek azonban kivétel nélkül a hitben és nem a mindennapi élet kultúrájában kapcsolják össze a két világot.)

A modern orosz kultúra nagy alkotásaiban az emberi lét mindig a végső dolgok színe előtt jelenik meg. Vagy-vagy. Nincs középút. Az egyes ember nem ügyeskedhet ki a maga számára semmiféle különutat: az egyéni boldogság semmit nem ér mindenki boldogsága nélkül, az aránylag tűrhető jelen az elközelgő megváltáshoz, a nem annyira rossz az abszolút jóhoz képest. Lenn vagy fenn. Minden vagy semmi. Csoda vagy katasztrófa. Menny vagy pokol. Az emberre vetítve ugyanez a poláris szembenállás így változik: állat vagy angyal. A modern orosz irodalom bámulatos művészi erejű alkotásain az emberi létezésnek az a kettőssége tűnik át minduntalan, amelyet Blaise Pascal így öntött aforisztikus formába: „az ember sem nem angyal, sem nem állat, és balsorsa úgy akarta, hogy aki angyal akar lenni, állattá válik.”

A mindennapi életben a „közép” kultúrájának, a köznapi élet megformáltságának hiánya bosszantó és nyomasztó lehet, ámde a művészetben és a szellemi alkotásban csodás adomány, amely rendkívüli erőfeszítést követel az alkotó szellemtől, és rendkívüli alkotásokat eredményez. Az ugrás a végletek között a reális életben kivihetetlen, vagy nyaktöréssel végződik, a művészi alkotásban azonban mint forma esztétikailag ténylegesen megvalósítható, és minden megvalósulása igazi csoda. Pascallal folytatva: „Nem azzal mutatjuk meg nagyságunkat, ha eljutunk egyik véglethez, hanem azzal, hogy *egyszerre érzük el mind a kettőt, s töltjük ki a közöttük levő űrt is*. De

lehet, hogy mindez csupán a lélek gyors repkedése a két véglet között, miközben tulajdonképpen mindig csak az egyik ponton van, mint a sebesen körbefogatott parázs.” Azt hiszem, a léleknek ebben a végletek közötti gyors „repkedésében”, a végletek művésziileg egyetlen pontba koncentráálásában, a rettentő – félelmetes és lenyűgöző – intenzitásban rejlik az orosz kultúra varázsa.

A művészeti és szellemi kultúra varázsa nem szűnik meg akkor sem, ha már leűnt az a civilizáció, amelynek gyümölcse volt. Az 19. és 20. századi orosz kultúra varázsa sem szűnt meg teljesen mára, ahogyan nem szűnt meg az ókori görög és római vagy egyiptomi kultúrának, a keresztény középkor vagy a reneszánsz kultúrájának varázsa sem csak azért, mert lezárult az a korszak, amelyben lehetségesek voltak és megszülettek. Így vagy úgy mindezekben az esetekben a vallási világállapot nagy kulturális teljesítményeiről beszélünk. A modernitás maga is e vallási világállapot politikai, erkölcsi, kulturális átértelmezéséből és áthasonításából táplálkozott. Oroszország kivételessége abban állt a legutóbbi időkig, hogy Európában ez volt az egyetlen – nem mellesleg: birodalmi kiterjedésű és felépítésű – ország, amelyben a vallási világállapot *teljesen* csak a huszadik század végére bomlott föl, egy kvázi-modern, a politikából vallást csináló birodalmi-civilizációs végjáték során. (Ilyenformán ma, a nem vallási alapon felépülő és globalizálódó nyugati civilizáción kívül egyetlen civilizáció létezik csupán, amelyben ellentmondásosan ugyan, de többé-kevésbé még fennáll a vallási világállapot, és ez az iszlám.)

4

■ Oroszországban a vallási világállapot - civilizációs és társadalomtörténeti okokból – a legtovább maradt fenn Európában, már amennyiben Oroszország csakugyan a keresztény világhoz, a felvilágosodás korától pedig Európához tartozott, mint ahogy ez – minden oroszofób nyugati ázsiaiság-vád és eurázsiai önmisztifikáció ellenére – kétségteljesen így volt és – mutatis mutandis – így van ma is. Oroszország maga a *történeti Kelet-Európa*, amelyben – nyugatról kelet felé haladva – civilizációs átmenetek hosszú sorát figyelhetjük meg, de egész történelmét és egész kultúráját tekintve – minden különösségével, kivételes történelmi sorsával egyetemben is – kétségtelenül Európa részét képezi, nem kevésbé, mint az a köztes régió, amelyet a rátarti – a pán-szlávizmus és a pángermanizmus között hajladozó – csehek hajlamosak voltak Közép-Európaként szembeállítani a nyugat felé terjeszkedő orosz, majd szovjet birodalommal, de amely tegnap is Kelet-Közép-Európa volt, s alighanem ma is az, a kulturális átmeneteknek ugyanazokkal, csak haloványabban kiütöző jegyeivel, amelyek Oroszországban is oly szembeötlőek, és amelyek egyszerre távolinak és közelinek, idegennek és rokoninak, másságában vonzóznak és taszítóznak, barátságosnak és félelmetesnek mutatják Oroszországot.

Mára azonban a vallási világállapot széthullása Oroszországban is kész tény. A várható és újabban erősödő ideológiai tiltakozás és politikai lázadás az orosz ortodox civilizációt letaglózó vég ellen aligha lesz már jelentős kulturális teljesítmények ihletője. Őlthet viszont katasztrófálisan önsorsrontó vagy világromboló formákat (ahogyan az iszlám világellenes lázadásai már eddig is öltöttek), elmehet egészen az etnofasizmus vagy egy fasiszta birodalom rémálmának megvalósításáig is. Ámde nincs az az államisten, aki a vallási világállapot széthullásának folyamatát megállíthatná, és a civilizációs világfundamentumot Oroszországban helyreállíthatná (félreértések elkerülése végett: a vallás *mint személyes hit* fennmaradhat, csak világállapotként szűnt meg). A mindent despiritualizáló vagy varázstalanító modern haladás katasztrófizmusát a totalitárius állam katasztrófájával tetéző orosz feltartóztatási kísérlet megbukott, és ezzel Oroszországban is elhárult az utolsó, mesterségesen emelt torlasz a vallási világállapot és az ortodox civilizáció teljes széthullása előtt.

A moszkvai konceptualizmus (a „szoc-art”) európai híri művésze, Dmitrij Alekszandrovics Prigov így foglalta össze nem sokkal a szovjet rendszerváltást követően ezt a civilizációs végtörténetet: „a szovjet rendszer összeomlása – és azt hiszem, ez még sokak számára nem egészen világos – egy egész korszak összeomlása, ami természetesen vérrel és könnyekkel és teljes kulisszaváltással végződik. *Merthogy nem egyszerűen a szovjet korszak elmúlásáról van szó. Az én értelmezésem szerint a keresztény (ortodox) Oroszország van végetérbőben.* És ez a történelmi vég egybeesik az egész európai kulturtörténeti hagyomány végével.” Ez annyit jelent, hogy Oroszországban „a hit szűnt meg, amely előbb ortodox-keresztény, majd kommunista volt, méghozzá egy bizonyos típusú hit: az üdvözülésbe és a földi paradicsomba vetett hit.” Azt az általános megrendülést és zavarodottságot, ami a szovjet birodalom végét Oroszországban követte, nem lehet politikai és morális kategóriákban leírni.

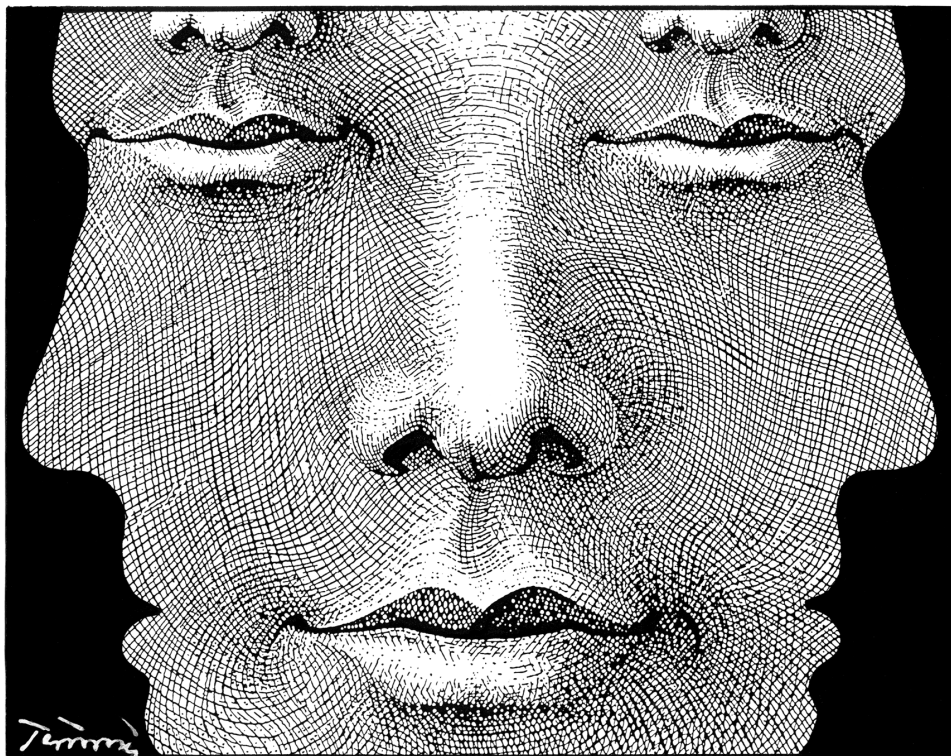
Nem az történt tehát itt, amit oly gyakran lehetett hallani az új orosz hatalom neoliberais elítjéttől 1991 után, hogy a politikai forradalmak mámorát menetrendszerűen követő kiábrándulási hullám során még a néhai szovjetellenes disszidensekből, a magukat minden „szovjettől” oroszként elhatároló másként gondolkodó művészekből és gondolkodókból is előmászott a „homo sovieticus”, a „szovok” vagy legalábbis a „nagyorosz fogdmeg”. Sem az orosz performer költő Dmitrij Prigov, sem olyan – Nyugatra emigrált és gyakran egymással is politikai perben és haragban álló – irodalmárok, mint Alekszandr Zinovjev, Vlagyimir Makszimov, Andrej Szinyavszkij, Alekszandr Szolzsenyicin, sem az orosz „falusi írók” nem a totalitárius államot, a diktatúrát, a kommunista ideológiát „sírták vissza”, hanem – tudva vagy tudatlan – az orosz civilizációt siratták és siratják olykor még ma is, amikor a bekövetkezett változást „orosz katasztrófaként” írták és írják le, és a civilizációs hanyatlás „orosz megoldására” tesznek utópisztikus politikai javaslatokat. Sőt civilizációs sirámuk nagyon jól megfér egykori szovjetellenességükkel. Hiszen míg a civilizációt összetartó szovjet „egyetemes állam” csakugyan eltűnt, a szovjet rendszer strukturális komponensei önálló életre keltek, és félelmetes szociális hibridet alkotva – *maradtak*.

Oroszország ma egy civilizációs bomatölcsérhez hasonlít. Ha az értelmiségi lélekállapottal kapcsolatban egyáltalán lehet „másnaposságról”, a „forradalom mámorá után” katzenjammerről beszélni, az nem *politikai*, hanem *civilizációs* természetű; ez a másnaposság nem a rendszerváltás politikai mámorából, hanem az áldozatokat, szegénységet, elmaradottságot a sorsszerűség rangjára emelő és igazoló *civilizációs küldetésűdat több évszázados mámorából való felébredést követte*.

Ilyenformán az orosz irodalom alól is teljesen kicsúszott az a kulturális talaj, amely száz évvel ezelőtt még megvolt, jöllehet az „orosz ezüstkornak” nevezett századforduló irodalma alól egyszer már kezdett kicsúszni. Vége a logokráciának, az irodalom, az írástudók, a literátor értelmiség társadalmi szerepe és erkölcsi presztízse a nullához közelít. A hatalom körülbelül úgy tekint a kultúrának erre a szegmensére, mint valami *elfekvőre* vagy *rezervátumra*, amelynek fennmaradásáról a hagyománytisztelő államnak illik gondoskodnia, de amelytől semmi módon nem függ, és amelynek magához láncolásából semmiféle politikai haszna nem lehet. Az orosz irodalom mítoszában rendkívüli szerepet játszó írók és művek ma sehol sincsenek, az olyan régi szólamok, mint „Puskin – ő a mi mindenségünk” („Puskin – eto nase vszjo”) vagy hogy „A költő Oroszországban több mint költő!” („Poet v Rosszii bolse csem poet!”) üresen konganak. Ki hiszi ma már, amit a Gulag-könyv kéziratán dolgozó Szolzsenyicin még fennen hirdetett: „Az igazság egyetlen szava elég hozzá, hogy az egész világot magához rántsá.” („Odno szlovo pravdi vsze mir peretyjanyet.”)

A civilizációs széthullás az orosz irodalom mítoszáat már a múlt század elején aláásta; az írók, az irodalmat a polgári korszak prózai viszonyai közé helyezte, úgyszól-

ván piacra dobta. Ezt a folyamatot azonban megállította az első világháború katasztrofája, majd az ebből kinövő és a polgári világot elsöprő orosz forradalom, illetve az ebből megszületett totalitárius államszocializmus, amelyet egykor a bolsevikkal ellenszenvező, orosz ősmarxista Plehanov a „jövő feudalizmusaként” jellemzett. Ma azonban, úgy tűnik, nem állíthatja meg többé semmi. Az orosz irodalom mítosza az utóbbi két évtizedben semmivé foszlott, egy másik világállapot emléke csupán, amellyel már szembeszállni sem akar senki. Egyszerűen nincs többé. Oroszország a maga lomha oblomovi módján elpolgárosodott. A kultúra vallási pátosza ebben a közegben legfeljebb giccsként realizálódhat. Az orosz ortodox civilizáció feltartóztathatatlannak tűnő szétesése kétségkívül a kultúrában a leglátványosabb és legérzékeltetőbb. De ez idő szerint még az is kérdéses (és e kérdés állandó vita tárgyát képezi a mai orosz értelmiségben), hogy Oroszország jelenlegi posztbirodalmi keretében egyáltalán fenn tud-e maradni, nem hullik-e egy-két évtized múlva darabokra, ahogyan ez 1991 után – kevés híján – egyszer már majdnem megtörtént.

BELKOVITS LÁSZLÓ

Budapest mixtape

Sebhelyes arcú királyok földjén járok. Ahol magyarnak lenni erény, de annak vallani magad bűn. Ahol a házak lerobbantják tetejüket a szélviharban, ahol macskaköveken múzeum-tankok járnak, és árpádsávós országutakon adják meg vagy nem adják meg a jobb-kéz előnyt a baloldálnak. Ahol a nemzeti ünnepet természeti katasztrófa sújtja. Ahol a tündérek isznak és sokasodnak. A csodák földjén járok.

1

Ó, Buda, platánfáiddal, vasárnapi szerelmeddel és szerdai szerelmeddel,
és a tavalyi szerelemmel,
és a tavalyi borzalmakkal, a könnyes szemű Gellérthegyeddel,
És a bukowski-i bolyongásaiddal, Turuloddal, kit meglovagoltunk,
Megívott boraiddal és eldalolt verseiddel,
Barátokkal és testvérré avatottakkal,
Titkos múzsáiddal.

Anyám helyett kedves lettél, és én Oidipuszod,
És a szívemet adtam neked,
És együtt játszottunk, éveken át.
Ugye, mi jó barátok vagyunk.

Buda, ahol az időgép éjjeleken át világított,
és repített, messze, magasba,
Buda, ahol csöveseid labdáznak,
És cigivel kínáltak, amikor nekem nem volt.

A bérházaid ócskák, romlottak és dohszagúak.
Nincsen neked kocsmád, és tavad is feneketlen,
mint az ott töltött időm.
Szerelmemmel, bánattal, haraggal és unalommal
nézek rád,
Ó, Buda.

2

Reszkető öltéseként feszülnek egymásnak a hidak, az olajos kígyó pedig végtelen ciklusban kúszik, kúszik befele, be, a sötét ágyékokba, ti két nővér, és összeszorul a szívem, valahányszor átkelek fölötte. A Fekete-erdő kínos konformizmusát, a bécsi hajókat, bécsi turistákat, bécsi kurvákat és bécsieket, kiknek ő a Kurvája, és tavaszi áradást, hólevet és augusztusi viharokat hoz, és tenyérynyi mosollyal vetem magam az éjszakába, valahányszor átkelek fölötte.

Éjszakáról éjszakára merültem el völgyedben,
 Pestem, és Gödröd kitöltött, és én is kitöltöttem őt,
 és fehér négerek vezettek
 reménytelen Caminókon a Király utcán,
 A Kazinczyn, Andrássyn és vissza,
 ezerszer.

Nőként tártál ölet mint ajtót,
 mindenkinek, aki keres,
 és én kerestem.
 Láttam Mucsi dohányfüstjét, kegyelmes kurvapecéreket,
 Isten szeret, mondtam, és aztán láttam
 a tavasz első napján mosolygó embereket,
 és a villamosok ablakát fekete olaj mosta szüntelen.

Legkönnyebben kocsmáiddal tájékozodom,
 ha csak nem a szexboltjaid,
 a botránnyaid vagy a várba zárt
 királylányaid igazítanak útba.

Számptalan antagonisztikus ambivalenciát láttam,
 – Figyelj, adj már egy esélyt, bébi, mielőtt
 ítélnél, és megismertem Szudán hercegét,
 akinek családját politikai okokból mészárosolták,
 és megismertem a Havannai Acéldigókat,
 akiknek családjait politikai okokból mészárosolták,
 és aztán elszűntem az újonnan megismert
 zazzal szívemben.

Lila nyakkendőkként jajdulnak ki a térre, sínjeiken
 A sárga villamosaid, miközben a nagymamák,
 Nyugdíj-kiegészítőként, estémről érdeklődnek.
 Gyakran szűzies visongással szaladnék el előled,
 Pest, te túlzott fölény és túlzott alázat, te.

„Talán én is Pest vagyok...
 Pest a pestiségem.
 Pest, hogy rég Pesten lakok,
 s nem lettem pesti mégsem.”
 (Akkezdet Phiai – Budepesmód)

Szalvéta

Milyen időlegesek ezek a péntek esték.

Sántít az ember, ha megtudja, hogy egyedülségre kényszerül.

Hogy a költő is fél, hogy magára maradhat, ha szép lapokra dolgozik, úgy inkább szalvétákon tölti ki szavait, mondhatván, csak egy fecni, ha rossz.

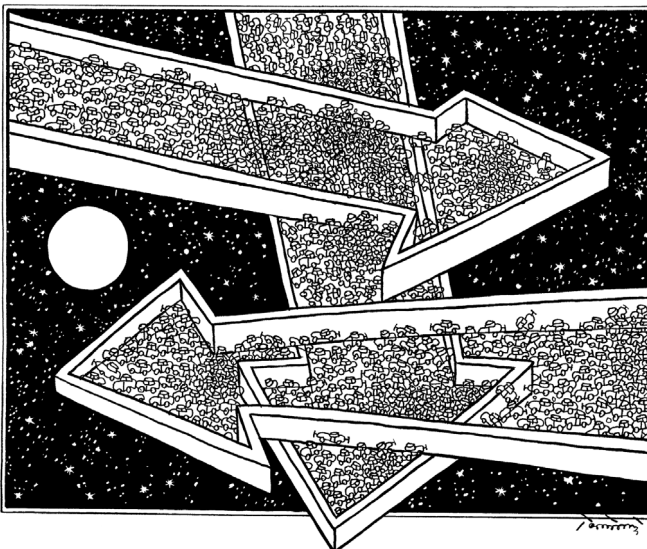
Ha jó, akkor meg azért szalvéta, mert gyorsan csak az volt kéznél, hogy megszület-
hessen ez a megváltó idea, ez a csöppnyi géniusz, ami úgy tör elő az emberből, mint a hasmenés, úton-útszélen, hogy csak kapni lehet a szalvéta után.

Szóval ilyenek ezek az italos péntek esték is, ahol el lehet mondani a poharak felet-
ti térbe, a buborékba bele lehet kiabálni, hogy mi a vélemény, meg úgy általában,
hogy ki is az ember tulajdonképpen. Ha meg nem tetszik, akkor ez alkohol ám, csak
úgy felböffent a mondanivaló.

De végeredményben talán ilyenek az emberek is, meg úgy minden más is, de azt túl
hosszú lenne leírni.

Sántítani kezd ő maga is, ha megtudja, hogy egyedül-maradásra kényszerül, mert akkor
mindene csak önmagának szól, ami meg ugye értékes papír, bizonyítványt szoktak raj-
ta kitölteni, és nem lehet elviccelni, vagy eldobni, mert az nem olyan gondolat, mint a
szalvéta, a péntek este, a barátok, vagy isten; vagy a kefir sörrel, meg a cigaretta, meg
minden más, ami bizonytalanság és szubjektum alkotta.

Elég zavaró gondolat ez most, ezért is került szalvétára.

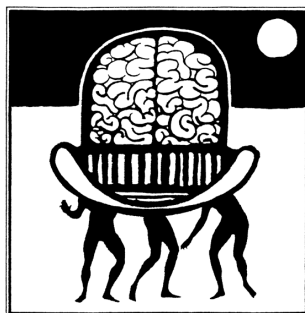

POMOGÁTS BÉLA

KÉT PÉLDA: ADY ÉS KODÁLY

A magyar irodalom, egyáltalán a magyar művelődés történetének egyik leginkább feltűnő és általános jelensége a hagyomány és az újítás szüntelen versengése és küzdelme vagy éppen összefonódása, midőn a modernizáció szellemi erőfeszítései programszerűen a bevált (esetleg a régi és szinte elfeledett) tradíciókra épülnek, őket fedezik fel és aknázzák ki éppen a szellemi, művészi megújulás érdekében. Számos példára tudnék hivatkozni nemzeti kultúránk több mint ezeresztendős történetéből – ilyen módon használta fel Zrínyi Miklós egy barokk hőseposz létrehozása érdekében a régi magyar krónikás költészet hagyományait, Vörösmarty Mihály egy romantikus történelmi eposz megírása során ennek a barokk hőseposznak a tanulságait, Petőfi Sándor (nem minden költészettörténeti előzmény nélkül) a hagyományos magyar népdalkincset, Arany János a nemzeti történelem romantikus balladáinak megalkotása során a régi magyar költői hagyományt – folytathatnám az irodalomtörténeti példákat: a megújulás, ha valóban hiteles kíván lenni, nem hagyhatja figyelmen kívül a hagyományokat, és a hagyományok, ha életképesek kívánnak maradni, mindig beépülnek a megújulást szolgáló törekvésekbe.

A konzervatív szellemi törekvések, ha valóban hitelesek és hatékonyak, mindig kapcsolatot keresnek és találnak a megújulást szolgáló kezdeményezésekkel, és a modernizáció, ha nem kíván gyökeresen szakítani a nemzeti kultúra karakterével, mindig megtalálja forrásait és előzményeit en-

Ady nem csak az erdélyi magyarság sorsát féltette, rokonszenvvel fordult az ottani románokhoz is, minthogy különbséget tudott tenni a nyugati orientációt követő erdélyi és a balkáni világba süppedt regáti románok között.

Elhangzott Galántán a Kodály Zoltánról tartott ünnepi megemlékezés keretében 2012. december 7-én.

nek a kultúrának a korábbi értékei között. Mondhatni, kettős értelemben: egyrészt abban, hogy a hagyományos (a régebbi) kultúra nyelvezetét használja fel a maga újszerű, nemegyszer „forradalmi” üzenetének tolmácsolására, másrészt abban, hogy mintegy „modernizálja” a hagyományos, nem egy esetben „archaikus” művészi nyelvezetet és értékeket. Mindkét törekvésre számos példát kínál a huszadik századi magyar irodalmi megújulás – nevezetesen a *Nyugat* körül gyülekező irodalom. Hogy csak egyetlen példát említsek: Ady Endre lírája nem csupán a huszadik század elején kibontakozó „modern” életstratégiák és életérzések, hanem a régi magyar poétikai tradíciók életre keltésének költői dokumentuma is.

Ez a költészet úgy volt modern, úgy hozta létre a maga korszerű formanyelvét, hogy egyszersmind visszatalált a magyar költészet igen régi hagyományaihoz. És jól lehet Ady költészetét el lehet helyezni a huszadik század (illetve a századforduló) modern európai költészetének rendjében is, rá lehet mutatni ennek a költészetnek a szecesszióval és az avantgárdal kialakult érintkezéseire: szecessziós, expresszionista, mi több, szürrealisztikus mozzanataira; tagadhatatlan, hogy számos szál fűzi a régi magyar poézishez, és talán azt is megkockáztathatjuk, hogy a leginkább eleven, jelentésben leginkább gazdag költeményei a magyar hagyomány és az európai megújulás szellemeinek összefonódásáról tanúskodnak. Mindenekelőtt kései verseire gondolok, az 1918-as *A halottak élén* című kötet nevezetes darabjaira, olyanokra, mint az *Ember az embertelenségben*, a *Véresre zúzott homlokkal*, az *Elhanyagolt, véres szíviünk*, *A fajtám sorsa*, *Az eltévedt lovas* vagy éppen a posztumusz módon 1923-ban megjelent *Utolsó hajók* című kötetre, így a költő *Üdvözet a győzőnek* című utolsó költeményére, amely az egész nemzet fájdalmát szólaltatja meg a háborús vereség rettenetes napjaiban: „Ne taposatok rajta nagyon, / Ne tiporjatok rajta nagyon, / Vérvesztes, szegény szép szíviünkön, / Ki, íme száguldani akar. / Baljóslatú, bús nép a magyar. / Forradalomban élt s ránk hozták / Gyógyítónak a Háborút, a Rémet / Sirjukban is megátkozott gazok. / Tompán zúgnak a kaszárnyáink, / Óh, mennyi vérrrel emlékezők, / Óh, szörnyű gyászoló kripták, / Ravatal előttetek, ravatal. / Mi voltunk a földnek bolondja, / Elhasznált szegény magyarok, / És most jöjjetek, győztesek: / Üdvözet a győzőnek.”

Ady életének végső napjai a magyarságra leső „trianoni” végzet rettenetében teltek el – emiatt lett halála kínhalál. A felvidéki magyarságnak a megszállást követő „trianoni” sorsával ő még nem találkozhatott, a későbbi szlovákiai magyar kisebbség sorsát, a pozsonyi, a komáromi, a kassai magyarság sorsát az egész ország magyar életében helyezte el. Természetesen a költő utolsó napjaiban már tudni lehetett azt, hogy az északi szomszéd milyen hatalmas (és jó részben magyarok által lakott) területeket kíván megszerezni a szétesőben lévő országból. Ady találkozott viszont az erdélyi magyarság baljós történelmi tapasztalataival és traumáival, hiszen Erdély már akkor, különösen az első világháború idején és még különösebben az 1916-os román támadás után veszélyeztetett országgrész volt. (Midőn a csucsai vár fokáról ő is végsőig fokozott fájdalommal szemlélte a behatoló román csapatok elől a Székelyföldről nyugat felé menekülő ezrek vonulását a Kolozsvárt Nagyváradal összekötő országúton – erről írta különben *Ember az embertelenségben* című lelki gyötrelmekből izzó nagy költeményét!) És miközben az akkori magyar politikai vezetés nem ismerte fel a magyar Erdélyre leselkedő veszélyeket, és az 1916 nyarán bekövetkezett román támadás idején nem gondoskodott az erdélyi határok védelméről, Ady tisztán látta azt, hogy Erdély elveszhet a bukaresti kormányzat, a nagyromán sovinizmus területszerző aspirációinak következtében. Mindebben kétségtelenül előrelátóbbnak bizonyult, mint az akkori budapesti kormánypolitika és katonai vezetés, amely szinte nem akart vagy nem tudott számolni a háború várható következményeivel.

Ady, miként ezt egyik vallomásos írása: az *Ismeretlen Korvinkódex margójára* tanúsítja, Erdélyben: az erdélyi magyar történelemben és kultúrában látta a magyarság oly szükséges önvédelmének és megújulásának mintáját. „Erdély adta nekünk a Napkirályt – írta Mátyás királyra emlékezve –, Erdély szerezte a mohácsi veszedelmet, hogy megszabaduljon tőlünk. Neki volt Fráter Györgye, aki tudta, hogy kell a törökkel bánni s távol tartani tarkónktól a simogató német kezét. És Erdély látott elsőnek mélyen be Európába. Jött a nagy égszakadás, jött a protestantizmus, és Erdély érezte legjobban, hogy ez lesz az ötödik, hatodik vagy nem tudom hányadik honfoglalás, de az lesz. S odakapcsolta magát Európához, lelkébe engedett mindent, ami jött s produkálta a legmerészebb s legmagyartalanabb produkciót. Az egészen újat. A nagy Kultorvolk a Rajna mentén még égette a zsidót, a dominikánus véredek csaholtak mindenütt Nyugaton, Erdélyben agg és primitív lelkű magyarok nem félték circumcisiót kérni kóbor rabbiktól, szinte Azsia szélén egy kis ország akadt, mely ki mertte mondani, hogy az emberek hite pedig az ő maguk dolguk. Innen indul meg magyarok rajzása már előbb nyugati scholákra. Összeszedni én kis memóriámból nem tudok mindent, de Shakespeare születésének esztendejében itt ír már drámát Karádi Pál. Itt szabad Krisztust megtagadni unitáriusoknak, Jeremiádok itt képviselik először a megfinomodott dallelket. A lantosoknak itt van vidám, szabad útjuk, innen adják az eseményeket Nagy-Magyarországnak, szegény sanyargatott szomorú földnek. Bethlen Gábor itt teremt az oláh pakulároknak irodalmi nyelvet. Itt siratja az első magyar kultúremler, Szenczi Molnár Albert, hogy ő magyar, de nem lenne más egy világért sem. Itt terem az első asszonyíró, azután az erdélyi Mikes Kelemen példája annak, hogy nekünk futni kell a germántól s nyugatabbra menni eszmeházasodások céljából és ugyanő az, aki megmenti tisztaságát, becsületét a kemény, szegény, de szűz és erős magyar nyelvnek századokra. Descartes Erdély révén jut Keletre, Comenius Amost erdélyi asszony veszi észre. A székely balladák vetekednek ez időkből a skótokkal. Rákóczi Versailles-ban is becsült nagyúr, Bogdán, Mányoki, Kupecki már festhetnek Erdélyben. Kell a zene, s nem udvari bolond a költő, Brillat-Savarin előtt már művészete van itt a konyhának. Itt születik Wesselényi, Kölcsey, s itt keresi a megvigasztaló, kultúrára legalkalmasabb magyart nagy magyar agitátora a civilizációnak: Kazinczy Ferenc.”

Ady szorongással gondolt a magyar Erdély várható végzetére, ebben a félelmében, sajnos, szinte magára maradt: a dualista Magyarország korában, még az 1916-os erdélyi román támadás után sem igen akadt olyan felelős magyar politikus, aki komolyan elgondolkodott volna a költő sötét előérzetein. Pedig Ady nem csak az erdélyi magyarság sorsát féltette, rokonszenvvel fordult az ottani románokhoz is, minthogy különbséget tudott tenni a nyugati orientációt követő erdélyi és a balkáni világba süppedt regáti románok között. *S ha Erdélyt elveszik* című 1912-ben, tehát még jóval a világháború kitörése előtt, de már a forrongó balkáni események és a bukaresti területszerző tervek ismeretében készült írásában olvashatók a következők: „Elpirulok a magam, látszó, romantikájától, de leírom, hogy Erdélynek külön lelke van s fenyegető, brutális, de vajmi lehető térképváltoztatások két emlőről szakítanának le két ikergyermekeket, a magyart és a román. A szász megél vagy elpusztul magától is, eddig se csinált mást s az ő ügyük hasonlatos volna az oroszországi német kolóniákéhoz. De mi, magyarok s az erdélyi románok gyökereinkkel lennének kiszakítva, mihelyst ez az örült militáris világ, melyet ma még a szociáldemokrácia legáncsolni képtelen, diplomaták diagnózisa szerint kezd gyógyítani bennünket. Rongyolt és csaknem reménytelen fajtának tartom a magyart, pláne hogy demokratizáló forradalmába beleordított, tiport a nagy kultúrájú rontás, a háború. Mai, barbár csodák idején el tudom képzelni azt is, hogy Erdély hamaros megvalósulása lehet tüzes, vad álmodnak, mik nem minden alap nélkül kísértének az alsó Kárpátok alatt. De a dilemmás Erdéllyel évszázadok marasztaló szellemét lázítja föl a vad hazapolitika s hazátlanná ten-

ne két szerencsétlen s minden más, nemes föl szabadulásra joggal váró nációt. Beszéljünk-e a Romániába olvasztandó magyarságról, melynek, ha lehet, rosszabb, embertelelenebb s főképpen otthontalanabb sorsa volna a mai erdélyi románokénál? Minden további kérdést és választ átengedek azoknak, akik nem olyan nagy sovíniszták és politiciensnek, mint én, kinek csak Erdély-babonája túl nagy talán, de kinek Erdély egyetemes nyomorúsága fáj.”

Ez az „erdélyi minta”, amelyre Ady mutatott rá, később valóban nemzedékek számára jelentett eszmeképző tényezőt. Különösen Trianon után, midőn az erdélyi magyarságnak a maga szellemi önvédelme kedvéért újra fel kellett fedeznie az ország-rész magyar hagyományait. Megtartó közösségi eszméket kereső szellemi erőfeszítéseiben segítette a magára hagyott és veszélyeztetett magyarságot Ady, akinek költészete és publicisztikája már évtizedekkel az első világháború kitörése előtt igen komor jóslatokat fogalmazott meg a magyar Erdély lehetséges végzetéről. Arról, hogy a budapesti kormányok tehetetlensége és a bukaresti nagyromán állampolitika expansziós törekvései milyen történelmi veszedelmekkel fenyegetik a magyar Erdély életét. Erdélyt ugyanis (és ez a költő szilárd meggyőződése volt) nem a román stratégia szerezte meg, hanem a magyar veszítette el: mindenekelőtt annak következtében, hogy szinte télenül nézte az erdélyi román ténfoglalást, a bukaresti bankok földszerző manővereit és az erdélyi magyarság szomorú térvésztesését, azt, hogy az erdélyi magyar föld fokozatosan román kézre kerül, a székely „népfelesleg” pedig a Regátba vándorol (ebben az időben Bukarestnek mintegy százezer székely-magyar lakosa volt).

Kodály Zoltán, aki köztudottan Galántán töltötte ifjú éveit, és a magyar népzene tudós gyűjtőjeként is igen sokat kapott a mátyusföldi tájtól, Adyhoz hasonlóan a nemzeti hagyomány és az európai tradíció egységében, összebékítésében látta az új magyar zene egyik fontos feladatát. Valóban, nagy zenészeink között kétségtelenül őt fűzte a legtöbb kötelék a magyar zenei múlthoz, akár a népzenehez, akár a régi magyar zenekultúrához. Munkásságának kétségkívül nagy érdeme volt, hogy ezt az eredeti magyar zenekultúrát: a magyarság zenei anyanyelvét ő szóltatta meg a leginkább hitelesen és eredményesen a nagyvilág nyilvánossága előtt, miközben a hazai (a magyarországi és a Kárpát-medencei) zenekultúra és zenepedagógia egyik legnagyobb hatású alakjaként ért el maradandó eredményeket.

Kiváló zeneszerzőnk és zenetudósunk mindig öntudatosan beszélt életének felvidéki (galántai) élményeiről és indíttatásairól, mint tudjuk, munkásságában is nagy szerepet adott a felvidéki magyar népzene hagyományainak. Történelemszemléletében, a magyar történelemről kialakított felfogásában is fontos indításokat kapott a Felvidék magyar kultúrájától. Van egy személyes hangú írása (a Vargyas Lajos által 1989-ben közre adott *Közélet, vallomások, zeneélet* című kötetben, a hátrahagyott írások és feljegyzések első gyűjteményében), amely ezt a címet viseli: *Miért vesztették el a Felvidéket?* Ebben Kodály azt fejtegeti, hogy a történelmi veszteség egyik oka abban állott, hogy a magyar közvélemény nem ismerte fel a felvidéki magyarság veszélyeztetettségét (mint az előbb láttuk, az erdélyi magyarságról szólván Ady Endre is erről beszélt!), és lélekben, lelki szolidaritásban nem állott e magyarság mellé. Ez a felismerés, tudniillik annak kimondása, hogy a trianoni veszteségekért a régi Magyarország vezető rétegét is súlyos felelősség terheli, valójában szinte általános volt a felvidéki magyarság szellemi vezetői között. Olyan írókra és publicistákra gondolok (és közöttük egyformán voltak „jobboldaliak” és „baloldaliak”), mint Szvatkó Pál, Szalatnai Rezső, Peéry Rezső és Fábry Zoltán – ők maguk is annak a szellemiségnek a jegyében vetettek zámatot a felvidéki magyarság történelmi tapasztalataival és tennivalóival, mint a Galántán életreszóló élményeket szerző Kodály.

Az imént említett feljegyzésben olvasom a következőket: „Lelki kapcsolat hiánya. Szálljunk magunkba. Városok: még hagyján. Hány. Bár nem mernék statisztikát csi-

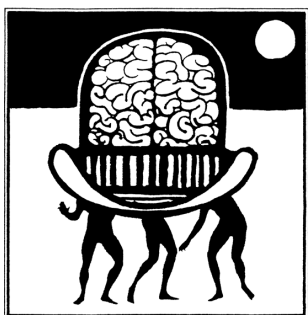
nálni, pestiek hányan voltak Kassa, Késmárk, még hagyján: a Tátra útja. De ki volt Rozsnyón, Nyitrán, ki látta a barokk építészet remekét, Nagyszombatot, még mielőtt elcsúfították? De ki volt falvakon? Ha véletlenül nem lakott ott rokona? Kinek nem mindegy, hogy a barsi Mohi, a magyarság északi határfaluja, gyümölcsös, paradicsomi völgyével, derűs, barátságos lakóival hozzánk tartozik-e vagy sem? Új nevelés kell: nép- és országismeret, de nem könyvből, hanem szemléletből. Diákvándorlás: országot csak gyalog lehet megismerni. [...] Az ország csak akkor a miénk, ha ismerjük. Ha lábunk érintette minden vidékén a földet, ha beszélünk minden vidék lakóival, tudjuk, miben gazdag, miben hiányos, mi az erénye, hibája. De ha kívánatos ez az ország- és népismeret minden magyarnak: aki az ország sorsának irányításában bármily kis mértékben részt vesz: arra elengedhetetlen kötelesség.” Valljuk meg: Kodály Zoltánnak ezek a figyelmeztetései a jelenben sem veszítették el időszerűségüket.

Az imént összefoglalt tapasztalatok nyomán fogalmazta meg Kodály Zoltán azt az igazságot, amelyet ma is érdemes számon tartania és megszívelelnie mindazoknak, akik szolidaritást tanúsítanak a kisebbségi sorsba taszított magyar nemzeti közösségek iránt, és felelősséget éreznek a magyarság fennmaradásáért. Az előbb idézett jegyzetet citálom tovább: „Jegyezzük meg ezt a leckét. Magyarország csak úgy maradhat fenn, ha minden egyes magyar lélekben határőr, s ha egymással megbonthatatlan kapcsolatot tart fenn, tudja egymást; a legészakibb őr megérzi a legdélibb minden mozdulatát.” Majd mindehhez még a következőket fűzte hozzá: „A magyarság már Szent István óta nem faji szervezet. Magasrendűbb annál. Ezért nem elég szervezetét homályos faji ösztönökre építeni. Célja, létjoga, küldetése tudata lehet fennmaradásának egyetlen alapja. Ezt tudatosítani, a nemzet minden tagjában állandóan ébren tartani: ez az egyetlen nemzetfenntartó politika. Lelki kohézió az ország részei közt.” Talán mondanom sem kell, hogy a most idézett kijelentések sem veszítették el érvényességüket, sőt, talán időszerűbbek, mint valaha. Talán mondanom sem kell, hogy a most idézett kijelentések sem veszítették el érvényességüket, sőt, talán időszerűbbek, mint valaha. A nemzet ma sincs abban a lelki és morális helyzetben, hogy ne kellene fokozott figyelemmel figyelnie nagy szellemeinek, mondhatnám, tanítómestereinek, így Ady Endrének és Kodály Zoltánnak (és persze Babits Mihálynak, Illyés Gyulának, Németh Lászlónak, Kós Károlynak, Fábry Zoltánnak) a véleményét, tanácsait.

Ady és Kodály – ezúttal nem mint művészekről beszélünk róluk, hanem mint a mögöttünk lévő több mint egy évszázad, nem félek kimondani a szót: „prófétáiról”. Valljuk meg, hogy történelmünkben, főként a nagy nyugati nemzetek történelméhez képest, viszonylag ritkán találkozunk olyan nagyszabású államférfiakkal, akik egy szinte profétikus jövőkép látomása nyomán, egyszersmind reálpolitikai megfontolások birtokában képesek kijelölni a nemzet történelmi útirányát. Talán a honszerző Árpádot, Szent Istvánt, Hunyadi Jánost, Mátyás királyt, Bethlen Gábort, II. Rákóczi Ferencet, Széchenyi Istvánt, Kossuth Lajost, Bethlen István és Teleki Pál miniszterelnököket tekinthetjük ilyeneknek. Viszont igen sok olyan költőre, íróra, zenészre mutathatunk rá, akik egy szinte romantikusan látomásos, mindazonáltal teljességgel realizisztikus és követhető jövőkép birtokában jelölték ki a követésre érdemes útirányokat. Zrínyi Miklósról, Kazinczy Ferencről, Vörösmartyra, Petőfire, Aranyra, Adyra, Babitsra, Móriczra, Illyésre, Németh Lászlóra és persze Kodályra és Bartókra gondolok. Ha voltak „prófétáink”, ők voltak azok, Ady és Kodály (és persze még sokan) mutatták a járható utat a nemzet előtt. Szomorú, hogy ez a nemzet igen ritkán hallgatta meg „prófétái” szavát, kivált, ha a „prófétái” üzenet nem hízelegni, hanem bírálni akart. Mindenesetre azt jó lelkiismerettel mondhatom, hogy talán egészen másként alakult volna a mögöttünk álló szomorú magyar történelem, ha a nemzet nem akarok politikusaiknak, hanem lelkiismeretes költőinek, művészeinek, gondolkodóinak a szavát és tanácsát szívleli meg.

HORVÁTH ANDOR

AZ ÉRETTSÉGI TÉTEL: CARAGIALE

A *moft* ilyenformán a létezésben való könnyed lebegés kifejezése: önfelelt szabadság és felelőtlen biztonság nyilatkozik meg benne...

60

Magától értetődő dolog, hogy Caragiale érettségi tétel az ország iskoláiban. Róla való töprengésem e rövid előadás* kapcsán azzal kezdődött, hogyan fogalmaznék meg egy rá vonatkozó érettségi tételt. Az ötletet az adta, hogy egy alkalommal éppen a halhatatlan pedagógus, Mariu Chicoș Rostogan történeténél ütöttem fel a kezem ügyében lévő Caragiale-kötetet, s folytattam az érettségiről szólókkal. Caragiale, mondhatni, vizsgáztatta korát és kortársait, ennél fogva magától adódik a kérdés: hogyan vizsgáljuk belőle az utókor? Ami mindjárt két dolgot jelent: hogyan látja magát művei tükrében, és milyen mondanivalója van az általa teremtett szereplőkről, helyzetekről, egész írói világáról?

A Caragiale-recepció történetének eddigi bő száz évében az volt az egyik legnagyobb kérdés: jót tett-e nemzetének szatirikus vénája vagy ellenkezőleg, rombolta önértetét és öntudatát, hozzászakította ahhoz, hogy olyanként lássa és fogadja el magát, amilyennek ő mutatta írásaiban. Érdekes tétel lehetne ez is, talán írtak is már belőle az évek során érettségi dolgozatot. Én most mégis másfelé teelem a kíváncsiskodó vizsgáztatást, és azt kérdezem tételemben: Helytálló-e az állítás, mely szerint Caragiale prózai írásai – összefoglaló címük *Momente si schițe* vagy *Momente*¹ – a pillanatot rögzítik, és mégis halhatatlan írásművek, s ha igen, mit árul ez el tehetségéről és írói világáról?

Életművének két médiuma: az újság és a színpad. Mindkettő – száz évvel később ez nagyon tiszt-

*A marosvásárhelyi könyvvásár alkalmából 2012. december 17-én elhangzott előadás bővített változata.

tán látszik – első igazi fénykorát éli akkor. Megveszi a bukaresti polgár a *Moftul românesc* vagy később az *Universul* friss számát, és a sok komoly hír, kommentár és tudósítás mellett ott van a Caragiale tollából származó karcolat vagy életkép. A kötetbe gyűjtött írások között az első születési éve 1876, az utolsóé 1909: kerekén 33 év!²

Mit talál az író kortársa ezekben a szövegekben? Azonnali írói reakciót a friss, mindennapi eseményekre, mindenre, ami éppen „napirenden van”: miről tárgyal a kormány egy német bankkal vagy egy amerikai kőolajvállalattal, miként alakulnak a balkáni államok kapcsolatai, miféle gyilkosság színhelye volt a román főváros, mi várható az új, konzervatív kormánytól, mi a helyzet a szeszes italok elfogadásra váró törvényével és így tovább.³

Témánk szempontjából különösen fontos, hogy a kortársak Caragiale írásainak ezt a közvetlen korhoz kötöttségét inkább hátrányként, mint érdemként, inkább a művészi érték fogyatékoságaként, semmint a megfigyelő és elemző tehetség erényeként értelmezték. Álláspontjuk nagyjából úgy hangzott: mi marad azokból az írásokból, amelyek ennyire evidensen a pillanat termékei, ha ez a pillanat elszáll?

A tételünkben foglalt kérdésre adandó első válaszuk tehát az lesz: ezek az életképek és karcolatok száz év múltán annak ellenére elevenek és maradandók, hogy megjelenésük napján kiváltképpen aktuálisak voltak.

Az életmű értelmezésének egyik kulcsa számomra az 1885-ös keltezésű *Téma változatokkal* (*Temă și variațiuni*). (Az eljárást évtizedekkel később a francia Raymond Queneau változatlan leleménnyel aknáztta ki *Stílusgyakorlatok* című írásában, a *Nagyvilág* közölte a hatvanas években.) Egy napilap hírei között ötsoros beszámoló olvasható arról, hogy egy bukaresti épületben tűz ütött ki, de a tűzoltóknak sikerült hamar eloltaniuk, károk nem keletkeztek. Utána következik a négy, bő lére eresztett variáció: az ellenzéki újság dagályos, félrevezető kommentárja, egy bután hazafias eszmefuttatás a tűzoltóság nemzeti missziójáról, egy francia nyelvű helyi lap regényes, előkelősködő beszámolója és végül a félhivatalos orgánium nagyképű cáfolata.

Nem egyszerű stílusgyakorlat, mert nem csak nyelvi játék, és közelebb visz Caragiale művészetének lényegéhez. Van elsőként az esemény, és annak tárgyyszerű leírása – az újsághír. Vannak azután a kommentárok: célzatosságukat politikai szándék szüli, amely egyben gondolataik minőségét és nyelvi-stiláris színvonalát is megszabja. A tényigazságot, mint holmi kémiai elemet, belemártják a szemléletek és érdekek oldatába, így jön létre az, amit modern tájékoztatásnak neveznek: a beszédmódok szófacsarásain keresztül igazság helyett hamis, torz, félrevezető vélemény kerül az újságolvasó szeme elé – nem arról értesül, hogy mi van a világban, hanem elfogyasztja a magasabb hatalmak által neki szánt véleményt.

Ha azt mondjuk: Caragiale nagy nyelvűművész, az nem csupán azt jelenti, hogy nagyszerűen bánik a nyelvvel. Alapvető felismerései közé tartozik, hogy a nyelv az emberi létezés meghatározó közege: benne születnek, de benne is lepleződnek le a hazugságok, benne élnek és hatnak az embert irányító előítéletek, hitek és meggyőződések, és – ami talán a legfontosabb – benne mutatkozik meg az is, mennyire létfontosságú az ember számára, hogy értse a világot, amely körülveszi. Oka-e vagy következménye a nyelvhasználat zavara, megannyi kilengése a világ bajainak? Ez már a rövidesen porondra lépő szürrealisták és abszurdok kérdése – Jarry, Beckett, Ionesco világáé.

Caragiale írása azért lehet a modern hírközlés kritikája, mert annak működését jeleníti meg: a közvéleményt úgy tájékoztatják, hogy a tényt közben megmásítják, s mivel az eseményekről ellentétes képzeteket ébresztenek az emberekben, valósággal bezárják őket abba a világba, amelyben tudatosan vagy öntudatlanul – politikai nézeteik vagy éppen azok hiánya folytán – otthonosan berendezkednek.

Az 1909-ben megjelent *Betegség* (Meteahnă) érdekes tükörijáték. Az elbeszélő beszámol arról, hogy több hetet töltött egy fürdőhelyen, ahol egy derék magyar férfi volt az asztaltársa. Eleinte nem sikerült vele szóba elegyednie, de rögvest megenyhült iránta, amikor magyarul üdvözölte, és közölte vele, hogy egykor beszélte kissé nyelvünket. Attól kezdve franciául értekeznek, s neki módja van betekinteni a magyar lélek rejtelseibe. Ami igazán lényeges, a magyarról kiderül, az a nemzeti önteltség és önelégültség: minden jó, ha magyar, és minden csak akkor jó, ha magyar. Közben azonban ez a világlátás nem derűs, nem felhőtlen, mert a magyar létet minden idegen hatástól veszélyeztetve látja, akkor pedig „vége a magyarságnak, s ha a magyarságnak vége, akkor nincs többé, ha pedig már nincs magyarság, akkor megáll a világ, nem kering többé a föld, és kialszik a nap – kész egyetemes kataklizma, az emberiségnek befellegzett!”

De az életképnek ezzel nincs vége, ironikus csavarással az elbeszélő hozzáfűzi: ez a patriotizmus – betegség, még szerencse, hogy a Jóisten a románokat megóvta attól, hogy ők is szenvedjenek ettől a kórtól.

Viszonylagosság és túlzás: ez a caragialéi perspektíva két kulcsszava. Minden relatív, ami azt jelenti, hogy mindennek csupán valamihez mérten van hitele, értéke, szilárdsága. Annak, hogy a világ szilárdság híján, cseppfolyósan, hígan kavarog az ember körül, nincs is más oka, mint az, hogy a világ dolgait az emberek nem tudják vagy nem akarják hozzámérni ahhoz, amihez kellene, ami mértékadóan biztonságos. Ezért esnek állandóan túlzásokba is: megijednek, és lódítanak, elvesztik a türelmüket, és kétségbe esnek.

Ideje megállnunk egy szónál, amely központi szerepet játszik Caragiale írásaiban. A szótárban ez áll a moft szó mellett: semmiség, csekélység, kényeskedés, finnyáskodás, moftangioaică: nagyzó, pózó nő, fecsegő, szószátyár nő, moftangiu: nagyzó vagy pózó ember, fecsegő, szószátyár ember.

Címként első ízben 1893-ban jelenik meg. Az írás azt adja hírül, hogy nyolc év után újra megjelenik a *Moftul român* című satirikus újság, ezt az eseményt üdvözli Caragiale, és rögtön megjegyzi: program gyanánt megismétli az első megjelenéskor a címdalra került szöveget. Idézem az elsőt előbb románul, majd magyarul, s utána még néhányat (saját fordításomban):

„Eu: Ce mai spun gazetele, nene?

Nenea: Mofturi!”

„Én: Mit mondanak az újságok?

Az atyafi: Csupa hanta!”

„Én: Mi volt ma a parlamentben?

Képviselő: Sok duma.”

„Didergő koldus: Alamizsnát, éhen halok!

Úr szórme kabátban: Jár a szád.”

„Ifjú, pisztollyal a kezében: Klotild, ha nem szeretsz, megölöm magam!

Klotild (arcán két gyilkos gödröcske jelenik meg): Már nehogy!”

„Doktor Babeş: Óvakodjanak a forralatlan víztől: tele van bacilusokkal.

Egy nagyképű barom: Mesebeszéd.”

Itt már bőven szembetaláljuk magunkat a Caragiale-fordítás buktatóival. A fenti mondatok mindenképpen a moft-mofturi szó szerepel a válasz-mondatban. Röviden beérem azzal a megjegyzéssel: alighanem lehetetlen egyazon szóval visszaadni magyarul, ezért is választottam helyette a beszédhelyzethez jobban illő fordulatot. Hogy miért van így, annak magyarázata nyilvánvalóan a nyelvi kifejező erő rejtelmében keresendő: ez a szó olyasmit sűrít magába, amit a beszédhelyzettől függően más nyelven nemigen lehet egyetlen, változatlan szóval kifejezni. (Szász János a „smafu” szóban vélte megtalálni magyar megfelelőjét.)

Megpróbálok belelátni e szóba és megfejteni, mitől olyan alkalmas erre a játékra. Világos, hogy lekicsinylést, megvetést, csúfolódást fejez ki, kigúnyolását annak, ami elhangzik (hogy félni kellene úgymond a bacilusoktól vagy az öngyilkossággal fenyegető ifjútól), de leleplezését is annak, ami komolyságot tételez fel (mármint ami az újságokban áll, vagy ami a parlamentben történik). Aki ezt mondja, annak a beszélőnek a pozíciója korántsem egyértelmű: lehet, hogy kemény ítélete helytálló (újságok, parlament), de az is lehet, hogy válasza játékos, megfontolatlan vagy cinikus (a koldus, Babeş doktor és a kisasszony esete). Amiből jól látszik, hogy aki ezt a szót használja, az valamiképpen fölötte áll a valóságnak, feljogosítva érzi magát, hogy róla szabadon, gátlások nélkül ítélkezzék, jóllehet cseppet sem biztos, hogy tudja is, mit tesz. A *moft* ilyenformán a létezésben való könnyed lebegés kifejezése: önfelelt szabadság és felelőtlen biztonság nyilatkozik meg benne, amely éppúgy lehet jogos kritika, mint otromba tudatlanság. A magam részéről jelentését nézve a *hóbert* szót érzem közeli megfelelőjének, de egyes szövegekben jobban odaillőnek vélem a *hanta*, *hantás* / *duma*, *dumás* / *hadova*, *hadovázó* szavakat. Ki lehetne próbálni, mennyire elfogadhatóan működnek az idézett mondatokban.

A szóban forgó írásban Caragiale maga is előadja saját értelmezését a szó kapcsán:

„[...] te vagy korunk pecsétje és jelmondata. Határtalan tartalmú tág szótag, melyben kényelmesen elfér számtalan jelentés: örömök és bánatok, érdem és aljasság, vétség és kellemetlenség, jog, kötelesség, érzelem, érdek, meggyőződés, politika, pestis, tífusz, diftéria, szibaritizmus, pusztító hajlamok, szenvedés, nyomor, tehetőség és agyalágyultság, hold- és elmefogyatkozás, múlt, jelen, jövő – ezt mind, mind egyazon szóval jelöljük mi, románok: MOFT.

Általában véve a nagy nemzeteknek van egy-egy sajátos adottságuk vagy betegségük: az angoloknak a spleen, az oroszoknak a nihilizmus, a franciáknak az *engouement* [elragadtatás], a magyaroknak a sovinizmus, a spanyoloknak a góg, az olaszoknak a vendetta, és így tovább, a románoknak pedig a *moft*!”

Szemmel látható, hogy ez a meghatározás is humoros: Caragiale úgy tesz, mintha e szó meghatározásába az egész szótár beleférne. Az ekként egyetemesre tágitott jelentéstartomány azonban úgy hiperbolizálja a kérdéses szót, hogy egyben el is mossa pontosabb értelmezhetőségét.

Álljunk meg akkor egy pillanatra annál az írásnál, amely éppen ezt a szót választja címéül: a *Moftangii* három részből áll: *Rromânul*, *Rromânca* és *Savantul*.

Idézem az első indítást:

„A hantás [moftangiul] kiváltképpen román, mindazonáltal még mielőtt román lenne, ő hantás.

Szegény, ám tisztességes családban született, önerőből lett, aki lett, s jóllehet születésénél fogva demokrata, beletartozik az értelem, az érdem, a tudomány, a művészet, és így tovább arisztokráciájába.

Ámbár igazi, ősi bojárcsaládba született, melynek tagjai a haza érdekét mindenkor fölébe tudták helyezni osztályuk érdekeinek, lemondván kiváltságaikról, ő, a tősgyökeres arisztokrata a valódi demokrata.

A hantás határozott hazafi, kizárólagos nacionalista, velejéig román, ezt vegye mindenki tudomásul!

Kormánypárti, vagy, ha ez sajnos lehetetlen, ellenzéki lévén, a hantás az első esetben dicséri Rromániát, a másodikban siratja sorsát, ám mindkét esetben szereti az őrületig. Épp ezért vadul gyűlöl mindent, ami nem román, mindent, ami nem nemzeti.”

A nemzet és az ország nevét jelölő szóban akkor is érezni kell, hogy két RR áll az elején, ha kimondjuk, de írásképe nem kevésbé humoros. Mít takar ez a megduplázott, sőt a szövegben olykor megháromszorozott R? Nyilvánvaló, hogy mint ropogós,

katonás nyomaték, a túlzásról árulkodik, a normálisból a szélsőségbe való átcsapásról, a féktelenség mámoráról. De mi az valójában, ami ezt a változást elszenvedí?

Az életmű kommentátorai felfigyeltek arra, hogy megvan Caragiale névadásának is a maga belső szükségszerűsége, következetes jelentése. Mitiță és Costică, Lache, Mache és Tache, Niță és Ghiță, George Marinescu és Marin Georgescu, Nicolae Georgescu és George Nicolaescu – ezek a nevek úgy jelölik a szereplő kilétét, hogy azonosságát egyúttal viszonylagossá is teszik: olyanok ezek a személyek – a gogoli példát követve –, mint akik másvalaki tükörképei, akiknek léte ezáltal hasonlatossá válik másokéhoz, de egyben némileg bizonytalanná, elmosódottá, cseppfolyóssá is. Szociológiai értelemben a Caragiale-szereplők döntően a kispolgársághoz, azon belül is leginkább a hivatalnok-, kereskedő-, kisiparos-réteghez tartoznak. Nemigen találkozunk velük munka közben, leginkább szabad idejükben látjuk őket, amint sétálnak a főváros körútjain, beülnek egy kávéházba, sörözőbe vagy étterembe, és főleg társalognak, megosztják egymással többnyire aggódó, értetlen, elítélő véleményüket a világ folyásáról. Alapvetően nem elégedetlenek, sőt tudják élvezni az élet örömeit, épp csak a felhőtlen elégedettség, a zavartalan derű hiányzik az életükből. Viselkedésük legfőbb jellegzetessége – mondja róluk egyik avatott értelmezőjük – a színpadiasságra való hajlam: dialógust provokálnak, és dialógusban nyilvánulnak meg. Szüntelenül mozgásba hozák, és mozgásában érzékelik a világot.⁴

Ez a mozgás: tágulás, növekedés, de felfordulás, felfúvódás is, növekvő rend helyett inkább növekvő rendetlenség, szilárd, biztos építkezés helyett kapkodó sietés, az emberek státusát jól szabályozó alakulás helyett összevisszaság, törtetés, zilált viszonyok torlódása. A *High-life* (1893) című karcolatban olvassuk:

„Egy kiváltképpen mezőgazdasági országban lennie kell *high-life*-nak.

Mi az? mit nevezünk *high-life*-nak?

Valamely társadalom krémje.

Születését tekintve?m – Nem.

Tehetségét tekintve? – Nem.

Vagyonát tekintve?m – Nem.

Tisztességét tekintve?m – Nem.

Bátorságát tekintve?m – Nem.

Akkor mire nézve?

Tudom is én!

Lehet valaki az utolsó senkiházi ivadéka, lehet afféle, hogy szalmát érdemelne eddelül, lehet pénztelen, aki nem tud két garast megkeresni, lehet kanálisba való ocsmány féreg, siralmasan gyáva fráter – mindez nem akadályja annak, hogy a *high-life*-hoz tartozzék.

Akkor pedig annak oldalán sétál, aki egy keresztes loovag egyenes ági leszármazottja, versenyre kel a kiváló személyekkel az elérhető előnyökért és tisztségekért, úgy él és úgy költekezik, mint egy tőkepénzes, megvetésével sújtja a tisztességes embereket, és dacol bárkivel, aki jóra való.”

Saját olvasatom szerint éppen ez a mozgalmasság Caragiale világának a lényege. Van benne kötetlenség, tehát szabadság, és van benne esetlegesség, véletlen, következőképp félelem és szorongás. Vidámságként élhető meg akkor, ha túlteng benne a gondtalanság érzése, és közel jár a búskomor kilátástalansághoz, mihelyt a létezésel járó teherként nehezedik az emberre.

Azt hiszem, elsősorban történelmi, nem pedig földrajzi okokkal (lásd „Balkán-szindróma”) magyarázható, hogy Caragiale személyében és életművében annyira pregnánsan érzékeljük a magyar és a román társadalom és kultúra különbségét. A

magyarság a múlt századfordulón, a 20. század elején a rendi társadalmat felváltó polgári demokrácia állapotába jutott: korábbi szilárd szerkezetét fokozatosan másik, nem kevésbé szilárd szerkezetre váltotta. Minden társadalmi mobilitás ellenére az osztályhatárok álltak, a normák szilárdan érvényesültek, az életutak és világnézetek világosan elhatárolódtak. Ezzel szemben a román világ a korábbi, jóval kötetlenebb strukturáltságból tartott a nagyobb fokú, szintén polgári strukturáltság irányába. A fejlődés lendületes volt, de szükségképpen kaotikus is: ami a hagyományos világot felváltotta, annak egyelőre nem volt sem szilárd értékrendje, sem biztos perspektívája. Ezzel magyarázható, hogy a korszak legjelesebb román írói – Caragiale mellett Maiorescu és Eminescu is – aggodalommal kísérték azt, amit haladás helyett inkább felfordulásnak, értékvesztésnek, lesüllyedésnek véltek. A választási lehetőségek, a történelmi alternatívák azonban tisztán kirajzolódtak – az *Elveszett levél* harmadik felvonásának Farfuridi-Çațavencu szópárbájában például az életmű egyik későn felfedezett, éleslátó kommentátora, Alexandru Dragomir éppen erre világított rá.⁵ Farfuridi konzervatív, Çațavencu pedig liberális, és mindketten ügyvédek – politikai szónoklatuk a maguk képviselte *ügynek* a lényegét tekintve érthető, logikus, jóllehet karikírozott kifejtése – véli Alexandru Dragomir. A vita tétje a Történelem és Európa. Mindketten állást foglalnak „a napirenden lévő égető kérdések”-ben (Trachanache vezeti be e szavakkal felszólalásukat): Farfuridi, mivel ő a múlt irányában elkötelezett – azért konzervatív! – hosszan adja elő mondandóját, mivel „a múlttal való érvelés egyenesen arányos a figyelembe vett korszak terjedelmével”. Ezért kezdené 1821-nél, ezért állapodik meg végül 1864-nél (a „népszavazás” éve) –, neki időpontokhoz kell kötnie a történelemtől alkotott képet, mert csak így tud fölötte uralkodni. Gondolkodásában van rendszer, beszéde mégis akadozó, összefüggéstelen, mivel maga alá temeti a múlt. Európát érintő dilemmája fejezi ki ezt a legjobban, ahogyan ezt a sokat idézett szavak elárulják: „vagy legyen módosítás, helyes! de akkor ne változzék semmi, vagy ne legyen módosítás, helyes! akkor viszont tessék itt-ott, a lényeges pontokon változtatni” („ori să se revizuiască, primesc! dar să nu se schimbe nimica; ori să nu se revizuiască, primesc! dar atunci să se schimbe pe ici pe colo prin părțile esențiale”). Ez a konzervatív – történelmi – álláspont képtelensége: sziklaszilárdan hisz a változatlanban, amelynek két, csak látszólag ellentétes receptje: változtatni, de úgy, hogy semmi ne változzék, vagy változatlanul hagyni akár úgy is, hogy annak változás az ára. Logikailag majdhogynem képtelenség, de nem az, éppen mert itt a politikai akarat új játékot a nyelvvel. Ha némi túlzással a 19. század utolsó évtizedeitől az első világháborúig terjedő korszakot a királyi Románia első nagy integrációs kísérletének tekintjük, akkor azonnal látható, miért aktuális Caragiale száz év múltán, a második európai integrációs folyamat közepette.

De miként lehetséges, hogy a liberális Çațavencu Európa-ellenes („Nu voi, stimabile, să știu de Europa dumitale, eu voi să știu de România mea și numai de România”, „Nekem nem a maga Európájára van gondom, ténsuram, nekem az én Romániámra, csakis Romániára van gondom”)? Ez úgy lehetséges – érvel Dragomir –, hogy politikai krédójának két kulcsfogalma a haladás és a nemzet. A haladás azt jelenti számára, hogy a nemzetek versenyben állnak egymással, egyesek előbb járnak már, mások lemaradtak, ezért erősen igyekezniük kell, hogy behozzák a késést. Ennek célszerű és szükséges módja az átvétel (az a híres „utánzás”, a konzervatívok kedvelt céltáblája), vagyis mindennek, ami Nyugaton van, legyen hazai megfelelője. „Să avem și noi faliții noștri” – „legyenek nálunk is csődbe jutottak”: ez is karikatúra, de kétségtelen, hogy olyan társadalmat feltételez, amelyben van tőkés pénzgazdálkodás és piaci konkurrencia. Çațavencu épp abban az értelemben nacionalista, hogy a kapitalizmust olyan versengésként fogja fel, amely mindenekelőtt a nemzeti érdek hangsúlyozását tekinti a politikai beszéd követelményének. Így lesz „fenséges”

(„sublim”) minden, ami nemzeti, akkor is, ha netán világra sem jött még (például a hazai ipar). Dragomir ekként összegzi a két politikusi beszéd tanulságait:

„Mindkét beszéd egy rettenetes válság és ama sokk kifejeződése, amelyet a Történelem olyankor idéz elő, amikor az alap, amelyen megvalósul, ezer év óta kívül van a történelmen, és meg is őrződik, mint kitörölhetetlen maradvány [Istoria, când se înscrie pe un fond anistoric milenar ce continuă să persiste ca un rest ireductibil]. Ahhoz, hogy Amerika minden kétértelműségtől mentes európai terméké váljék, a rézbőrűeknek – mint történelmen kívüli »féknek« – ki kellett pusztulniuk. Nálunk nem így történt. Mi megmaradtunk a földrengés állapotában: a történelemhez való alkalmazkodás hiányára rátelepedett ama *Mitmachen*, ama másokhoz való felzárkózás és *up-to-date* megkésett (és csak annál elszántabb) akarása. A Történelemért vívott küzdelem egy földrengés sújtotta társadalom képével végződött.”⁶

Dragomir értelmezése szintén része egy nagy múltú politikai-értelmiségi beszédmódnak. Elég utalnom a „történelmen kívüli” („anistoric”) román fejlődés toposzára, amely nagy súllyal hangot kap Cioran híres fiatalkori esszéjében (*Románia színé változása*) is. Van ebben kíméletlen, patetikus igazság-keresés, de van némi félreértés, akaratlan ködösítés is. A románság éppúgy nem volt „kívül” a történelmen, ahogyan nincs rajta kívül soha egyetlen nép sem – mindössze más történelmi időben élt, esetleg századokon át az európai fejlődés „fő áramlatának” peremére szorult. A különbség hangsúlyozása azért fontos, mert – erre mutatott rá Szűcs Jenő „Európa három régiójáról” írott tanulmányában – nem egyszerűen a fejlődés lineáris képzetéről van szó, nem versenyről, amelyben az egyik nemzet előbbre tart, míg a másik lemaradt, hanem strukturális eltérésekről, a társadalmi intézmények és a közösségi mentalitás merőben különböző alakzatairól. A „maradvány” („rest ireductibil”) képzetével Dragomir mint történelmi „örökséget” próbálja azonosítani a bajok forrásaként azt, ami saját feltevésem szerint sokkal inkább hiányként ragadható meg.

E hiány döntő mozzanatának a Caragiale-művek alapján én a 18. századi európai szellemiség, más szóval a Felvilágosodás nagy progresszív projektjének tudomásul nem vételét tekintem. Függetlenül attól, hogy mennyit vesztett azóta hiteléből, netán mennyire bukott meg, mint utópiával átszótt jövőkép, kétségtelen, hogy ez a szemlélet jelölte ki a 19. századi közgondolkodás fő irányát, tette világossá az ideológiai opciókat és állampolgári attitűdöket. A Caragiale-hősök világában viszont ez a szemlélet töredezetten, torzan, felszínesen és feldolgozatlanul jelenik meg, mint nem egészen értett, nem is helyesen elsajátított nyelv, amely nemcsak azokat leplezi le és teszi nevetségessé, akik beszélnek, hanem megkérdőjelezi magát ezt a nyelvet is. Caragiale hősei hadarnak és dadognak, beszédüket felkiáltások és szünetek tarkítják, sokat sejtetően célozgatnak, vagy zagyva közhelyekre bízhatnak sorsdöntő ítéleteket – épp csak a logikus érvelés, a rendszeres gondolkodás képességével nem dicsekedhetnek. Nem az a baj velük, hogy ostobák (pedig sokan így vélték, például Ionesco is), hanem az, hogy nem folyamodhatnak egy biztonságosan használható doktrína gondolati készletéhez.

Nagy kérdés: Caragiale hitt-e abban, hogy van ilyen készlet, és biztonságosan használható is, vagy kételkedett ebben. A lehetséges válasz két ellentétes példájára utalnék. Bizonyára kétségeire vall, hogy szatírája nem kíméli a közgondolkodás „szakosodott” társadalmi csoportját sem. Az *Értelmiségiak (Intelectualii, 1899)* fejlődésében mutatja be ezt a csoportot: kis számú, a köznéptől elzárkózó kiválasztottként kezdték egy kávéházban, később átvándoroltak egy másikba, ahol már titkolózás nélkül folytatták eszmecseréiket, noha szavaik ekkor még nem találtak értő fülekre, végül kiáramlottak a világba, s azóta mindenütt jelen vannak: ők a közvélemény inspirálói és irányítói, különösen a szellemi életben. Így váltotta fel történetükben az el-

ső, klasszikusnak mondható korszakot a politikainak nevezhető utolsó, más szóval útjuk „a kinyilatkoztatástól az apostoli küldetésig” vezetett. Az írás e társadalmi kategória rövid jellemzésével zárul: ellentétben azokkal, akik értenek a haszonnal forgatott eszközök kezeléséhez, vagyis valamely mesterséget űznek, az értelmiségi nem piszkolja be a kezét hasonló eszközök használatával, mivel az ő hivatása az, hogy gondolkodjék – „akár okos, akár nem, akár szellemes, akár fajankó, akár helyén van az esze, akár ütődött”.

Második példám egy sokat kommentált, rejtélyesnek mondott írás, az *Ellenőrzés* (*Inspectiune*, 1901), avagy: miért lett öngyilkos Angelache? Köztisztviselők beszélgetnek egy sörözőben a frissen kipattant botránnyról: egy tisztességes ember hírében álló kartársukról kiderült, hogy meglopta a kincstárt, amikor pedig lelepleződött, elmenekült az országból. Mindenkit megdöbbsent a feddhetetlennek ismert Angelache heves kirohanása: nem ő, a tolvaj az igazi vétkes, hanem azok, akik elmulasztották rendszeresen ellenőrizni az intézmény pénzügeit, s ezzel idejekorán elejét venni, hogy idáig fajuljanak a dolgok. Angelache távozik, barátai pedig gyanút fognak: vajon nincs-e neki is titkolni valója, nem forgat-e kétségeesésében sötét gondolatokat elméjében? Keresésére indulnak, de nem találják. Másnap, miközben az ellenőr már az ő könyvvitelét készül kivizsgálni, megtalálják Angelache holttestét. A távollétében megejtett ellenőrzés kideríti: a kassza hiánytalan. Akkor pedig miért lett öngyilkos Angelache? Amikor a kérdést nekiszegezték, Caragiale állítólag kitérő választ adott, mondván: ő sem tudja. A köztisztviselő rejtélyes halála sokféle kommentárra adott alkalmat, ezek legtöbbje lélektani okokban keresi a megoldást (a bűnbeesés lehetősége okozta szorongás, abszurd, metafizikai félelem). Ion Vartic a korábbiaknál elmélyültebb értelmezést kínál, amikor a figyelmet a beosztott (tisztviselő) és fölöttese (ellenőr) rendezetlen viszonyára irányítja, a hiábavaló várakozás teremtette lét-helyzetre. Kétfelm azonban, hogy helytálló volna ezt a Kafka-hősök helyzetével, a hiányzó transzcendencia előidézte válsággal rokonítani.⁷ Saját olvasatom szerint Angelache felháborodása – sőt, kétségbeesett tiltakozása – az intézmény hiányának szól: számára elfogadhatatlan, hogy olyan főbenjáró kérdésben, amilyen a köztisztviselői kar becsülete (és nem mellékesen a közpénzek tisztességes kezelése!) a rendszer kizárólag arra hagyatkozzék, hogy mennyire megbízható, mennyire erényes személy szerint egyikük vagy másikuk. A társadalmi intézmények kritikáját illetően ezt érzem Caragiale legélelátóbb, legradikálisabb ítéletének, mivel azt mondja ki: a modern társadalom megfelelő működéséhez nem elegendő az erényes személyek léte (ilyenek mindig akadnak), nélkülözhetetlenül szükségesek hozzá a küldetésüket pontosan teljesítő intézmények is.

Mit tegyen az ember, ha nem érez magában militáns hajlamot, azok között, akik fenekednek egymásra, és másoktól is megkövetelik, hogy helyeseljék nézeteiket és tetteiket? A *Feszült légkör* (*Atmosfera încercată*, 1900) elbeszélője békésen iszogatja sörét, amikor sorra kitámadják az asztalához telepedő vendégek: előbb azt kéri számon rajta, miért nem csatlakozott az iménti tüntetéshez, másodsor azért pocskondiázzák, mert feltehetően egyetértett velük. Amonnan nézve gyáva alak és rossz hazafi, eminnen szemlélve elvakult, megszállott, majhogy nem őrlt.

Maradhat-e az ember semleges megfigyelő? Íróként Caragiale válasza: igen. (Bár rögtön le kell szögezmem: az 1907-es parasztlázadás ügyében maga sem érte be ezzel a pozícióval.) Ami azonban korántsem jelenti a kritikai szellem hiányát. Társadalomkritikája számomra három vádpontban összegezhető: 1. válságba jutottak az igazság objektív megismerésének eljárásai; 2. a társadalmat érintő komoly témák lesüllyedtek a felszínes, komolytalan beszédbe; 3. a világban előretört harci szellem egymás ellen fordítja az egyéneket és a közösségeket.

Olyannak érzem összességében Caragiale világát, mint amely rengeteg iróniával, de nem kevés bölcs rezignációval is reagál erre e történelmi helyzetre. Lesz-e ebből művelt közösség? Lesz-e rendezett polgári társadalom?

Caragiale borúlátó és szkeptikus ugyan, de nem pesszimista. Tiszteli az emberek életerejét, honfitársai elpusztíthatatlan hajlamát arra, hogy örvendjenek az életnek. Ítélete kíméletlen, de mosolya megengedő. Békebeli író – nem az abszurd, hanem még csak a képtelenség az ő terrénuma.

■ JEGYZETEK

1 Az általam használt két kiadás: I. L. Caragiale: *Momente și schițe*. Ed. Eminescu, Buc., 1985 (a kötetet gondozta Al. Rosetti, Șerban Cioculescu, Liviu Călin), valamint I. C. Caragiale: *Momente* (alcíme: *Momente, schițe, amintiri*). Biblioteca Apostrof, Cluj, 1997 (a kötetet gondozta és az előszót írta Ion Vartic, a kiadásra vonatkozó jegyzet szerzője Mariana Vartic) (a továbbiakban: M).

2 Szinte kivétel nélkül minden prózai írása a sajtóban jelent meg először. Ez egyrészt meghatározza terjedelmüket és műfaji sajátosságukat, másrészt megnehezíti a szövegek gondozójának feladatát, legtöbbjük ugyanis kötetbe gyűjtve jelentős változáson ment át. Az író életében megjelent kötetek: *Note și schițe* (1892), *Schițe ușoare* (1896), *Momente* (1901), *Schițe nouă* (1910). M, XCI

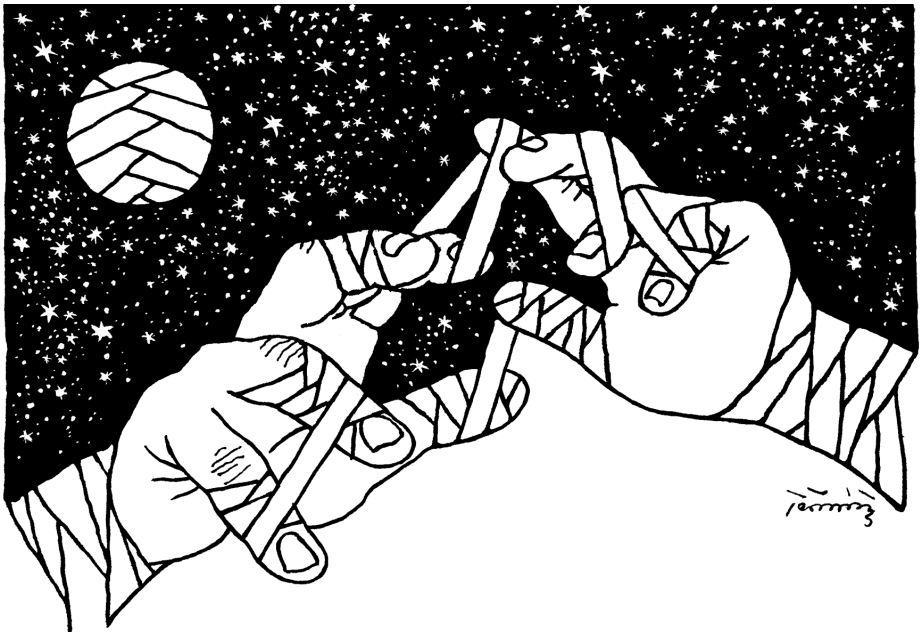
3 M, VII–VIII.

4 M, XIII–XIX.

5 Alexandru Dragomir: *Crise banalităȃi metafizice*. Prefaȃ de Gabriel Liiceanu. Postaȃ de Andrei Pleșu. Humanitsa, Buc., 2004.

6 Dragomir, i. m. 23–24.

7 M, LII–LXIII.

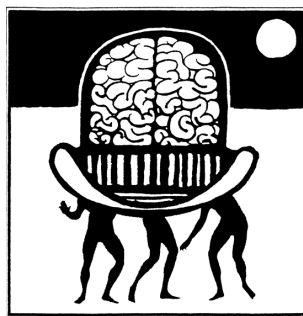

GÖMÖRI GYÖRGY

MEGHÍVNI SLONIMSKIT?

■ Ez a történet 1969 őszén kezdődik, amikor állást kaptam a cambridge-i egyetemen. Erről egy magyar barátom tréfásan ezt mondta: „meghirdettek az egyetemen egy állást a lengyel nyelv és irodalom tanítására. Jelentkeztek lengyelek, akik nem tudtak elég jól angolul, és angolok, akik nem tudtak eléggé lengyelül. Így hát inkább egy magyart, Gömörit neveztek ki.” Persze ehhez azért hozzájárult az is, hogy az én tarsolyomban már volt egy angol nyelvű könyv a lengyel és magyar költészetről, amit az oxfordi egyetem egyik kiadója, a Clarendon Press adott ki pár évvel korábban. Tanszékvezetőm, Lucjan Lewitter professzor régi, háború előtti (mint a név is jelzi, zsidó származású) lengyel emigráns volt, aki már Cambridge-ben végzett, jól beilleszkedett az angol környezetbe, elegánsan öltözködött, és szép kiejtéssel beszélt az angolt, egyszóval teljesen megfelelt a régi-vágású angol „gentleman” fogalmának.

Lewitter egyébként történész volt, s alighanem megkönnyebbült, hogy tanszékvezető professzor-ként nem kellett tovább tanítania nyelvet és irodalmat. Utóbbit jól ismerte, bár Mickiewiczről jobban lehetett vele beszélgetni, mint Gombrowiczról vagy Herbertről. Hozzám figyelmes volt és segítőkész, igaz, sejtette, hogy oxfordi háttérrel elég gyorsan fogok tájékozódni az oxfordihoz hasonló cambridge-i tanítási rendszerben. Lewitter csaknem teljesen szabad kezet adott abban, hogyan, mikor és milyen kurzusokon tanítsam a lengyel irodalmat. Mivel 1969-et írtunk, és Lengyelországban ekkor számos író volt még tiltó listán egy évvel korábbi „rendszerellenes tevékenysége” miatt, amikor említettem, hogy szeretnék közülük

Nem nyilvánított olyan politikai véleményt, amiből baja származhatott volna, de beszélt egyik könyve „elsüllyesztéséről”, és a lengyel irodalom lehetőségeit sajátos módon ismertette.

valakit meghívni egy előadásra Cambridge-be (az illetőket nemigen hagyták Nyugatra utazni), rögtön volt javaslata: „Például Slonimskire gondol?” Antoni Slonimski, a Skamander csoport neves költője, a II. világháború alatt nyugati emigráns, 1956 után néhány évig a lengyel írószövetség elnöke, ugyancsak rajta volt azon a listán, amelyen a hatóságok becsukták az illetők útlevélbeli, tehát kiutazásra jogosító „ablakát”. (Slonimskit Wladyslaw Gomulka 1968 márciusában név szerint támadta egy beszédében.) Mivel 1969 decemberében, első trimeszterem végén éppen készültem Varsóba, azon nyomban megállapodtunk Lewitterrel, hogy látogatásom során meghívom Cambridge-be Slonimskit – nem a szláv tanszéken, hanem az egyetemi Slavonic Societyben tartandó előadásra.

Maga az elgondolás nem volt rossz, de úgy gondoltam, ehhez még szerezni kell valamilyen hivatalos lengyel támogatót. Ezt a londoni Lengyel Kulturális Intézet újonnan kinevezett igazgatójának, Grzegorz Seidlernek a személyében találtam meg. Seidler jogász volt, természetesen párttag és rektor a lublini állami egyetemen, de kitűnően beszélt angolul, és elég jól tájékozódott a brit egyetemi világban. Tudtam, hogy érdekében áll jó kapcsolatot kiépíteni a fontosabb egyetemekkel. Ezért (nem emlékszem, varsói látogatásom előtt vagy után) fölkerestem Londonban, és villámgyors „árucserét” kötöttünk. Mivel Seidler tudta, hogy a fontos tizenkilencedik századi lengyel költőről, Cyprian Norwidről szóló könyvön dolgozom, azt javasolta, tartsak előadást a Lengyel Kulturális Intézetben erről a témáról. Belementem, azzal, hogy de akkor ő viszonzásul támogassa Antoni Slonimski meghívását Cambridge-be. Seidler (aki szívesen hangoztatta saját örmény származását) erre hamiskásan rám hunyorított, és így szólt: „Rendben, akkor a Norwidért cserébe megkapja a maga Slonimskiját.”¹ Ebben maradtunk. Pár hónappal később meg is tartottam előadásomat Londonban, igaz, kissé influenzásan és lázasan, de hát az adott szó kötelez, és Seidler végül is saját ígéretét tisztességgel betartotta. (Kommunista funkcionáriusokkal is lehetett néha alkut kötni egy-egy ügyben, még akkor is, ha a lengyel írók többségét azokban az években hivatalosan a rendszer ellenségének nyilvánították.)

Ezek után jól felkészülve mentem el Varsóba, ahol egyébként 1969 decemberében figyelt a titkosrendőrség,² de csak azt tudták rólam jelenteni, hogy számos rendszerellenes íróval találkoztam, és hogy élveztem a Szpilki-kabaré előadását, ahol politikai viccek is elhangzottak. Egy kávéházban találkoztam Slonimskivel: megállapítottam, hogy ez az erősen kopaszodó, szemüveges úr, aki pontosan felméri az erőviszonyokat, nem fél senkitől. Tisztában volt vele, hogy a cambridge-i meghívás csak ürügy arra, hogy Nyugat-Európában járjon, és ott találkozzon régi – angol és lengyel – barátaival. Ettől függetlenül valóban örült neki, mert ez felcsillantott egy újabb lehetőséget, tudván: sok lengyel kormánytisztviselő elég sznob ahhoz, hogy a „Cambridge” névtől megilletődjön. Mondtam neki, hogy Lewitter professzor is régi olvasója és tisztelője.

1970 folyamán két levelet kaptam Slonimskitől. Az egyikben (kelt 1970. március 11-én) elmondja, hogy megkapta a meghívólevelet, és beadta utazási kérelmét. A második, ugyancsak kézzel írt levélben (1970. október 20-án) már arról ír, pár nap múlva francia unokaöccsénél, Piotrnál lesz néhány napig és november elején szeretne Cambridge-ben előadni. Franciaországi tartózkodásáról egyébként Jerzy Giedroyc, a *Kultura* főszerkesztője is beszámol Czeslaw Miloszhoz írt több levélben.³ Ezek szerint Slonimski úgy gondolta, a rezsim kontrollja lazulni látszik, neki is megígérték egy könyve kiadását, s lám, kiengedték Nyugatra! Giedroyc egyébként jól látja, hogy ekkor, 1970 őszén már szinte reménytelen a lengyel gazdaság helyzete, és emiatt, illetve a munkásság elégedetlensége miatt bármi megtörténhet.

Ami Antoni Slonimskit illeti, ő rendben megérkezett Cambridge-be, ahol nagy reverenciával fogadtuk. Előadása bennem azért keltett némi csalódást, mert elég rossz

kiejtéssel beszélt angolul, és talán a kelleténél rövidebben is. A hallgatóság kérdéseire viszont érdekesen és hosszán válaszolt. Nem nyilvánított olyan politikai véleményyt, amiből baja származhatott volna, de beszélt egyik könyve „elsüllyesztéséről”, és a lengyel irodalom lehetőségeit sajátos módon ismertette. Két csoportról beszélt: azokról, akik a társadalom kérdéseit feszegető lengyel hagyományt folytatják, s azokról, akik egyfajta neomodernizmusba menekülnek, ahol a fontos dolgokról nem kell beszélni. Az írószövetség elnökségéről való 1959-es lemondásával kapcsolatos kérdésekre azt felelte, ő akkor tévedett, mert a két lehetséges új elnök közül a nem párttag Jaroslaw Iwaszkiewicz mellett foglalt állást, Iwaszkiewicz viszont később egyáltalán nem állt ki az írók érdekeiért. Cambridge-ből, úgy emlékszem, Slonimski Oxfordba távozott, ahol Leszek Kolakowskival akart találkozni.

De még előbb tanúja lehettem egy mulatságos közjátéknak. Lucjan Lewitter professzor díszvacsorát adott a vendég tiszteletére a Christ's kollégiumban, Milton hajdani kollégiumában. Erre a protokoll miatt meg kellett hívnia a lengyel nagykövetet is, Ryszard Dobrosielskit, aki korábban filozófiából szerzett doktorátust Varsóban. Csakhogy nem sokkal korábban Leszek Kolakowski egy nyilvános vitán álszentnek és hazugnak nevezte Dobrosielskit, és Slonimski azzal fenyegetőzött, ha a nagykövet ott lesz, akkor ő mondja le a díszvacsorát! Szerencsére a hivatalos lengyelekben maradt némi diplomáciai érzék: Dobrosielski kimentette magát, és szűkebb körben, de nagyon kellemesen meg tudtunk vacsorázni Lewitter professzor patinás kollégiumában.

1970 egyébként már a változások éve volt Lengyelországban. Az év végén bejelentett áremelésre a munkásság sztrájkjal és tüntetésekkel válaszolt, amire a rohamrendőrség több tengerparti városban, Gdanskban és Gdyniában sortűzzel reagált. Ez vezetett Gomulka bukásához 1970 december 20-án, a technokratának tartott Edward Gierek lett az LEMP (lengyelül PZPR) új első titkára. Az új vezetés politikája kulturális téren is enyhüléshez vezetett, és Slonimski azok közé tartozott, aki ennek a „miniolvadásnak” a révén kiadhatta régebbi műveit. Egy versválogatása már 1970-ben megjelent, ezt egy évvel később egy *Jedna strona medalu (Az érem egyik oldala)* c. tárca-, illetve színházkritika-gyűjtemény követte. Bár csak nagyon halványan emlékszem rá, hol találkoztam újra Varsóban Slonimskivel, mégiscsak találkozhattunk, mert kezemben van 1971 szeptemberében ezekkel a szavakkal nekem dedikált könyve: „G.Gy.-nek nagyon szívélyesen, varsói találkozásunk alkalmával” (*Panu George Gömöri, bardzo serdecznie na pamiatkę warszawskiego spotkania*).

1971 elején egy olyan írókongresszusra került sor Lengyelországban, ahol az ellenzéki írók már saját jelöltjüket próbálták megválasztani elnöknek, de ez még különböző okok miatt nem sikerült. Slonimski ezen a kongresszuson a mérsékelt csoport embereként, egyeztető szerepben lépett fel, s ahogy ezt Jerzy Giedroyc egy leveleiben epésen megjegyezte, alighanem ezért kapott „jutalmul” engedélyt egy amerikai látogatásra.⁴ Lehet, hogy ez így volt, de a jég korábban, a cambridge-i látogatással tört meg, s örömmre szolgált, hogy meghívásával tehettem valamit, hozzájárulhattam az ellenzéki írók egyik vezéralakjának nyugati utazásához.

■ JEGYZETEK

1. Norwid neve jól csengett az akkori kormánynak, mert Gomulka egyik közvetlen munkatársa, Zenon Kliszko nagy Norwid-rajongó hírében állt.

2. Egy lengyel történész kiderítette, hogy 1969 decemberében az UB kutatást tartott szállodai szobámban, mert azzal gyanúsítottak, hogy a brit kémiszolgálatnak dolgozom. Erről bővebben a *Valóság* 2008/10 számában.

3. Jerzy Giedroyc – Czesław Miłosz: *Listy 1964–1972*. Czytelnik, 2011. 403, 411.

4. Giedroyc – Miłosz: i.m. 499.

Naplójegyzetek

Volt... van...

(Naplórészlet 1988-ból)

- – Írjon!
- Nem tudom megírni.
- Röviden is megírhatja.
- Röviden sem tudom megírni.
- Csak annyit írjon, hogy maga is...
- Nem tudom megírni.
- Akkor írjon akármit. Mi majd hozzáírunk néhány bekezdést, és kész. Nyugodtan aláírhatja majd.
- Nem tudom megírni.
- Muszáj, érti, mi az, hogy muszáj?!
- Értem.
- Itt van, nézze, a névsorban. Látja?
- Látom.
- Itt vannak mind.
- Tényleg, itt vagyunk mind.
- Ők már mindannyian megírták.
- ?
- Nem hiszi? Ha egyszer azt mondom, hogy kivétel nélkül mindannyian megírták, akkor megírták. Holnap reggelig még várhatunk. Mondjuk, nyolc óráig.
- Igen.

- Behozta?
- Nem.
- Most gépelik?
- Nem gépelik.
- Tréfál?
- Nem írtam meg.
- Akkor üljön le, és írja. Diktálok.
- Nekem? Maga? Diktál? Mit akar diktálni?
- Írja: Határtalan szeretettel köszöntjük szeretett Vezérünk...
- Így nem lehet kezdeni egy novellát.
- Ez nem novella. Most nem kell novella! Most nyilatkozat kell!
- Én csak novellát tudok írni. Néha.
- Nem tud. Ennek vége.
- Néha tudok. Azt mondják.
- Írja: „Határtalan szeretettel...”
- Nem tudom megírni.

- Hallom, volt egy kötete a kiadói tervben.
- Van. Nem volt.
- Volt. Én jobban tudom. De ha megírja, akkor van. Érti?
- Akkor volt.

Te megírtad? Nem. S te? Én sem. Hát te? Én???
 És te? Nem. És Ő? Ő sem. S Ők? És ti? És én?
 Nem, nem és nem!

Írjon napfényes novellát!

(Naplórészlet, 1989. június)

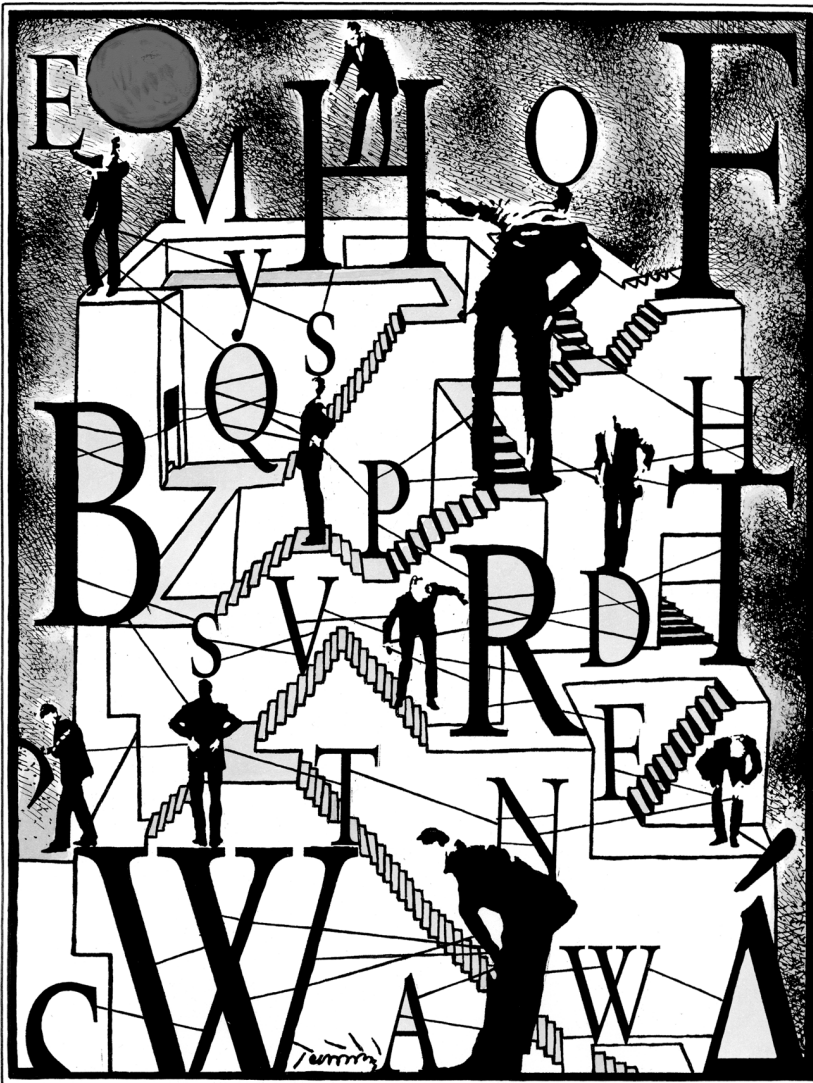
■ – Magával annyi baj van. Annyi baj. Hallom, hogy a színdarabjában rács mögé zárt magyarok jajveszékelnék a világba, s elkábultan a félelemtől, lassan-lassan mindannyian beleőrülnek a mindennapokba. S a novellái? Mit akar maga ezekkel a novellákkal? Az a bohóc például, aki nappal is látja a csillagokat az égen, mit akar jelképezni? Hogy a sokoldalúan fejlett, új ember, aki a láthatatlant is képes megostromolni, kizárólag csak egy bohóc lehet? Mi ez, ha nem lázítás? Ezt persze kiemeltük a lapból, éberségünk nem mondott csődöt. De a többi, egy egész kötetre való, azoknak a nagy része nyomdafestéket látott, és most kötetben is ki akarja adni őket? Itt van például két hulla, akik tangózva haladnak a Hadész felé, s még itt is sanyargatják egymást az emberből kiölt humanitás jegyében. Magánál még a halottak között is dúl a széthúzás. De ha csak ennyi volna. Maga az élőket sem kíméli. Két fél-lábú hadirokkantat versenyfutásra ösztökél a céltalan cél felé, agyongyötört inasok fizikai nyomorgatásával jelképezi a mindenkorai hatalom aberrációit, novelláiban azért pusztulnak el az emberek, mert keresik azt az egyetlen szál virágot, amelyik ki merészkedett nőni a letarolt, köves udvaron, és üldözés folyik, egyfolytában mindig mindenki üldöz valakit, néha láthatatlan alakok népesítik be az utcákat, a mind jobban közeledő léptek őrjítik meg a menekülőket, tébolyult öregasszony keresi a pusztulásra ítélt nevetést, és küzdelem a megmaradásért, mindenki küzdelme eszeveszett határhelyzetek abszurdításában, szoborba merevedett prostituáltakat imád az elbutított tömeg, vagy másutt ugyanez a tömeg elállatiasodik egy falásnyi fény felé való rohanásban, mondja csak, mit akar maga mondani mindezekkel? S kik ezek a szektások, akik a világvége bekövetkeztét próbálják kiprovokálni, családok életének megromtói, a lelkekben fészket rakó szenny hordozói? És mindenhol öregek, meggyötört, megrokkant, tévelygő öregek, akiket kivetett magából a világ. És agytompító, félelmetes hatalmi apparátus és bűn és bűnhődés el nem követett bűnökért. Hol van ez a szörnyű világ? Semmi új ember, semmi mindenkitől a képességei szerint és mindenkinek a kívánalmai szerint, csak a vég, csak az ocsmányosság, a lelki siralomház, pusztulás. Ezek egytől egyig félresikerült iszonyatok. Írjon napfényes novellákat, sugározzák a hitet ragyogó jelenünkben, ragyogó jövőnkben, ragyogó mindennapjainkban. Ha ezt nem tudja vagy nem akarja csinálni, akkor jónapot. Kerülje el ezután a kiadókat, folyóiratokat.

Szavak

(Naplórészlet, 1989. december)

■ Erőszak nélkül! Erőszak nélkül! Persze, majd a törvény. Minden rendben lesz, minden. De akkor miért rohanunk? Nem látta, uram? Ott fordult be, azon a sarkon.

Továbbrohanunk. Hol van? Maga látta? Láttam. Százezer karja van, százezer feje, százezer patája, százezer pecsétje. Most már elfogjuk, biztosan elfogjuk. Szemből is jönnek, jobbról is, balról is, alulról is, felülről is. Igen, ott van középen! Szorul körülötte a hurok. Erőszak nélkül! Emberek, erőszak nélkül! Persze. De azt, azt az egyetlenegyvet, azt a százezer karút, csak azt engedjétek, hogy körbefogjuk, hogy leteperjük, hogy... Hol van? Atyaúristen, hol van? Hiszen itt volt. Köbefogtuk, nem szabadulhatott. És most egymást fogjuk, egymást rázzuk. Aztán csak nézzük egymást. Csendben. Te is? Benned is? Tele vagytok? Ti is tele vagytok szavakkal? Igen. Belénk fojtott, belénk temetett szavakkal. Tele vagyunk temetőkkal, kriptákkal: novellasírok, regénykripták, dráma- és verskopjafák, lefejezett esszék: szavak, bölcsőkben kivégzett szavak. Őket már senki sem adja vissza nekünk, nektek.

OPLATKA ANDRÁS

POLGÁROK ÉS MŰVÉSZEK

■ Zürichben, 2012 júliusának harmadik hétvégén. Budapesti barátunk, aki meghívottként egy esküvőre érkezett ide, szombat délelőtt felugrik hozzánk egy kávéra. Visszamenet a városba azt kérdezi: fél órája lenne, mielőtt az esküvői program kezdődik, mit nézzen meg ezalatt, lévén, hogy először jár itt. Válasz: a Marc Chagall festette ablakokat Zürich egyik legrégebb templomának, a Fraumünsternek kápolnájában. Az 1970-ből származó, öt, különböző alapszínnel készült, ó- és újszövetségi motívumokat ábrázoló ablak idővel világhírűvé vált. Ám a mű keletkezésének története is megér egy-két szót. Chagall tiszteletdíját ismeretlen személy állta. Az, hogy a mecénás ki volt, akarata szerint csak halála után, 1986-ban vált ismertté: egy építkezési vállalkozó, aki a nagy művész munkájával városát, Zürichet ajándékozta meg, és ezért nem várt köszönetet. Neve mint a polgári erény példája álljon itt: Heinrich Hatt.

Az évforduló júliusban még nem esedékes, a sopronpusztai „páneurópai piknik“-re 1989. augusztus 19-én került sor. A több esztendő után Magyarországtól most búcsúzó Hans Kaiser, az Adenauer Alapítvány budapesti képviselőjének igazgatója azonban úgy gondolta, mielőtt tevékenységét befejezi, Sopronban még egy utolsó alkalommal konferenciát rendez, hogy az eseményre emlékeztessen: itt került sor keletnémetek első tömegmenekülésére 1989-ben, a civil kezdeményezésre létrejött piknik-ünnepély alatt. A most meghívott előadók, mint jómagam, az 1989-es esztendő s nevezetesen a határnyitás körülményeinek kutatói. Az Európa minden részéből származó közönség azonban Kaiser úr szándéka szerint csupa fiatalból áll. Húsz-egynéhány évesekből, akik – Istenem, mily gyorsan nő föl a következő nemzedék! – az 1989-es nagy történelmi földrengés esztendejében karon ülő gyerekek vagy talán még a világon sem voltak. Adjuk nekik tovább, éppen nekik, mondja a német alapítvány vezetője, hogy Magyarország az 1989-es évben általában és Németország egységének megteremtésében különösen milyen érdemeket szerzett.

Glarusban. Ez egyike a legkisebb svájci kantonoknak, mindössze 40 ezer lakossal. Ami nem zárja ki, hogy a helyi hagyomány és öntudat éppoly erős, mint az összes többi kantonban. És van mire visszatekinteni, mint ezt Schwanden községben a Gazdasági Levéltárban egy kiállítás mutatja. A kanton kifejezetten alpesi vidéken fekszik, szűk völgyekkel két- és háromezer méter körüli hegyek között. A 19. század első felében a lakosság zöme igen szegény volt (mint akkor a ma oly gazdag Svájcban általában), de ugyanennek a századnak az elejétől kezdve itt, Glarusban elkezdtek a korai iparosodás során az első kézművesüzemek, később gyárak. Kenyeret a helybelieknek jórészt a textilipar adott, melynek termékeit, elsősorban a színes, mintás kendőket, a glarusi cégek nagy tételekben exportálták. Fő felvevőpiacik pedig érdekes módon a Közel-Keleten kívül Délkelet-Európában voltak: Szerbiában, Görögországban, Havasalföldön és Moldvában. Ma mindez már a múlté, de ipartörténetészek számára Glarus maga a paradicsom. A háborúk és pusztítások Svájcot elkerülték, s nem egy egykori glarusi cég levéltára máig hiánytalanul őrzi mind a régi szí-

nes minták rajzait, mind a 19. század elejétől végéig terjedő üzleti levelezést és könyvelést.

Augusztus elején Zürichből mintegy három napra el szoktunk menekülni. Ilyenkor tartják itt a Street Parade-nak nevezett ünnepséget. Ezen fiatalok százezrei vesznek részt. Van felvonulás, utcai tánc és éjjel-nappal üvöltő zene, ami miatt a fél város nem alszik. Mindezt a zürichi polgárok példás toleranciával veszik tudomásul, már akik hozzánk hasonlóan egy hosszú hétvégére nem távoznak. Az esemény számunkra mindenesetre okot (vagy kifogást) szolgáltat arra, hogy elutazzunk s egy-egy nekünk eddig ismeretlen európai várost bebarangoljunk. Ez ezúttal Valencia.

Lehet, hogy ebben az időszakban, amikor a spanyol déli tengerpart rekkenő hőségben fulladozik, ebben a városban, Valenciában is az idelátogató idegenek vannak többségben, nem a bennszülöttek. De hát végül is nem akarjuk megtagadni, hogy turisták vagyunk. Sokat gyalogolunk, megszemléljük a katedrális és a középkori várfalakból megmaradt impozáns kapubástyákat, és sok időt töltünk – nem csak a klímaberendezés miatt – a pompás várostörténeti múzeumban. Sem feleségem, sem én, egyikünk sem beszél spanyolul, de a kiállított tárgyak kétnyelvű, katalán és spanyol feliratai rabul ejtenek minket: ez vagy az a szó és forma egyik és másik nyelvben, melyik van közelebb az olaszhoz, a franciához, a latinhoz?

Azt, hogy a város olyan szép-e, mint a híre, döntse el ki-ki maga. Számomra a történelmi környezetben zavaró, idegen testként hatnak a külkerületek. Mind e fémváz, csillogó üveg borította üzleti paloták a nyolcvanas és kilencvenes évek felfelé ívelő, határtalanul optimista konjunktúrájában nagyon gyorsan nőhettek ki a földből: égbe nyúló irodaházak serege, melyekben ma számtalan emelet üresen állva jobb időkre vár.

Négy, késő nyári nap budapesti barátokkal a Vajdaságban, az Al-Dunán. Székelykevéen lakunk magánszálláson, megható vendégszeretettől körülvéve. Szerb környezetben a falu majdnem színumagyar, ma a legdélibb magyar település, mint házigazdáink mondják. Valóban, Székelykeve a Dunától kevéssé északra, Belgráddal van egy vonalban. Ebben a feltűnően tiszta és rendezett faluban még magyar közösség él. Amit viszont mi a környéken meglátogatunk, az már csak magyar történelem, emlékezet. Nevek, helységek, vidékek, amelyek leginkább tragikus sorsokat idéznek: Szendrő és Galambóc vára a Duna mentén, szerbek és magyarok közt többször várurat cserélő erődítmények, melyek esete a 15. században az oszmán veszély közeledtét jelezte; a nándorfehérvári diadal helye és emléktáblája Belgrádban a Duna fölött, győzelem, amely Hunyadi János életébe került; a folyót szabályozó Széchenyi István emléke az Al-Dunán, bár a róla elnevezett, sziklába vájt parti út a folyam duzzasztása következtében ma már víz alá került; Kiss Ernő aradi vértanú sírja a felsőeleméri templom kriptájában.

Tito Jugoszláviájában jobb, könnyebb volt az élet, kiszámíthatóbb a jövő, mondja székelykevei házigazdánk. Nem – feleli –, őket, ezt a vidéket a háború a kilencvenes években elkerülte. De a környéken az elmúlt húsz esztendőben vállalatok sora zárt be, számtalan munkahely szűnt meg. Az ország valóban elmaradt, kopott, szürke benyomást kelt; kivételt Belgrád centrumában csupán néhány kirakatutca képez. Nem találkozunk nyomorral, de lépten-nyomon szegénységgel, és érezhetően szegény az állam, szegények a községek, közigazgatási feladataik teljesítésére csak korlátozottan képesek. Szerbia nem egyedül a háborút veszette el, hanem – a politikai Európán kívül rekedve – egyelőre a békét is. A „mi falunk“, Székelykeve ma jórészt idegenforgalomból él, nem utolsósorban abból a magyarországi kormányprogram-

ból, mely diákokat, iskolai osztályokat rendszeresen utaztat a környező országokba, hogy a végeken a magyar kisebbségi életet és sorsot megismerjék.

Röviden Budapesten. Kísért a gyermekkor, mint mindig szeptember első napjaiban: kezdődik az iskolaév. Még egy hétvége, még két kegyelmi nap, s aztán végérvényesen befejeződik a nyári szünet. A budai, vízivárosi iskola udvarán osztályonként fel kell sorakoznunk a megnyitóünnepélyre, az igazgató unalmas beszédet mond – „a tudás hatalom“, valamint „ti vagytok az ifjúság, a jövő záloga“ –, ezt muszáj csendben, fegyelmezetten végighallgatni. Aztán a lépcsőházban kettes sorokban felmegyünk a tanterembe, ahol az osztályfőnök felolvassa a névsort, elrendeli, hogy ki hol ül, elmondja – „Írjátok föl!“ –, milyen füzeteket és könyveket kell holnapra megvenni, majd ő is komolyan fejtegetni kezdi, hogy a tanévben mit vár az osztálytól. S eközben még melegen süt a késő nyári nap, érthetetlen, miért kell itt bezárva a padban szorongani, miért nem lehet immár odakint csatangolni, játszani, szabadnak lenni. Szeptember elejei életérzés, mely több mint fél évszázad után is visszavisszatér. Pszichológusok a megmondói, hogy gyermekkori benyomásaink miért maradnak mindvégig a legélesebbek.

Putna, Humor, Moldovița, Sucevița, Dragomirna, a moldvai kolostorok. Utoljára 1985-ben jártam itt. Zürichi napilapom moszkvai tudósítója voltam, a szovjet fővárosból egy svájci diplomatával együtt utaztunk vissza Svájcba nyári szabadságra. Autóval tettük meg a többnapos utat Kijeven, Csernovicon keresztül ide, majd a Kárpátokon át tovább. Látogatóként akkor itt – az ateista pártállam e szerzetesrendeket bizonyára éppen csak tolerálta – szinte egyedül voltunk: ritka s ezért szívesen látott vendégek. Fekete csuhás barátokra és apácákra emlékszem, akik a bejárathoz elénk jöttek, köszöntöttek, s amennyire nyelvileg egymással eligazodtunk, velünk örömmel beszélgettek. Volt valami a levegőben a középkor hagyományából, mikor is szabályaik a szerzeteseket arra kötelezték, hogy a messze földről jött, a kolostor kapuján kopogtató vándort jó szívvel fogadják.

A látogató autóját ma a kolostorok mellett kijelölt parkolóban hagyja (ha helyet talál, igaz, ünnepnap van), a bejáratnál belépődíjat fizet, turisták sokasága közt kell magát a szűk templomi termekben keresztülküzdenie, hogy a freskókhoz eljusson, és a környék tele van a nyugat-európai látványosságok helyeiről is oly jól ismert bódékkal, melyekben lángost, cukorkát és főleg szörnyen giccses emléktárgyak százait árulják. És úgy tűnik, mintha a kolostorok nem egy, esőnek és hónap jobban kitett északi falán a grandiózus külső festmények az utóbbi években megfakultak, kárt szenvedtek volna. Ám ez talán csak képzelődés, hisz az emlékezet könnyen téved. Tény viszont, hogy immár a moldvai kolostorokat is elérte a primitív tömegturista vandalizmusa; azé, aki becses személyének látogatását e helyen úgy véli megörökíteni, hogy monogramját vagy akár egész nevét bicskájával belekarcolja az ősrégi fali festményekbe. Az ember ezt látva elveszti humanista meggyőződéseit, s legszívesebben a botbüntetés visszaállítására szavazna.

Két nap Kolozsvárt és környékén – Bánffy Miklós jegyében. Az *Erdélyi történetet* még a nyolcvanas években olvastam, miután egyes köteteit hosszú antikváriumi vadászatok után sikerült megszereznem. Most viszont Bánffy német nyelvű fordítójaként a regénynek valóban minden szavát ismerem, és ezért itt időm jó részét szentelem annak, hogy a könyv cselekményeinek egy-egy színhelyét ha nem is bejárjam, de legalább röviden megsejmléljem. Gaal György 1992-ben kiadott „Kalauz“-a a régi s az új Kolozsvárhoz, no meg Szilágyi István barátom útbaigazítása segít a tájékozódásban. Bánffy műve persze nem szó szerint értelmezendő kulcsregény. Mégis élmény úgy vé-

gigmenni a valahai Monostori úton, hogy az ember tudja: ez itt annak a Szilvássy Karolának a háza, aki a trilógia főhősnőjének, Milóth Adrienne-nek a modellje, ugyan-ezen az úton Bánffy körülbelül itt képzelte el a villát, melyben Uzdy Pál lakik télen, és amoda, a Farkas utca és a Mínorita „sikátor“ közelébe tette Abády Bálint szállását. Mint ahogy érdekesítő felfedezni, hogy a zsuki vadászterep dombvonulatai valóban nyugat-kelet irányban fekszenek, avagy az Almás völgyéből megpillantani a regényben oly nagy szerepet játszó vártoronyromot. Filológiai időtöltés? Talán több. Apró kísérlet, mely egy lépéssel közelebb vihet ahhoz, hogy a kreativitásból valamit megsejtsünk, hogy lássuk, az alkotó szellem milyen anyagból táplálkozik.

Ismét rövid kurzust tartok a Budapesti Német Nyelvű Andrassy Egyetemen. Ez a tavasszal kezdett ciklus befejezése. Akkor az 1956-os magyar forradalom volt a téma, most az 1968-as prágai tavasz és a Szolidaritás, a lengyel szakszervezeti mozgalom 1980/81-ben. A vizsgálat szemszöge: az események a korabeli nemzetközi sajtóban és a mai történettudományi ismeretek fényében.

Milyen jegyeket kapnak az újságírók immár több évtized távlatából? Elégségest és kitűnőt. Jóindulattal elégségest az a német tudósító, aki 1981 elején színes és eleven riportot közölt Lech Walésáról s családjáról, de ebben vállveregető leereszkedéssel állapította meg, hogy a kis villanyszerelő, meglehet, tehetséges munkásvezér, de a nagypolitikát nemigen érti, ehhez nincs formátuma. Nos, a kis villanyszerelő később Béke-Nobel-díjat kapott, az általa vezetett Szolidaritás, gyakorlatilag már politikai pártként, 1989 nyarán félig szabad parlamenti választásokon legyőzte a mindaddig uralkodó kommunistákat, és Walésa 1990 végén az immár szabad Lengyelország államelnöke lett.

Kitűnőt érdemel viszont az a svájci külpolitikai szerkesztő, aki az 1968-as cseh-szlovák reformkísérlettel kapcsolatban – még mielőtt a Szovjetunió a prágai tavaszt eltiporta – kommentárjában többek közt a következőket írta: „A nyugati rendszer kritikussai előszeretettel mutatnak rá a késői kapitalizmus egyes jelenségeire. Talán idősebb lenne – legalábbis a kínai határtól innen – késői kommunizmusról beszélni. Be lehetne osztani úgy, hogy létezett korai kommunizmus, mely tartalmazta a szabadság egyes elemeit, monolitikus, érett kommunizmus Sztálin alatt, majd egy ezt követő kor, amelyben az egyén szabadságvágya, az újjáéledt nemzeti öntudat és a modern termelési módszerek differenciáltsága egyre erősebb felbomláshoz vezet.“ Álljon itt az idézett sorok 1980-ban elhunyt szerzőjének neve is: Eric Mettler.

Szeptember végén (a svájci iskola őszi szünetében) két – tizenkét és tizennégy éves – unokámmal egy hetet Rómában. Az efféle utazás évente egyszer esedékes, lassan családi hagyománnyá válik, de résztvevői csak mi hárman vagyunk; múlt esztendőben ugyanekkor Toscanába látogattunk el. Nem számolom már, hogy hányadszor vagyok Rómában, de most mindent a két gyerek szemével magam is mintegy újra, először látok. Nem ismerek várost (ez Athénra is áll), ahol az európai kulturális múlt korszakai az antik időktől a középkoron, a reneszánszon és a barokkon át mindmáig ily szorosan fonódnának össze, mint itt. A kisebbik unoka, Clemens tiszteletére elmegyünk a San Clemente-templomba. Mint kiderül, az épület alatt még két, látogatható szint búvik meg: egy elég jó állapotban megmaradt római lakóház s még mélyebben egy, a föld alatti folyosókon sokfelé elágazó pogány kultuszhely.

Megnézzük, ami Rómában megnézendő s egy hét alatt megnézhető. De csak módjával. „Játszani is engedd“, igen, az is kell, meg parkokban a langyos mediterrán napfényt élvezni, bolhapiacokon turkálni, olasz fagyaltot enni és – ez nekem szól – kávévet inni. Az olasz eszpresszó – ő, ez komoly ok lenne arra, hogy az ember ebben az országban éljen.

A Jóisten őrizzen meg tehát attól, hogy a két gyereknek humortalan tudálékosság-gal művészettörténeti csömört okozzak. Végigjárjuk a Szent Péter-templomot, de hosszan és halkán beszélgetve csak Michelangelo Pietàját szemléljük meg. (Itt állva eszembe jut: valahol – nem Márai Sándor naplójában – olvastam egyszer, hogy az egyházakkal szemben oly gyanakvó és gyakran hevesen ironikus író 1956 késő őszen, a magyar forradalom leverése után e helyen, a Pietà előtt hosszan imádkozott.) Mi magunk most meglátogatjuk a Vatikáni Múzeumot, valóban azonban csak a Szixtus-kápolnában időzünk. Eközben a vatikáni élmények nem legkisebbike az, hogy beszédbe elegyedünk a történelmi egyenruhát viselő, alabárdos, fiatal svájciakból álló pápai gárda egyik tisztjével. Ami alkalmat ad arra is, hogy az unokáknak kelendő rövidséggel (csak ne túl sok pedagógiát!) elmondjam: a természetlen alpesi Svájc legfontosabb „kiviteli cikke“ évszázadokig a tulajdon bőrét vásárra vivő zsoldos katonára volt, kinek harci értékét az európai uralkodók arannyal fizették. A pápai gárda ennek utolsó, ma már csak dekoratív maradványa.

Azt, hogy a meghívásomat elhamarkodták, nehéz lenne állítani: rövid telefonbeszélgetés Rómában hétfő este az osztrák televízió egyik szerkesztőjével, aki azt kérdezi, nem vennék-e részt két nappal később, szerdán Bécsben egy stúdióvitában. A magyarországi politikai helyzetről mutatnak be filmet, ezt követi a beszélgetés. Nem, mondom, köszönöm, nem vennék részt, családtagokkal egész héten külföldi utazáson vagyok. Zürichben utólag a komputeremen megnézem a filmet, lehívom és végighallgatom a vitát. Majd hálát adok az égieknek, hogy oly kitűnő alibim volt. Azóta többen leírták már: a filmben interjúpartnerként szóhoz jutók kiválasztásánál a szerzőknek a jelenlegi magyar kormány ellenfelei és pártfogói között körülbelül 10 : 1-es arányt sikerült elérniük. Előbbiek javára és a kiegyensúlyozottság nagyobb dicsőségére. Nem az a bajom a filmmel, hogy kritikus a kormánnyal szemben, hanem az, ahogyan ez a kritika készült és összeállt. Semmi kétség, a német hölgy, aki a riportért felel, már eleve mindent tudni vél, szilárd véleményvel utazott Magyarországra, s ott egyedül arra volt kíváncsi, csak az érdekelte, aki és ami őt nézeteiben megerősítette. A film, amit ekképpen előállított, s amelyet az osztrák televízió bemutatásra méltónak talált, pocsék újságírás terméke.

Zürichből repülővel Berlinbe, onnan az út vonattal Lipcsébe kereken egy óra. Egy itteni emlékbizottság vendégeként érkezem, amelynek tagjai figyelmesek lettek az 1989-es magyar határnyitásról írt könyvemre – három évvel a német nyelvű kiadás megjelenése után s így számomra ma már váratlanul. Lipcsében minden október elején rendezvényekkel emlékeznek az 1989-i őszi eseményeire a városban, a békeimákra, az egyre nagyobb tömegeket megmozgató tüntetésekre, melyek – az NDK több s több városára áterjedve – végül megdöntötték a keletnémet kommunista rezsimet. Az egyik ilyen rendezvény keretében tartom a kért előadást a Magyarországon 23 esztendővel ezelőtt történelekről: a vasfüggöny lebontásáról és a hosszú vajúdas után meghozott döntésről, melynek értelmében keletnémet menekülők tízezrei előtt hivatalosan is megnyílt a határ, az Ausztrián át a Szövetségi Köztársaságba vezető út.

Az estének számomra két érdekessége van. Az egyik a helyszín, a Stasi, a valahai keletnémet állambiztonsági szervezet helyi központja: nagy, barátságtalan középület, melyben ma – filmekkel, dokumentumokkal, köztük korabeli Stasi-jelentésekkel, fotókkal és kísérelő kommentárokkal – állandó kiállítás mutatja be a keletnémet diktatúra bukásának történetét. A másik feltűnő mozzanatot az előadást követő vita szolgáltatta. Itt is, ezúttal is középpontba kerül a kérdés, hogy a magyar határnyitás okozta-e az NDK összeomlását, avagy erre nélkül is, bár esetleg valamivel lassabban, sor került volna. A vitát persze magam idézem elő, mert elmondom, hogy az utóbbi vé-

leményt képviselem, míg kedves, potsdami kortörténész kollégám, Hans Hermann Hertle, aki a berlini fal leomlásának történetéről kiváló könyvet írt, az ellenkező állásponton van: a magyar események nélkül az NDK-ban nem csordult volna túl a pohár. Ezúttal Lipcsében is összecsapnak a pró és kontra hívei, de bizonyítani persze egyikünk sem tud, hiszen a kérdés a „mi lett volna, ha“ világába tartozik.

Olvasmány ezekben a napokban: Jan Karski könyve a második világháború alatt lengyel ellenállásról, a földalatti államról és a Honi Hadseregről, melyhez ő maga is tartozott. „Jelentésem a világnak“, ez lenne a könyv magyar címe; magam a német nyelvű kiadást olvasom. Megrendítő „jelentés“. Ki volt Karski? 1914-ben született, diplomatának készült, majd tartalékos katonatisztként 1939-ben szovjet fogságba került. Sikerült kiszabadulnia, a németek által fenntartott „főkormányzóságban“ csatlakozott az ellenálláshoz, mely rá elsősorban futárfeladatokat bízott. A Gestapo elfogta, kegyetlenül megkínozta, de Karskiból vallomást kicsikarni nem volt képes. A Honi Hadsereg a futárt végül kimentette a németek karmaiból. 1942-ben Angliába küldték. Feladatához tartozott, hogy a nyugati államférfiakat a német „végmegoldás“-tervekről, a zsidók tömeges, immár útnak indított legyilkolásáról tájékoztassa. Karski elutazása előtt titokban járt a varsói gettóban, találkozott a zsidóság vezetőivel, s illegálisan, a németek ukrán segédcsoportjainak egyenruhájában eltöltött egy rettenetes napot Isbica Lubelskában, a megsemmisítő táborok egyikében. Küldetését teljesítette, egyes források szerint az első volt, aki az angolszászoknak – Eden külügyminiszternek és Rooseveltnak – személyesen hozott hírt arról, hogy lengyel földön mi folyik.

Könyvét 1944-ben Amerikában írta. Szövegében lépten-nyomon érezhető a kényszer, hogy az ekkor még szövetséges Szovjetunióra tekintettel legyen; ez azonban később – lévén, hogy Karski a londoni emigráns lengyel kormány híve volt – nem védte meg a moszkvai propaganda támadásaitól. A kommunista Lengyelországba nem tért vissza, Amerikában egyetemi tanárként dolgozott. Élete végén, mikor számos elismerésben részesült, megvallotta, mily megrázkódtatást jelentett számára, hogy a szövetségesek annak idején minden ismeretük ellenére mit sem tettek az európai zsidók tragédiájának megakadályozásáért. Könyve németül későn, 2011-ben jelent meg. A múlttal való, mindmáig tartó elszámolás jeleként értékelhető viszont a tudományos lábjegyzetekkel sűrűn ellátott, példaértékű kiadás.

„Politikai kultúra a demokráciában“, ez a két és fél napig tartó budapesti konferencia címe. Mivel az eseményt az Andrássy Egyetem rendezte, az előadások és a viták nyelve német, s így a résztvevők legnagyobb része is Németországból érkezik: ottani egyetemeken politológiai tanszékek vezetői, munkatársai. Nem ez az oka annak, hogy magamat körükben mind újságíróként, mind történészként némileg idegennek érzem. S az sem – bár ez már kissé meglepő –, hogy az első esti, közös vacsora alatt hamar kiderül: legtöbbször Magyarországról, Közép-Európáról általában elemi ismeretei sincsenek. Nos, igen, ez a tudomány neve ellenére nem a napi politikával és nem annak történelmi beágyazottságával foglalkozik. Gondolkodási módja, módszere másfajta, s hogy milyen, arra elegendő egy példa. A konferencia egyik témája a „szabadság“ és az „egyenlőség“ ellentmondása. A két fogalom közötti feszültséget a kérdéssel foglalkozó professzor – igaz, nem ellenvélemény nélkül – azzal a fejtegetéssel oldja fel, hogy az „egyenlőség“ mint ismérv úgymond nem képezi a demokráciaelmélet részét. Szintén jelen lévő Paul Georg Hefty barátom, a *Frankfurter Allgemeine Zeitung* korábbi szerkesztője és jómagam egymás közt somolyogva állapítjuk meg, hogy hát ez nekünk sajnos magas, mi ehhez reménytelenül túl gyakorlati emberek vagyunk.

Egy nap a Frankfurti Könyvvásáron – újfent Bánffy Miklós okán. Jó hangulatú pódiumbeszélgetés meglepően nagy közönség előtt Bánffy regényéről és fordításának nehézségeiről, Erdélyről és az Osztrák–Magyar Monarchia utolsó tíz, békében eltelt évéről, a trilógia cselekményének idejéről. Az előzékeny és felkészült kérdező Maiké Albath asszony, jó nevű német irodalomkritikus, aki 2012 tavaszán az első kötet, a német nyelvű *Megszámláltattál...* megjelenése után két igen kedvező bírálatot publikált, s aki most a beszélgetés bevezetésében Bánffy regényét idei olvasmányai közt kiemelkedő élménynek nevezi. 1999 óta számos külföldi kiadás, elismerő szakvélemények, elragadtatott olvasók serege – késői elégtétel a valahai „nagyúr“-nak, az 1950-ben kisémmizetten, a szellemi életből száműzve, szegénységben elhunyt gróf Bánffy Miklósnak.

Végezetül egy roppant nehéz tárgy. Kíséreljük meg. A könyvvásáron a berlini Magyar Kultúrház igazgatója háborogva mondja el, mily sok diplomatikus fáradozással sikerült – egyik és másik felet rábírva – elérni, hogy a röviddel ezelőtt Berlinbe látogató Orbán Viktor miniszterelnök hivatalos tennivalói mellett találkozott Kertész Imrével, a Berlinben élő íróval, aki – tudjuk – kemény fenntartásait a mai magyar kormányral s egyáltalán az országgal szemben nem rejtí, sohasem rejtette véka alá. Majd miután a – remélhetően feszültségeket oldó – találkozó lezajlott, akkor az eseményről az állami televízió Budapesten úgy adott hírt, hogy Kertészt „magyar származású író“-nak nevezte.

Meggondolatlan fogalmazás, mert hogy a Nobel-díjas író immár huzamosabb ideje Berlinben lakik? Avagy gonosz célzás a származásra, arra, hogy a gyermekkorában náci haláltáborokat megjárt Kertész számára a holokauszt életre szóló trauma és téma maradt? Akár egyik, akár másik – a romboló hatás iskolapéldájával van dolgunk. És ne hivatkozzon senki arra (megtörtént), hogy Kertész maga is leírta, nem érez kötődést a magyar közeghez. Mert Kertész életének sötét óráiban semmisnek tekintheti a szellemi szerződést, mely őt a magyar kultúrához köti, de a másik oldal, a művelt magyar társadalom e szerződés felmondását sohasem fogadhatja el. A nyelv erős kapocs, a legerősebbek egyike, és aki a nyelv iránti felelősséggel magyarul ír, aki gondolkodóként és művészként e nyelvet ápolja – éljen bárhol, bármily önértelmezéssel –, az magyar író, elszakíthatatlanul a magyar irodalom része.

EGY EMBER TOLLAL, ECSETTEL

Plugor Sándor a Quadróban

■ Vécsi Nagy Zoltán, az akkor még Magyarországon, jelenleg Székelyudvarhelyen élő művészettörténész 2005-ben *Ezredvégi nyomok* címmel vándorkiállítását szervezett, amelyet a következő évre áthúzódoan a külföldi magyar intézetekben mutattak be. A grafikusok névsora igazán reprezentatív, munkásságuk az egész 20. századot átfogja: a kolozsvári Gy. Szabó Béla, Feszt László, Cseh Gusztáv, a szovátai Kusztos Endre, a marosvásárhelyi Nagy Pál, Haller József, a fiatalabb generációból Szabó Zoltán Judoka, a Nagyváradon tanító Újvárossy László és természetesen Sepsiszentgyörgyről Baász Imre és Plugor Sándor. A diktatúra évtizedeinek politikai elszigeteltsége nem feltétlenül jelentett szellemi bezártságot, az alkotók kénytelenek voltak saját belső erőforrásaikat mozgósítani, az időnként nyugati irányból hozójuk eljutó könyvek, folyóiratok cikkeiből, képeiből a lehető legtöbbet kihozni, tehát a történelem által rájuk osztott sorsot a művészet segítségével megélni és túlélni. Ilyen körülmények között születtek meg azok az egyetemességigényű életművek, amelyek nélkül az erdélyi képzőművészet történetét igencsak bajos lenne megírni. Ahogy a katalógus előszavában Vécsi Nagy Zoltán fogalmazott: „Néhány kivételes tehetségű művésznél az elzártság pozitív eredményeként könyvelhetjük el, hogy a világ tendenciáinak naprakész követése helyett energiáit a magyar és az erdélyi kultúrák népi és történelmi mélyrétegeinek feltárására vagy az adott technikai-szakmai lehetőségek virtuozitásig fokozott kihasználására fordította.” Ma már tárgyilagosan és megfelelő távolságtartással elemezhetjük ezt a korszakot, például 2011-ben hasonló számvetésre szánta rá magát a Quadro Galéria, amikor megrendezte a *Válogatás a kolozsvári grafikából 1960–1980* című tárlatot, amelyen a felsoroltak közül az idősebbek az ötvenes-hatvanas évek fordulóján itt tanuló Plugor Sándorral együtt szerepeltek. A 2012. novemberi folytatásban, a művész önálló kiállításán pedig a kortársi közegeből kiemelt életmű legfontosabb darabjaival szembesülhettünk.

Ha Plugor Sándor, *PőSő* sajnos több mint egy évtizede lezárult, immár klasszikussá nemesedett életpályájára tekintünk, rögtön kiderül, hogy ő is az erdélyi művészek többségét jellemző, a kultúra mindenésének szerepét szinte kötelezően vállaló művész típusába tartozott: ha kellett, festő, illusztrátor, díszlettervező, rajztanár, muzeográfus volt egy személyben. Összességében elmondhatjuk, hogy az istenek kegyelték, mivel indulását és egyéni hangjának megtalálását olyan személyiségeknek köszönhette, mint felfedezőjének, Nagy Pálnak, kolozsvári tanárának, Miklóssy Gábornak és távoli mentorának, rajzművészete fel-szabadítójának, Szalay Lajosnak. A tárlóban látható mappa érdekes összehasonlításra adott alkalmat, hisz Plugor az 1943-as *Szalay Lajos hatvan rajza* című kis könyv oldalait – nagyobb méretben – 1961 elején tisztelgő, egyszersmind expanzív gesztussal lapról lapra lemásolta. Az 1960-as években már teljes fegyverzetében előlépő művész nem véletlenül folytathatott később méltó párbeszédet a költőkkel, Petőfi Sándorral, Ady Endrével, Illyés Gyulával vagy nemzedékéből Farkas Árpáddal (*Jegenyekör*, 1971) és Szilágyi Domokossal (*Öregek könyve*, 1976). Ezek a kötetek nemcsak az irodalomtörténészek, hanem éppen az eltalált képszöveg összhangzat miatt a művészettörténészek becses kincse is lehet, akárcsak a ritkaságnak számító Illyés Gyula *Dupla vagy semmi* (1974–75-ös évad) vagy Sütő András *Csillag a máglyán* (1976–77-es évad) sepsiszentgyörgyi színházi műsorfüzetek. Viszont nagyot téved az, aki Plugort a legismertebb, legtöbb emberhez eljutó, sokszorosított lapjai alapján illusztrátorként skatulyázza be. Hamar kialakította egyéni mitológiáját, amelynek állandó főszereplői a megfeszülő, ágaskodó, elbukó lovak, a kecsesen hajladoxó, feltárukozó, madarat röptető nőalakok, az élet kínlásaira, beteljesületlen vágvaira visszatekintő öregek. E motívumok az erdélyi művészet emblémáivá váltak, mint Nagy Albert esőben égre meredő libái vagy Kusztos Endre törött, üszkös ágcsontjai. A lovak régi ismerőseink, az első világháború vértengerében a legmegrázóbb képek egy része róluk készült, gondoljunk Mednyánszky László, Nagy István és Vaszary János haditudósítóként papírra vetett rajzaira. Plugor esetében saját gyermekkori élményei és a két világháborút megélt édesapjának hadifogoly-émlékei fejthetők fel a súlyos, expresszív látomások háttérében. Kassák Lajos a második nagy háború után írta a *Pesti lovak 1945 tavaszán* című versében: „Mint hű testvér köszöntöm őket, mielőtt

kidőlnek / akár a száműzöttek csoszognak tovább / mit se tudnak róla, hogy egy két óra még / s bárdal és taglóval törnek remegő csontjaikra.”

Plugor egyszerre valóság alapú és képzelt világában gyakori vendég az ördög, ha nem is Lucifer személyesen, hanem küldöncei, a kisördögök, ördögfiak, ördög tanoncok, akik bepillantva a lélek titkaiba, kiismerve az ember gyenge pontjait hol csábítóként, hol hamis barátként, hol pedig csak huncut, szórakozni vágyó kis lényekként jelennek meg. A székegy embernek egyébként is különös a viszonya az alvilág küldötteihez, elég, ha Tamási Áron *Ördögváltozás Csikban* novellájára (1923) vagy a kései *Ördögölő Józsiás* drámájára gondolunk (1952). A virtuskodó, az ördög észjárását megtanuló s nála ravaszabbnak bizonyuló, de kísértéseinek nehezen ellenálló figurák Plugor grafikáin is nagy számban bukkannak fel (*Öregasszony ördögökkel*, 1993; *Ördögűzés*, 1996).

Galeria Quadro

Kiállítás | Expoziție

Plugor Sándor

14 – 30 noiembrie 2012
2012. november 14 – 30.

Vernisaj:
13 noiembrie 2012, ora 18:00
Megnyitó:
2012. november 13., 18:00 óra

Luni-Vineri | 11:00-14:00; 15:00-19:00
Galeria Quadro, Str. Napoca nr. 2-4, et. 1, ap. 64.
Hétfő-péntek | 11:00-14:00; 15:00-19:00
Quadro Galéria, Napoca (Jókai) utca, 2-4 szám, I. emelet, 64.

A fent látható plakátot Ördög-Gyárfás Ágota tervezte

Az emberi élet tragédiákkal terhes, sötét, ördögi oldalának legyőzésében – szerencsénkre – az égi birodalom lakói támogatnak bennünket: a reményt keltő madarak, a hírhozó angyalok, a szellem szárnyalását jelképező Pegazus. A hétköznapok szürkeségének elviselésében, problémáinak feloldásában pedig a találkozások, a közösségi együttlétek, akár egy-egy kiállítás segíthet. A kitüntetett pillanatokban az alkotó jelenlétét is megérezzük. Valahogy úgy, ahogy Csiki László fogalmazta meg *Vázlatrajz Plugor Sándor haláláról* (1999) című versében: „Átszállt egy madár most / a város fölött, néztem, / hogyan húzza meg szép ívét / a dögletes levegőben, / nyomtalanul, / és tudtam, erre jártál.”

Szücs György

SZÉTTÖRT AZÍLIUM: NÉGER MAGYARORSZÁG

■ Abból a néhány sornyi hírből, ami a rendelkezésünkre áll a *Prágai Magyar Hírlap* jóvoltából, nem tudjuk megállapítani, hogyan akadtak egymásra – még az is lehet, hogy a „határértő” egyszerűen belefutott a csendőrök karjaiba. Valószínűbb azonban, hogy fölállt, kiabált, integetett, ugrándozott, csak vegyék észre már – elvégre az is megfordulhatott a fejében, hogy ha meglepetésszerűen bukkan föl előttük, akár lőhetnek is rá, reflexszerűen, gondolkodás nélkül. Hiszen éppen Lövő határában került csendőrökre, kőhajításnyira a magyar-osztrák határtól, s amíg átkísérték a csepregi bíróhoz – bár forrásunk erről szót sem ejt –, bizonyára nem mindennapi látványosságnak bizonyult a helybeliek számára. Nem mintha a lövőiek nem láthattak volna még francia katonát – a soproni népszavazáson még egy japán antant megbízott is csattogtatta a sarkantyúit. De a Sopronban szolgáló antant tiszték közül egyik sem volt ennyire fekete. Nyugat-Magyarországon vagyunk, néhány évvel a versailles-i dokumentumok aláíratása után. Akik itt laktak, nem kerültek közeli kapcsolatba a francia hadsereg gyarmati katonáival. Nem volt a néger Lövön olyan mindennapi látvány, mint egykor Szegeden vagy Makón, amely városok 1919-ben csak úgy feketéltek a szenegáliaktól.

Szokatlan lehetett azért egy kicsit az egyenruhája is.

Pár évvel később, 1930-ban a rimaszombati utcasarkon „csokoládébanánt” árul egy néger, „részben németül, részben négerül” ajánlgatva árúját, ami kapósnak is bizonyul, hiszen „ki az ördögnek ne hízelgett volna az, hogy ez a néger ájtott Afrikából, s addig nem nyugodott, míg meg nem engedték neki, hogy Rimaszombatban banánt áruljon” – ahogyan valószínűleg Tichy Kálmán írta le a *Gömör* című hetilapban. Nagyon tetszett a rimaszombatiaknak a néger, még rendőrt is kellett mellé állítani: „hivatalosan elismert forgalmi akadály” lett belőle, mert egyfolytában öt-hat gyerek őgyelgett körülötte, akadályozva az áthaladást.

Ez a másik néger, az egyenruhás még ennél is nagyobb rokonszenvenek örvendhetett, szinte érthetetlen, hogy nem alakult ki körülötte valamely korai jogvédő mozgalom. Pedig nem kizárt, hogy sorsa hamarosan még drámaibb fordulatot vett.

A csepregi bírónál hallgatták ki először, amint arra a *Prágai Magyar Hírlap* 1924. szeptember 7-i számában megjelent hírből következtethetünk. Itt mondotta el, hogy „a megszálló csapatoktól lépett meg a Ruhr-vidékről, mert a francia altisztek nagyon durván bántak a színes katonákkal”. Ha így van, kilométerek százain át kellett vándorolnia, erdőben megbújnia éjjel, hogy átvágja magát a frank és a germán tengeren, s hogy eljusson azíliumába, a megcsonkított Magyarországra; talán éppen azért ide, mert azt gondolhatta, hogy a legyőzöttek jobban tisztelik az emberi jogokat.

Boldog, széttaposott Magyarország! Aki álma lehetél ennek a francia néger katonának. Valószínűleg az egyetlen nyugatinak, aki politikai menedékjogot kért azokban az években Magyarországon.

De nem kaphatta meg.

A hír szerint tovább kellett szállítani Győrbe, ahol a katonaszökevények nyilvántartója volt. „Sorsa felett megindultak a diplomáciai tárgyalások” – de aligha lehetett apelláta. „Valószínűleg”, sötétedik el a hír fogalmazójának arca, „ki fogják adni Franciaországnak” – a Párizs környéki békeszerződés, így a trianoni is, arra kötelezték a legyőzött államokat, hogy a katonaszökevényeket szolgáltatassák ki az antantnak.

Egyelőre ennyit tudunk róla is, az itthon négerügyben talán először fölhorgadt emberjogi érzületről is. Még egy ökölcspás, gondolhatta a hír korabeli olvasója: Kolozsvár, Pozsony és a többi után most elvesztjük őt is, azon kevesek egyikét, aki a győztes államok katonái közül csatlakozhatott volna utóbb ahhoz a deputációhoz, amely Isten elé járulva képviselte a magyarok ügyét, mint az aradiak.

Filep Tamás Gusztáv

PRO DOMO

■ A latinul beszélő III/III! Mielőtt elfelednénk, jegyezzük ezt is föl, csak úgy magunknak, pro domo – kéménybe korommal.

Szabály volt ugyanis a Magyar Népköztársaság korszakában, hogy az újságírók nyugati országok külképviseleti szerveivel nem tarthattak kapcsolatot. Engedéllyel, igen. De ma már, ahogy türemkednek elő a titoktalanított papírok, nagyon is nyilvánvaló, hogy az „engedély” mi-féle kényszereket vont maga után.

A tiltás magában foglalta azt is, hogy a nyugati országok követségei sem ápolhattak kapcsolatokat az újságírókkal. Mindezt azonban nem volt könnyű betartatni. Különösen nem az információk szabad áramlását is garantáló helsinki folyamat (1973–75) után. Amikor már legális keretek között is lehetett beszélni, írni az eltérő nézetek jogosságát hirdető pluralizmusról – újabb latin szó! –, a plurális társadalom követelményeiről. Amelyet szelíd szociológiai műszóval többszólamúságként emlegettek a szabad levegőre vágyakozó kórustagok.

Mennyi ma már érthetetlen kifejezés!

Pláne, ha még azt is hozzáteszem, hogy amikor valaki szóval avagy tettel „túlhajtotta” a pluralizmus követelését, akkor a „szabadosság” bűnébe esett. De ettől igyekeztek megóvni az embereket. Már ha kudarcot vallottak abban, hogy segítségül hívják „a külső késztetést benső megfelelési vággyá transzponáló” öncenzúrárt.

Így hát Helsinki szellemében tág lehetőségeket nyújtottak a nyugati követségeknek arra, hogy különféle rendezvényeket szervezzenek, s ezekre a lapok munkatársait szabadon meghívják. És ki is tettek magukért a nyugatiak. Hiszen – akkor még! – „csábítani” kellett a „keleti tömb”, a „legvidámabb barakk” embereit „a fellazítás” politikájának ingyenc kínálatával. A „tájé-hivatal” pedig – a Magyar Népköztársaság Minisztertanácsának Tájékoztatási Hivatala – már nem mondhatott nemet a nyugati országok követségeinek. Más megoldást kellett választania.

Rámosolyogtak a külképviseletre, hogy küldjék csak nyugodtan meghívóikat a szerkesztőségekbe, akár névre szólóan is. És ugyanebben a pillanatban géppuskaropogás hangzott fel a telexszobában. Az e-mailnek híre-hamva sem volt még akkoriban. A telefax is a jövő irodájának felszereléséhez tartozott. Telexgép billentyűi kopogták a sorokat, mintha egyszerre legalább tíz nagy kocsis Robotron írógépet – a Német Demokratikus Köztársaság műszertechnikájának csodája volt – püfölte volna erős kezű gépirónók.

Kezében az üzenettel előtutyogott a telexesnéni: „Prodómó jött!” Belső használatra készült feljegyzés. A „tájéhivatal” „prodómóval” utasította a szerkesztőség munkatársait arra, hogy a nyugati követség rendezvényére nem mehetnek el. A követségi emberek előtt pedig mosolygva tárta szét a karját: „Nincs érdeklődés? Erről nem tehetünk! Mi nem utasíthatjuk a szerkesztőségeket arra, hogy milyen eseményeken vegyenek részt. Demokrácia van.”

A nyolcvanas évek első felében – a kormány „félhivatalosánál” –, a Magyar Hírlapnál dolgoztam. Egy hozzám került „prodómót” kihoztam a Lapkiadó Vállalat Lenin krt. 9-11. szám alatti – jelenleg a Boscolo Hotel New York Palace szálloda és rendezvényhelyszín – épületéből. Nem volt nehéz. És odaadtam egy ismerősömmek, akiről tudtam, hogy eljuttatja a dokumentumot az osztrák követségnek.

Ettől kezdve nem jött több „prodómó”. Másként „vezényelték le” az elmaradást a rendezvényről...

És ez az egész nem is fontos ma már.

Csak annyiban, hogy 1988–90-ben ezekkel a nemzetközi tapasztalatokkal, ezzel a nemzetközi tudással mentünk bele az életünkbe dübörgő globalizációba.

Zelei Miklós

UGYANABBAN A SZOBÁBAN

■ Franyó Zoltán az első, aki eszembe jut, a maga elképesztő munkabírásával, szorgalmával, me-részségével és időnként vakmerőségével. Valósággal düböröghetett az öregúr, gondolom magamban, bár nyilván nem mindig volt öreg, s még csak nem is ismertem személyesen, csak már gyerekkoromban elámultam, hány nyelvet tud. Később megtanultam, nem feltétlenül *azt* a nyelvet kell tudni, inkább *ezt*, a magyart, amire s nem amiről fordítunk.

Aztán Kányádi Sándor, aki szép transzszilván gesztusként az erdélyi szász és az erdélyi jiddis népköltészetből is válogatott, miközben román versek tömegét szólaltatta meg magyarul, és kicsoda találatokat mondhat a magáénak! De ez csak kiszaladt a számon, hiszen most nem a találatok a lényeg, hanem a törekvés. Korábban Szilágyi Domokos, később Horváth Andor, aki a román esszékből és emlékiratokból is válogatott, s mindegyik kötethez olyan bevezetőt írt, amely szakdolgozatnak is beillik. A manapság méltatlanul ritkán emlegetett Köllő Károly, akinek a tanulmányai nem nagyon olvasóbarátok, de annyira alaposak, amennyire csak egy összehasonlító tanulmánynak lennie kell.

De hát Bartók maga nem intézmény volt-e? Nem *tudatosan* gyűjtötte össze a szláv és a román népdalokat, hogy emiatt aztán a mai napig hallgassa egyesek szemrehányásait? Nem intézmény volt-e Brăncuși vagy Ionesco is? Ők azonban mégsem azért távoztak Párizsba, hogy ott a román kultúrát hirdessék, az „csak” kitörülhetetlenül beléjük égett, ha akarták volna, sem vehetik le magukról.

Vágyunk rendet. Mi kell tehát ahhoz, hogy egy ember intézménnyé váljon, a népek közötti kapcsolatokat (a barátság szót nem szeretem, képmutatásnak érzem úgy használni, mintha minden probléma megszűnt volna, vagy mintha a problémák jelentéktelenek lennének) gerjesztő intézménnyé?

Kell egyrészt a *személyes, implikatív meggyőződés*, amely nagyon ritkán választható el/le megnyugtatóan a nárcizmustól (Franyó Zoltán esetében például nehezen). Kell aztán valami elkövető és eléggé nem is becülhető szorgalom és alaposág (Horváth Andor és Köllő Károly a legjobb példa talán), hogy ne csak ismerjük, amit ismernünk adatott, hanem *akarjuk is ismerni*, egyre mélyebbre és mélyebbre ássuk magunkat benne, s ha azt halljuk, Cioran, ne csak az aforizmák jussanak eszünkbe, hanem a manzárd is, ne csak a manzárd, hanem a Vaszgárda is, ne csak a Vaszgárda, hanem Nae Ionescu is, meg a három nagy emigránsról készült fénykép a Place Furstenbergben, meg Simone Boué, meg annyi minden. S ha a Vaszgárda, ne az ítélkezés legyen első szellemi gesztusunk, hanem a megértésre törekedjünk. Addig mélyüljünk, amíg már nem *kirándulásnak* érezzük a másik kultúrába tett látogatásokat, hanem *baráti miccsezésnek*, amelyre azért járunk el, mert mennünk *kell*, ahol a kellemetlen dolgok sem zavaróak, legalábbis nem állunk fel sértetten abban a pillanatban, ahogy valami kellemetlenséget tapasztalunk. Ahol *magunkért* is akarjuk a másikat, nemcsak a szólamokért vagy a honoráriumokért. Lenyűgözve szembeesülünk azzal, mennyire más a másik ember, a szokásai, a hagyományai, a rögzültségei, a fafésűségei, s leljen meg bennünket magunkat is, mennyire kíváncsiak vagyunk erre a másféleségre.

Nem az *üres* szeretetről beszélek tehát, hanem a telítetről, arról, amelyik nem adja fel. Amelyik mohón lapozgatja a másik kultúráját, folyton azon veszi észre magát, hogy nem tud eleget, hogy minél többet tud, annál kevesebbet valamiképpen. Büszke persze – miért is ne lenne? –, de kordában tartja az önértetét, s ha ült a fotelében Ștefan Bănulescu, nem gondolja, hogy ő lett volna a fontos akkor is.

Mindez természetesen nem óvja meg sem a kételyektől, sem a bizonytalanságtól, sem a kétértelmű helyzetektől. Amikor felkértek, lennék az ICR (a Román Kulturális Intézet) vezető tanácsának tagja, máris ilyenekkel szembesültem. Bár a szó szerkezetben hangsúlyozottan *román* s nem *romániai* szerepel, érthető módon mégis mindenki arra volt és maradt kíváncsi, mit tehetek a kisebbségért s ezen belül elsősorban a magyarságért. A két ötlet, amely eszembe jutott, s amelyet felvettem (fordítói ösztöndíj romániai magyaroknak, illetve németeknek és Digitális Művészeti Akadémia a magyarországi Digitális Irodalmi Akadémia példájára), mindkét irányba küldi vektorát: egyrészt a kisebbségek, másrészt a románság felé. Nem tudom, megvalósulnak-e, s ha igen, hogyan, mindenesetre jól fogadták őket. A lényeg nem is ez, hanem az, hogy egy közvetítőnek mindig többre kell gondolnia, mint annak, akinek elég a saját kultúrája, aki beéri azzal.

Tizenegy éve tanítok a kolozsvári egyetem bölcsészkarán, s mindig ezzel kezdem a soros szemináriumot: a kultúra nem valamiféle kamra, ahol felcímkezve áll a barack- meg a szilvaíz, az alma- meg a körtekompot, és nem szabad összekeverni őket – a kultúra olyan kamra, ahol az ízek összeérnek, s akkor sem választhatjuk el egymástól a dolgokat és a jelenségeket, ha olykor nagyon vágyunk a rendre. A kultúra nem mavev rend.

E. M. Forster előadásorozatát tartott a regényről, s ebben nem diakronikusan, időrendben elemezte az angol írók műveit, hanem szinkronikusan: mintha mindannyian ugyanabban a könyvtárszobában ülnének. Egy közvetítő, aki inkább szerelmes, mint hivatalnok, ugyanabban a szobában látja azt a két kultúrát, amelyek közül sajnos csak egyiknek a tagja – mint Kosztolányi gondolatát követve, a tejfel születtem, a „lapte”-t valamikor gyermekkoromban tanultam. De semmire nem törekszem inkább, mint hogy behozzam ezt a lemaradást, még ha tudván tudom is, hogy soha nem fogom behozni.

Demény Péter

SIMON ZOLTÁN BOLDIZSÁR

AMIRE A TÖRTÉNETÍRÁS ELMÉLETEI NEM KÉPESEK (ÉS AMIT MÉGIS ELÉRÜNK MÁSKÉPP)

■ Az utóbbi néhány évtized történetelméletét, mint bármely más akadémiai tevékenységet, ambíciók fűtik. Ezek az ambíciók olykor elismerésre méltók, máskor inkább zavarbaejtők, és értetlenséget szülnék, alkalmasint pedig egyszerre elismerésre méltók és zavarbaejtők. A történetelmélet a legjobb pillanataiban korábban elképzelhetetlennek tűnő megállapításokkal és gondolatébresztő elméleti fejtegetésekkel szolgálhat a történetírói vállalkozás természetéről, mindeközben azonban hajlamos egyfajta intellektuális dominancia megtestesüléseként tekinteni magára, és alkalmasint megpróbál befolyást gyakorolni a fejtegetései tárgyára, mondván, hogy a gondolatébresztő elméleti fejtegetései képesek a történetírás gyakorlatának radikális átformálására – vagy hogy egyenesen éppen arra hivatottak. A mód, ahogy a történetelmélet saját kvalitásai ajánlása révén próbálja előmozdítani a gyakorlat változását, megdöbbenően carnapai ihletettségű. Megdöbbenően, mivel a fogalmi eszközei és filozófiai elvei (néha éppen a filozófiai elvektől való távolságtartás filozófiai alapokon nyugvó elve) ellentmondanak bármiféle carnapai ihletettségnek. A mindemögött meghúzódó ambíciók azonban, úgy tűnik, a legkevésbé sem.

Ezek az ambíciók legalább kétféleképpen kötődnek Rudolf Carnap és a két világháború közötti logikai pozitivizmus örökségéhez. Először is mind a logikai pozitivizmus, mind pedig az utóbbi évtizedek történetelmélete magának tulajdonította a tárgyát képező gyakorlatok legitimitációjának feladatát. Másodsor, és az előbbivel szoros összefüggésben, a logikai pozitivizmus – amiből a későbbi analitikus történelemfilozófia is táplálkozott – (eufemisztikusan szólva) terapeutikus jellegű filozófiai gyakorlatként tekintett önmagára. Diagnosztizált egy betegséget, a kijelentések értelmetlenségének elszaporodását a tudományos és a filozófiai tevékenységek terén, majd önmagát ajánlotta a felépülés és az új élet felé vezető útként. A gyógyítási folyamat a kijelentések logikai-filozófiai analizisét jelentette, és maga az

analízis volt hivatott lemérni a különböző tudományos gyakorlatokat. Ahhoz, hogy valaki elmondhassa magáról, hogy értelmes kijelentéseket és nem pusztán „látszatállításokat” tesz, és hogy ezáltal megfelelő, ismerethez vezető módon gyakorolja a hivatását, át kellett mennie a logikai pozitivizmus tesztjén.¹ Hasonlóképp a történetelmélet is diagnosztizált egy betegséget, a történetírás társadalmi súlyvesztését, majd azt kezdte hirdetni magáról, hogy a történetírás társadalmi megbecsüléséhez (vissza)vezető út a történetelmélet útja, és hogy ennek következtében a történeti munkák értékelése a jó és a rossz közötti skálán a történetelméleti teszten való megfelelés függvénye. Azt kezdte hirdetni magáról, hogy ha a megfelelő elméleti nézeteket képviseled a történetírás természetéről, akkor ez a gyakorlatban is megmutatkozik, ami így értékesebb lesz, és hozzájárul a társadalmi megbecsülés helyreállításához. Ha viszont egyéb (nem megfelelő) elméleti nézeteket képviselsz, olyanokat, amelyek egyébként a súlyvesztéshez vezettek, akkor erősen kérdéses, hogy van-e olyan aspektus, ami alapján a gyakorlati tevékenységed értékesnek minősülne.

Mindez ahhoz a baljós elképzeléshez vezetett, amely szerint a történetírásról szóló elméletekben nem egyéb forog kockán, mint a történeti tudás és a történetírás jövője. Néha csupán hallgatólagosan, máskor azonban egészen nyíltan, de ez az elképzelés húzódott és húzódik meg az elmúlt évtizedek megannyi történetelméleti vitája mögött. Ez van jelen az elejtett szavakban az olyan elméletekről, „amelyeken a történeti magyarázatok nyugszanak”,² vagy azokban a sommás véleményekben, amelyek szerint a történetelméletbe beépült irodalomelmélet „textualizmusa” „alkalmatlan a történeti tanulmányok terén”.³ Ez vezetett a „történészek” és „teoretikusok” közötti megannyi túlfűtött vitához, és ez hozta világra a történetírás védelmében történészek által írt könyvek és cikkek tömelegét. Ez mozgatta és mozgatja a történetírást átformálni és legitimálni kívánó elméleteket,

de ez bukkan fel Keith Jenkins azon elméletében is, amely a történetírás végét és a történetírást felváltó, elméletekben kifejezésre jutó emancipatorikus gondolat korát vizionálja.⁴ Elvégre ha az elmélet, ami legitimálja a gyakorlatot, akkor semmi más nem is delegitimálhatja, mint az elmélet.

Azt gondolom, a történetelméletnek a történetírás gyakorlata terén tulajdonított ilyesfajta szerep és általában a történetelmélet carnapi ihletettségu ambíciói egy szomorú félreértés termékei. Félreértésen nem a történetelmélet és az arra hatást gyakorló irodalomelméletek vagy a dekonstrukció, nem a befogadott posztstrukturalista, narratológiai, esztétikai, nyelvfilozófiai stb. meglátások „helytelen” olvasatára gondolok, hanem az ezek segítségével kialakított elméleti eszköztár képességeibe és lehetőségeibe vetett túlbuzgó hitre és az elméleti eszköztár kellékeinek az összekavarására. A félreértés fő forrása, azt gondolom, az univerzális elméleti nézetek és fogalmak egybeforrasztása módszertani gondolatokkal és javaslatokkal, valamint együttes ajánlásuk a történetírás számára „történetelmélet” címszó alatt. Az alábbiakban emellett fogok érvelni egy tézis megfogalmazásán keresztül.

A tézis a következő: *A történetírás, mint minden egyéb akadémiai gyakorlat, nem pusztán gyakorlati, hanem egyszersmind elméleti vállalkozás is – mégis remekül megvan a nélkül a történetelmélet nélkül, ami a tárgyává teszi.* A tézis első fele elismeri, hogy a történeti munkák a történetírás egészéről formált explicit vagy implicit elméleti-filozófiai nézeteket hordozhatnak magukban, pontosabban szólva azt, hogy *kiolvashatók* belőlük ilyesfajta nézetek. És bár a tézis ezzel egyszersmind elismeri a történetelméleti meglátások jelentőségét is, ezekről sokan sok mindent elmondtak már, amiért is a továbbiakban nem foglalkozik velük.⁵ Amit a tézis második fele tagad, az nem a tézis első fele, hanem az ambíciók, amelyek általában kapcsolt áruként érkezik a történetírás mint elméleti vállalkozás elismerésével. A tézis második fele azt kérdőjelezi meg, hogy a mai történetelmélet – akár a (jobb szó híján) posztmodern, akár az azzal vitatkozó történetelmélet – ennek a belátásnak köszönhetően igényt tarthatna és képesnek bizonyulhatna a gyakorlat elmélet általi formálására, és hogy önmagát tehetné a történetírás mércéjévé.

Az utóbbi évtizedek történetelmélete a történetírás és a többnyire – de nem feltétlenül – írott formában prezentált történeti tudás természetéről alkot elméleti és filozófiai nézeteket. Bár egyre inkább szaporodnak a történeti tudás nem akadémiai, képi, filmes, számítógépes játékokban vagy éppen történeti

valóságshow-kban megnyilvánuló formáit is figyelembe vevő elméletek, a történetelmélet fókusza egyelőre továbbra is az írott történetelmékre irányul, és olyan kérdéseket és témákat feszeget, mint „a történetírás etikája”, „a történetírás logikája”, „a képzelet szerepe a történeti elbeszélésben”, „a történeti források természetete” vagy a kérdés, hogy a történetírás inkább episztemológiai vagy esztétikai vállalkozás-e. Mostanság olyan fogalmakról folytat vitákat, mint az „esztétikai tapasztalat” és a „jelenlét” egyre népszerűbbé váló fogalmi, ám az elmúlt évtizedekben leginkább az jellemezte, hogy a valóság és a nyelv nyelvfilozófiától kölcsönzött megkülönböztetését a múlt és a történelem (történetírás) megkülönböztetéseként a történetírásra alkalmazta, hogy körüljárhassa az „igazság” és a „történeti reprezentáció” fogalmait. Mindeközben gyakran fordult ihletért az irodalomelmélethez és a különböző posztstrukturalista elméletekhez, hogy olyan képzeteket kölcsönözzön, mint a nyelvfilozófiai vitákkal rokon „nem referenciális nyelv” képzete, valamint különös figyelmet fordított a történetírás narratív formájára, ezzel együtt pedig a „történeti narratíva” és az „elbeszélés” fogalmainak minden velejárájára.

Bármennyire is széttartóak a fenti viták, kérdések és témák, összeköti őket az, hogy a vitákban elfoglalt pozíciók, a kérdésekre adott válaszok és a témákban kifejtett álláspontok univerzális érvényességgel bírnak a történetírásra *mint* történetírásra nézve, minden valaha megjelent és minden a jövőben megjelenő történeti munkára egyaránt. Lévéen azonban, hogy a fenti viták, kérdések és témák többnyire mind a valóság és a nyelv közötti kapcsolat kérdése körül forognak vagy abból származnak, és lévéen, hogy a történetelméleti viták a múlt és a történelem (történetírás) kispályáján játsszák újra a valóság és a nyelv nagypályás meccsét, a vitákban elfoglalt álláspontok univerzalitásigénye lényegében kiterjed minden olyan emberi tevékenységre, amelynek során a nyelv szerephez jut. A fenti viták, kérdések és témák kapcsán ezért a „történetírás” szó szinte bármely akadémiai diszciplínára kicserélhető, és azok legmélyebb „belső” konfliktusaihoz vezet. A valóság és a nyelv viszonyát illető viták univerzalitásigényének a fényében pedig a történeti tudás és a történetírás jövője körüli aggodalom végső soron az emberi tudás és az azt előállító tudományos (?) gyakorlatok jövője körüli általános aggodalom terméke.

Amik korántsem egy ilyesfajta általános aggodalom termékei, azok a történetírás módszerei. *A módszerek a kíváncsiságaink kielégítésének útjai*, és mint ilyenek ezerszámra válogathatunk közülük, attól függően, hogy me-

lyikről gondoljuk azt, hogy megfelel az adott célunk elérésére, az adott kíváncsiság kielégítésére – és persze mindig alkothatunk újakat, akár régi, akár új kíváncsiságok kielégítésére. Némely esetben egy adott módszer el sem választható egy adott, egyedi gyakorlattól, és *azonossá* válik magával az egyedi gyakorlattal. Válaszokkal szolgálhat bizonyos kérdésekre, kielégíthet bizonyos kíváncsiságokat, de képtelen megválaszolni egyéb kérdéseket és kielégíteni egyéb kíváncsiságokat, még ha ezek a kérdések és kíváncsiságok ugyanúgy a történetírás részét képezik is, és még ha egészen közel is állnak a kielégített kíváncsisághoz. Quentin Skinner eszmétörténete például a fogalmi változások egy adott módjában érdekelt, és lényegében azzal a módszerrel azonosítjuk, amely a fogalmi változások ezen adott módjára szolgáló magyarázatokhoz vezet. A fogalmi változások egyéb módjainak feltérképezésére azonban képtelen, ahogy képtelen kielégíteni a fogalmi változások „átfogó folyamatára” irányuló kíváncsiságot is, aminek kielégítésére Skinner szerint Reinhart Koselleck fogalomtörténete törekszik.⁶

Továbbá különböző módszerek ugyanazon eredményre vezethetnek, ahogy egy és ugyanazon módszer is vezethet különböző eredményekre. Ám akárhova is vezet egy adott módszer, maga a módszer mindig *részleges*. Különböző történetírói megközelítésekhez, történetírói iskolákhoz, különböző kutatási tárgyakhoz, különböző leíró fogalmi keretekhez kötődik, és így tovább. Egy adott módszer *megfelel, alkalmasnak* bizonyul bizonyos történelmek számára, más módszer pedig más történelmek számára felel meg, vagy éppen egyetlen különös történelem számára bizonyul alkalmasnak. A történetelmélet univerzális fogalmi ezzel szemben érvényességet követelnek maguknak minden egyes történelemre nézve, az alkalmazott módszertől függetlenül – érvényességet követelnek mind Skinner, mind Koselleck történetírói munkásságára nézve, bármennyire is különbözzenek azok a módszereiket tekintve. Ezek a fogalmak és a fogalmakat részletesen kifejtő elméletek a módszerekkel ellentétben *nem felelnek meg* és *nem alkalmasak* semmiféle történelem számára – nem lehetséges őket *alkalmazásba venni*. Azért nem lehetséges, mert egy olyan univerzális fogalom, mint a nem referenciális nyelv fogalma, anélkül is érvényességet követel, hogy bárki is alkalmazásba venné. A fogalom fényében, bármit is gondolsz a nyelv referenciális minőségéről, a nyelv nem referenciális, és ez ügyben *nincs választásod*. Bizonyos tekintetben az ilyen univerzális elméleti fogalmak megvalósítják azt az egyenlőséget, ami a társadalmi életünk-ből (szerencsére vagy szerencsétlen módon)

mindig hiányozni fog: ugyanúgy kezelik a „mindenható” gazdasági fórumok résztvevőit, mint a fórumok alatt rendőrautókat gyűjtogató tiltakozókat. A módszerek semmi hasonlóra nem képesek, viszont lehetővé tesznek valamit, amit az univerzális fogalmak nem: a módszerekkel kapcsolatban mindig *van választásod*.

Az univerzális fogalmak és a módszerek ilyen megkülönböztetése keresztbe metszi azt az általános megkülönböztetést, amely a történetelméletet „felülről lefelé” és „alulról felfelé” építkező megközelítésekre osztja. Behan McCullagh *The Logic of History: Putting Postmodernism in Perspective* c. könyvét recenzálva Raymond Martin „metodológiának” nevez minden „alulról felfelé” építkező megközelítést, amely az aktuális történetírói gyakorlat vizsgálatára alapozza az elméleti meglátásait, és úgy véli, hogy ezek kivételes haszonnal kecsegtetnek akár a történetírás számára is. A „felülről lefelé” építkező elméletek azonban – mint a logikai pozitívizmus vagy Hayden White reprezentacionalizmusa – egy „általános elméletbe” vonják bele a történetírás gyakorlatát, és így haszontalanok a történetírás számára.⁷ Az univerzális fogalmak és a mindig részleges módszerek megkülönböztetésének fényében azonban sem az „alulról felfelé”, sem pedig a „felülről lefelé” építkező elméletek nem bírnak jelentőséggel a történetírás gyakorlata számára, ha univerzális fogalmakkal dolgozó elméletekben végződnek. Amíg az „alulról felfelé” építkező elméletek is a „felülről lefelé” építkező, univerzális fogalmakkal dolgozó elméletekkel szállnak vitába – és McCullagh pontosan ezt teszi –, addig tökéletesen lényegtelen, hogy ezek az univerzális fogalmak az aktuális történetírói gyakorlatból vagy egy általános elméletből erednek; addig nélkülözni fogják azt a részlegességet, amivel a módszerek mint egyedi kíváncsiságok kielégítéséhez vezető utak rendelkeznek.⁸

A fenti tézis második felében szereplő állítás, amely szerint a történetírás remekül megvan történelemelmélet nélkül, mindezek fényében azt jelenti, hogy ami nélkül a történetírás remekül megvan, az az univerzális fogalmakkal dolgozó, a történészek számára választásokat lehetővé nem tevő történelemelmélet, amik nélkül pedig nincs meg, azok az ezernyi részleges, választásokat engedélyező és eredményező módszerek. A történetelmélet történetírói gyakorlatban játszott szerepét övező problémák nagyrészt éppen a kettő „történetelmélet” címszó alatti összemosisából származnak. Akik Alun Munslowhoz hasonlóan úgy vélik, hogy „ismeretelméleti, ontológiai vagy szemantikai tekintetben szkeptikusnak lenni, nos, mindez a valóság, a

referencia és a reprezentáció közötti kapcsolat olyan átértékelésére készíttet, ami valójában *jobb* történészekké tesz bennünket”,⁹ azok pusztán az univerzális fogalmakkal dolgozó történetelmélet terén elfoglalt „megfelelő” álláspontot teszik a korszerű – Munslow szavával experimentális, többnyire egyszerűen posztmodern – történetírói gyakorlat mércéjévé. Ám a gyakorlat formálását célzó egyéb ajánlások és egyáltalán, a korszerű – posztmodern – történetírás léte vagy nemléte körüli viták a „megfelelő” történetelméleti álláspont mércéjét gyakran a részleges módszerek közötti választási lehetőségekkel vegyítik. A korszerű gyakorlathoz vezető ajánlásaik kapcsán így tesz például a hamarosan részletesebb tárgyalásra kerülő Hélène Bowen Raddeker, de így tesz a korszerű gyakorlat hiányát tételező Ernst Breisach is.

Breisach úgy véli, hogy nincsenek korszerű – posztmodern – történelmek, mivel „egyetlen történeti beszámoló sem *alkalmazkodott* az olyan létfontosságú tanokhoz, mint a múlthoz való, nem nyelvíleg közvetített hozzáférés lehetetlensége (a referencialitás tagadása), a lezárttság hiánya, a kivétel nélküli multiperspektivizmus vagy a hatalom dominanciája mint stimuláló erő”.¹⁰ Ami az univerzális érvényességgel rendelkező fogalmakat illeti a Breisach által felsorolt „létfontosságú tanok” közül, azok akkor bírnának jelentőséggel a történetírás számára, ha a történetírás korábban képes lett volna *alkalmazkodni* a posztmodern elméletekkel szemben álló „objektívizmus” „létfontosságú tanaihoz”. Ám ahogy erre fentebb is utaltam, az univerzális érvényességet követelő fogalmakhoz való *alkalmazkodás* nem kevésbé képtelen vállalkozás, mint a mindenféle ritmikus zörejek alkalmazódása a zene fogalmához. Sem a posztmodern, sem az objektívista elméletekhez *alkalmazkodott* történetírói gyakorlat nem létezhet. Ha egy adott univerzális fogalmat érvényesnek tekintesz, akkor azt állítod, hogy ez és ez a dolgok állása, a dolgok ilyenek, és nem másilyenek. Anélkül állítod ezt, hogy maguktól a dolgoktól, amik olyanok, amilyenek az univerzális fogalom fényében azokat tartod, *alkalmazkodást* várhatnál, mivel maguk a dolgok alkalmazkodás nélkül is *már* eleve olyanok, amilyenek tartod őket. Mivel pedig eleve olyanok, amilyenek tartod őket, semmiféle változást nem várhatsz el maguktól a dolgoktól, hiszen nincs mivé változniuk. Az adott fogalom ugyanis, amit a hatálya alá eső dolgokra érvényesnek tekintesz, ezeket a dolgokat *elkerülhetetlenül, inherens módon* tekinti olyannak, amilyenek a fogalom fényében eleve tűnnek. Ha pedig valami elkerülhetetlenül, inherens módon az, aminek a fogalom fényében látszik, akkor az nem lehet

és *soha* nem is lehetett más. Egy univerzális elméleti fogalom éppen azzal iktatja ki a hatálya alá eső dolgok adott fogalom általi gyakorlati megváltoztatásának a lehetőségét, hogy gyakorlati változás nélkül is érvényesnek tekintí magát. Vagy másképp fogalmazva, azzal, hogy érvényesként fogadsz el egy új fogalmat egy korábban érvényesnek tartott fogalom helyett, a fogalom hatálya alá eső dolgoknak már eleve egy *új állapotot* tulajdonítasz, anélkül hogy maguknak a dolgoknak bármit is tenniük kellene az új állapot elérése érdekében. Ahhoz tehát, hogy az elméletek hatálya alá eső dolgok gyakorlati változáson menjenek keresztül, valami másra van szükség, mint univerzális fogalmak cseréjére.

Ha úgy tekintesz a történetírásra mint a történeti szubjektivitásra támaszkodó értékvezérelt reprezentációra, ami nem képes közvetlen kapcsolatot létesíteni a múlttal, akkor ezt nem csupán az olyan korszerűnek tekintett könyvekre nézve tekinted érvényesnek, mint Robert Rosenstone *Mirror in the Shrine* című munkája, hanem Szekfű Gyula *Három nemzedékére*, a Ranke-összesre, és a francia *Annales* műhelyéből a folyóirat megalapítása óta kikerült minden egyes szövegre is. Mégis, attól még, hogy Marc Bloch *Gyógyító királyok* című könyve is a történeti szubjektivitásra támaszkodó értékvezérelt reprezentáció, ami nem képes közvetlen kapcsolatot létesíteni a múlttal, eszedbe sem jutna posztmodern történelemként ünnepelni.¹¹ Azért nem tennél így, mert ami megkülönbözteti a korszerűnek vélt történelmeket a korábbiaktól, az nem az univerzális fogalmakkal dolgozó elméletek, hanem a kielégítésre váró kíváncsiságok és az ezen kíváncsiságok kielégítésének módja terén történt elmozdulás. Mivel az előbbieket mindegyikre érvényesek, nem tudsz különbséget tenni az egyes történeti munkák között univerzális elméleti fogalmak alapján, csak a módszereik alapján. Az előbbieket legfeljebb a korábbi elméletekhez viszonyított elmozdulásról tehetnek tanúbizonyságot, de egy elmozdulás az elméleti mezőben nem *oka* egy elmozdulásnak a történetírás gyakorlati mezejében. A két elmozdulás persze történhet párhuzamosan, de ami elmozdítja az egyiket, az sosem a másik.¹²

Hogy világosabb legyen, miről van szó, Breisach „létfontosságú tanaihoz” visszatérve megtalálható közöttük az, amit Breisach „kivétel nélküli multiperspektivizmusnak” nevez. Eltekintve attól, hogy a multiperspektivizmus ritkán törekszik „kivétel nélküliségre” és az összes lehetséges perspektíva felváltására (ha így tenne, azzal nem annyira több nézőpontra, mint inkább a több nézőpontból összeálló egységes képre törekedne), az univerzális fogalmakkal ellentétben expli-

cite is fellelhető egyes történeti munkákban. Fellelhető például Rosenstone imént említett könyvében, ami alighanem a leggyakrabban hivatkozott és elemzett szöveg mindazok számára, akik azt gondolják vagy gondolták, hogy léteznek korszerű – posztmodern – történeti munkák,¹³ nyoma sem található azonban Szekfű *Három nemzedékében* vagy a *Gyógyító királyokban*. Rosenstone azért ábrázolhat különböző nézőpontokat, mert azzal ellentétben, hogy nem volt választása az ügyben, hogy a történeti szubjektivitásra támaszkodó értékvezérelt reprezentációval szolgál-e vagy sem, volt választása a multiperspektivizmust illetően. Bizonyos tekintetben persze, lévén, hogy a multiperspektivizmus akkortájt nem volt kapható a történetírói eszközök piacán, Szekfű és Bloch aligha élhettek ezzel a választással. Nekik is megvoltak azonban a korukhoz szabott választási lehetőségeik, és bár ma a multiperspektivizmus is ezek közé tartozik, mégis csak kevesen élnek a lehetőséggel.

Élni a lehetőséggel mindazonáltal gyakorlati döntés. Rosenstone azért választotta többek között a multiperspektivikus megjelenítés módszerét, mert ezt találta megfelelőnek az adott kíváncsiságai kielégítésére: „a végeredmény kielégített abban a tekintetben, hogy elmondta, amit el akartam mondani a múlttól, olyan módon fejezte ki a [könyvben főszereplő három] amerikai tapasztalatait, ami magyarázattal szolgált arra (számomra legalábbis), hogy miért és hogyan változtatta meg Japán az életüket és a pályafutásukat. Nem lettem volna képes minderre az újítások nélkül.”¹⁴ Nem véletlen, hogy az univerzális elméleti megfontolások meglehetősen gyakran szorulnak háttérbe a multiperspektivizmushoz hasonló választásokkal szemben akkor, amikor a történetírói gyakorlat megújítása kapcsán konkrét ajánlásokra kerül sor. A korábban említett Hélène Bowen Raddeker *Sceptical History* című kézikönyve kitűnően illusztrálja a történetelméleti ajánlások konceptuális zűrzavarát és azt az ellentmondást, ami a történetelmélet ambíciói és az ambíciók készpénzre váltásának eszközei között feszül. A könyv kezdésként rögtön a „posztmodern történelem” definíciójával szolgál, miszerint a kifejezés „olyan történelmeket jelöl, amelyek szerzői komolyan veszik a diszciplína azon kritikáját, amelyet a huszadik században a humán tudományok területén lezajlott nyelvi fordulattal azonosítanak”,¹⁵ amivel csatlakozik mindazokhoz, akik szerint a történetírás gyakorlatának megújítása csupán a valóság és a nyelv, a múlt és a történelem közötti viszony univerzális újakonfigurálásának eredménye lehet. A posztmodern történetírói gyakorlat ké-

sőbb felsorolásra kerülő hat „alapelve” azonban – amiket ide is másolok – már egészen más utakra téved:

(1) a történetész önreflexív gyakorlata (egy olyan gyakorlat, amely magába foglalja mind az önkritikát, mind a történetész által elfoglalt pozíciók őszinte beismerését);

(2) az érvelés nyitva hagyására, avagy a minden érvelés és értelmezés ideiglenes természetére fektetett hangsúly (a hangsúly, amelyet a tudás hagyományos diskurzusokra jellemző lezártág gyanúja kísér);

(3) az inkább a szakadásokra, törésekre és diszkontinuitásokra, semmint a múltbeli folyamatok és fejlemények kontinuitásaira való fókuszálás (olyan fókuszálás, amely próbálja elkerülni a múlt teleologikus és esszencialista reprezentációit);

(4) a „különбözőség” elismerése – a kultúra, a faj/etnicitás, az osztály, a társadalmi nem, a nemiség különбözőségeinek az elismerése – a kultúrák univerzalizálásának és az emberek homogenizálásának korábbi tendenciái elkerülése érdekében (az elismerés, amelyet mindemellett egy az iránti tudatosságnak kell kísérnie, hogy a különбözőségek gyakran nem természetesek, hanem a különбözövé tétel társadalmi folyamatai révén naturalizáltak);

(5) az identitás humanista nézeteinek az elutasítása, legyen szó akár a nemzeti, csoport- vagy egyéni identitásról (az identitás modern humanista és individualista koncepciói inkább esszencializáltak és statikusak, semmint hogy egy folyamatosan zajló folyamat során diszkurzíve konstituáltak volnának), és

(6) a nézet, amely szerint a történetírás, maga a történelem diskurzusa a történetésznek legalábbis a szükséges, ha nem szükségszerűen az egyetlen valódi fókusza.¹⁶

Bowen Raddeker, azt gondolom, jól látja, hogy a hat „alapelv” többsége előmozdíthat változásokat a történetírás gyakorlatában. Ahhoz azonban, amiért ezek a változások az „alapelvek” többsége mentén előmozdíthatók, semmi köze sincs annak, amitől egy adott történeti munka Bowen Raddeker szerint „posztmodern történelemnek” számít – semmi köze sincs a nyelvi fordulat történeti befogadáshoz, ami univerzális fogalmak révén elmondja a történetészeknek, hogy mi a történetírás új *természete*, hogy mivé lett *elkerülhetetlenül* a történetírás, és hogy mi is volt valójában mindig is a maga *inherens* módján. A fenti „alapelvek” többsége korántsem arról szól, hogy milyen a történetírás elkerülhetetlenül, hanem olyan dolgokról, amelyek kapcsán a történetészeknek van választásuk. Még

akkor is, ha ezek meglehetősen zavaros módon kerülnek tálalásra a felsorolásban.

A (3), (4) és (5) alapelvek a kielégítőendők kíváncsiságok terén szeretnének gyakorlati változásokat hozni. Az, hogy Bowen Raddeker a „fókuszálás”, az „elismerés” és az „elutasítás” szavakat használja ezekben az esetekben, magába foglalja, hogy az adott alapelvek választás kérdései. Bárki fókuszálhat bármi másra, akár a listázott dolgok ellenkezőjére is. Ugyanez áll a reflexivitásra (1) is – abban az értelemben legalábbis, amelyben Bowen Raddeker használja, a reflexív pillanatok történeti szövegekbe való *beépítése* a történelem választása. A történelem diskurzusára való fókuszálásról (6) és az érvelés nyitottságáról szóló alapelv (2) azonban félrevezető. Bowen Raddeker azzal, hogy történelemi „fókuszról” és a nyitottságra fektetett „hangsúlyról” beszél, úgy tünteti fel ezeket az alapelveket, mintha ezek is választás kérdései volnának. Ám ellentmond magának azzal, hogy a történelem diskurzusára való fókuszálást, ha mégoly bátortalanul is, de *szükségszerűnek* tekinti, és a minden mással szembeni „egyetlen valódi fókuszra” utal, az érvelés nyitottságára fektetett „hangsúlyt” pedig „a minden érvelés és értelmezés ideiglenes *természetéhez*” köti. Abban az esetben azonban, ha az érvelés és az értelmezés nyitottsága az érvelés és az értelmezés *természeté*, akkor képtelenség „hangsúlyt” fektetni rá. Akkor az érvelés és az értelmezés hangsúllyal és hangsúly nélkül is nyitottak, és akkor, mivel ez a természetük, nem állíthatók szembe „a tudás hagyományos diskurzusokra jellemző lezártságával”, hiszen a tudás hagyományos diskurzusai sem menekülhettek az érvelés és az értelmezés nyitott természeté elől. És akkor ez egyben nincs semmiféle választás.

Bátran választhatod Bowen Raddeker diszkontinuitásra való fókuszálásról szóló alapelvvel (3) szemben azt, hogy Penelope J. Corfieldhez hasonlóan inkább a kontinuitásokra fókuszálsz,¹⁷ de az érvelés nyitottságát nem választhatod, mivel az az érvelés természeté. Nem hagyhatod nyitva az érveidet *szándékoltan*, mivel azok *elve* nyitottak. A legtöbb, amit tehetsz, hogy elfogadod azt az elméleti vélekedést, hogy a történetírás mint történetírás befejezetlen és nyitott, ahogy Jenkins gondolja, vagy azt az elméleti vélekedést, hogy a történelem fogalmában vagy természetében inherens módon benne foglaltatik az, hogy a múltat folyamatosan felül kell írni az aktuális jelen felől, ahogy azt Reinhart Koselleck vagy Michel de Certeau gondolták a maguk módján már jó ideje, és ahogy manapság egyébként meglehetősen sokan gondolnak valami hasonlót már-már közhelyszámba menő módon. Ha elfogadod ezt az elméleti

vélekedést, akkor „konvencionális” módon fókuszálhatsz a kontinuitásra, megfeledezhetsz a reflexivitásról, vagy a különbözőség helyett kihangsúlyozhatod a hasonlóságot, az *elmélet nézőpontjából* az érvelésed így is és úgy is „posztmodern” módon nyitott lesz. Az elmélet saját nézőpontjából válik láthatóvá, hogy a kapcsolt ambíciók – jelen esetben az érvelés és az értelmezés gyakorlati nyitottá tétele – nem képesek többre, mint cirkuszi mutatványokra; hogy a történetírás megváltoztatására a történetelmélet *természetéből* fakadóan képtelen.

A félreértések elkerülése végett végül érdemesnek tűnik felvázolni, hogy a fenti tézist milyen viszony fűzi a nyolcvanas évek elméletellenes irodalomelméleti vitáihoz és különösen Stanley Fish nézeteihez.¹⁸ A rokonság tagadhatatlan, ám meglehetősen távoli, lévén, hogy a tézis nem az elmélet, hanem az elmélet ambíciói ellen érvel. Az elméletellenes irodalomelméleti viták a „globális” és a „lokális” gyakorlatok közötti különbségtételre épültek, és erre a struktúrára épülnek Fish nézetei is, aki az „általános”, „metafizikai” és a „lokális”, „evilági” kontextusok, témák és gyakorlatok között tesz különbséget, és úgy véli, hogy semmilyen irányban nincs közöttük kapcsolat: „Ha fundacionalista vagyok, a fundacionalizmusom semmilyen egyedi cselekedetre nem vezet vagy készlet, és semmilyen egyedi cselekedettől nem tilt el. Ha antifundacionalista vagyok (abban az értelemben, hogy antifundacionalista válaszokat adok bizonyos filozófiai kérdésekre), az antifundacionalizmusom sem azt nem mondja meg, hogy mit tegyek egyedi helyzetekben, sem pedig azt, hogy mit nem vagyok képes megtenni, vagy mit kellene tennem”.¹⁹ Fish ezen nézeteivel szemben a fenti tézisz elismeri, hogy „általános”, „metafizikai” elméleti megfontolások jelen lehetnek, és Rosenstone esetében például ténylegesen jelen is vannak „lokális”, „evilági” cselekedetek alkalmazásával. Rosenstone egyik célja ugyanis a könyv megírásával az volt, hogy „olyan kérdéseket vessen fel a történeti narratíváról és a reprezentáció módjairól, amelyeket néhány történész elméletben ugyan elismer, de mégsem érintettek meg a történelem írását és elfogását. A célom az, hogy ezeket a kérdéseket ne elméleti úton, hanem a narratíván belül vessem fel.”²⁰ Amit a tézis állít, az nem az, hogy ilyen megfontolások ne lehetnének jelen, hanem az, hogy hiába vannak jelen, a jelenlétük nem vezet eredményre, pontosabban szólva, *képtelenek* eredményre vezetni, és hogy ami eredményre vezet, azok nem az ilyen megfontolások, hanem az adott kíváncsiságok és a kielégítésük partikuláris módszerei.

Fish és az elméletellenes nézetek a gyakorlat nézőpontjából tekintik következmények nélkülinek az elméletet és az elmélet nézőpontjából következmények nélkülinek a gyakorlatot. Ezek a nézetek annak a régi mondanak a variációi, amely szerint az elméletnek rengeteg köze van a gyakorlathoz az elméletben, de nincs sok köze hozzá a gyakorlatban. Kant egy esszét szentelt a mondas visszautasítására, Einstein olyan formában hangoztatta, ami állandó helyet biztosított

számára a különféle idézetgyűjteményekben, és egyáltalán a mondas a mindennapjaink részének tűnik. A tézis nem ennek a mondanak adja a legújabb és a korábbiaknál feltételezhetően jobb megfogalmazását, hanem inkább a visszájára fordítja azt. A tézis azt mondja, hogy az elméletnek nem a gyakorlatban nincs sok köze a gyakorlathoz, hanem az elméletben; hogy maga a *történetelmélet az*, ami elválasztja önmagát a történetírás gyakorlatától.

■ JEGYZETEK

1. Lásd Rudolf Carnap: *A metafizika kiküszöbölése a nyelv logikai elemzésén keresztül*. (Ford. Altrichter Ferenc) In: Altrichter Ferenc (szerk.): *A bécsi kör filozófiája*. Gondolat, Bp., 1972. 61–92.
2. Behan C. McCullagh: *What Do Historians Argue About?* History and Theory 2004. Vol. 43. No. 1. 37.
3. Kalle Pihlainen: *Critical Historiography in the Entertainment Age*. Historein 2010. Vol. 10. 106.
4. Keith Jenkins: *Why History? Ethics and Postmodernity*. Routledge, London – New York, 1999. Legújabban Keith Jenkins: *At the Limits of History: Essays on Theory and Practice*. Routledge, London – New York, 2009.
5. A témakörök részletes és értő bemutatásához lásd Gyáni Gábor elméleti ismeretterjesztő munkásságának megfelelő szövegeit, például a következő kötetekben: Gyáni Gábor: *Posztmodern kánon*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Bp., 2003; Uő: *Relatív történelem*. Typotex, Bp., 2007.
6. Quentin Skinner: *Retrospect: Studying Rhetoric and Conceptual Change*. In: Uő: *Visions of Politics, Vol. 1: Regarding Method*. Cambridge University Press, Cambridge, 2002. 175–187.
7. Raymond Martin: *Do Historians Need Philosophy?* History and Theory 2006. Vol. 45. No. 2. 252–260; Behan C. McCullagh: *The Logic of History: Putting Postmodernism in Perspective*. London – New York, 2004.
8. Ugyanezen logika mentén a tézis nem tesz éles különbséget deskriptív és normatív elméletek között: amíg egy elmélet univerzális érvényességet követelő nézeteket hirdet, a tézis fényében tökéletesen mindegy, hogy az adott elmélet leír vagy előír.
9. Alun Munslow: *Tudomány-e még a történelem*. (Ford. Lévai Csaba) Aetas 2009. 24. évf. 4. sz. 206–207. (kiemelés az eredetiben)
10. Ernst Breisach: *On the Future of History: The Postmodernist Challenge and its Aftermath*. The University of Chicago Press, Chicago – London, 2003. 202. (kiemelés tőlem – S.Z.B.)
11. Robert A. Rosenstone: *Mirror in the Shrine. American Encounters with Meiji Japan*. Harvard University Press, Cambridge, MA – London, 1988; Szekfű Gyula: *Három nemzedék és ami utána következik*. Maecenas, Bp., [1934] 2007; Marc Bloch: *Gyógyító királyok. A királyi hatalom természetfeletti ereje Franciaországban és Angliában*. Osiris, Bp., 2005.
12. Ez az álláspont, azt gondolom, még ha csupán meglehetősen távoli rokonságban is, de mindenképp valamiféle rokonságban áll mind Kisantal Tamás azon javaslatával, amely szerint talán célszerű a történetírást „saját műfajterülettel rendelkező területként” felfogni, mind pedig Takács Ádám azon elgondolásával, hogy nem a történeti diszciplína elméletével, hanem annak a történetével való barátkozás jelenti a történeti reflexivitást. Lásd Kisantal Tamás: *A történetírás történetéről, avagy mennyiben alkalmazzák a történészek a kortárs történetelmélet javaslatait*. Szörös kő 2007. 12. évf. 2. sz. 40–47; Takács Ádám: *Történelemelmélet és historiográfia: egy kapcsolat helyrajza*. In: Czoch Gábor – Klement Judit – Sonkoly Gábor (szerk.): *Atelier-iskola: tanulmányok Granasztói György tiszteletére*. Atelier, Bp., 2008. 15–21.
13. Keith Jenkins: *Introduction: On Being Open About Our Closures*. In: Uő (ed.): *The Postmodern History Reader*. Routledge, London – New York, 1997. 28; Beverley Southgate: *What is History For?* London – New York, 2005, 154–158; Berkhofer: *Beyond the Great Story*. 279. Lásd továbbá Alun Munslow lényegében bármelyik könyvét az ezredforduló óta.
14. Robert A. Rosenstone: *Introduction: Theory and Practice*. In: Alun Munslow – Robert A. Rosenstone (eds.): *Experiments in Rethinking History*. Routledge, London – New York, 2004. 4.
15. Hélène Bowen Raddeker: *Sceptical History: Feminist and Postmodern Approaches in Practice*. Routledge, London – New York, 2007. 19.
16. Uo. 33.
17. Penelope J. Corfield: *Time and the Shape of History*. Yale University Press, New Haven – London, 2007.
18. Lásd W. T. J. Mitchell (ed.): *Against Theory: Literary Studies and the New Pragmatism*. The University of Chicago Press, Chicago – London, 1985.
19. Stanley Fish: *Truth but No Consequences: Why Philosophy Doesn't Matter*. Critical Inquiry 2003. Vol. 29. No. 3. 410–411.
20. Rosenstone: *Mirror in the Shrine*. xii.

BALÁZS PÉTER

AZ EURÓPAI KORMÁNYZÁS ÉS MAGYARORSZÁG

■ Az Európai Unió két súlyos témával vagy neki a 2013-as esztendőnek: az egyik a közös valuta rendszerének megszilárdítása, a másik a következő hétéves költségvetés sarkszámainak és fő arányainak elfogadása. Magyarországról – és az EU újabb tagállamainak többségéből – nézve a két kérdés-kör élesen elválik egymástól. Az uniós finanszírozásra erősen rászorul az ország, miközben a magyar gazdaság alkalmassági mutatói beláthatatlan távolságra fekszenek az euró bevezethetőségétől. Ha némelyik makrogazdasági index – például a költségvetési hiány alakulása – közelít is a követelményekhez, a szint megtartása már néhány éves távlatban is kérdéses. Az euró meghonosítása bizonyosan nem a most regnáló magyar kormány ügye, amely már kifelé fut az idejéből, és elszánt kampányba fogott a 2014-es választásokra célozva. Annál inkább fontos számára az az alku, amely a 2014–2020 időszakban felhasználható uniós keretéről folyik. A 2007–2013-as időszakban 25,7 milliárd euró áll Magyarország rendelkezésére, ez a bruttó nemzeti terméknek több mint 3,5 százaléka, az állami fejlesztések 97 százaléka ebből a forrásból történik. Ezt a szintet a jelenlegi magyar kormány aligha fogja elérni, aminek több oka van.

Először is a gazdasági válság súlya alatt az EU költségvetését befizetéseikkel tápláló, gazdag országok határt szabtak a hozzájárulásuknak. Az Európai Bizottság mértéktartó, indító javaslatát is túlzottnak találták, amely a következő hét évre 1033 milliárd euró keretösszeget tervezett. Ez az EU összesített nemzeti jövedelmének 1,08 százaléka lenne. A befizető országok szeretnék egyetlen százalékban maximálni az uniós szinten elosztható pénzeket, ami így is hatalmas összeg lenne, Herman van Rompuy uniós elnök 2012. novemberi, kompromisszumos javaslata szerint 973 milliárd euró. (A nagyságrend, amiről beszélünk, az éves magyar költségvetésnek mintegy hússzorosa.)

Másodszor, az EU befizető országai alacsonyabbra szabnák az egy ország által fel-szívható uniós pénzek felső határát. Az elő-

zetes vitákban a nemzeti jövedelem 2,4 százaléka is elhangzott mint maximum, ám erről még folynak a tárgyalások. Magyarországot nemcsak a felvehető uniós támogatások maximálása sújtaná, hanem a saját fejlődési pályája is korlátot képezne. A számítások alapja ugyanis bármely százalékos mérték-nél a hétéves időszakra prognosztizálható gazdasági növekedés, márpedig a magyar gazdaság jelenlegi hanyatló tendenciája alapján csupán szűkülő összegekkel lehet kalkulálni.

Harmadszor, nincs előnyös tárgyalási pozícióban az a magyar miniszterelnök, aki hivatalba lépése óta egyfolytában becsmerli és sértegeti az Európai Uniót. Az EU-t lehet és kell is bírálni, de a megfelelő helyen és módon: lehetőleg uniós fórumokon, szemtől szembe és konkrét, javító szándékú javaslatok kíséretében. Azt mindenképpen zokon vették Brüsszelben, amikor a magyar kormányfő a szovjet vagy a Habsburg birodalomhoz hasonlította őket, döntéseiket tévelygésnek minősítette, és kamaszos hősködéssel azt állította, hogy az Európai Parlamentben kiosztotta a nekik járó pofonokat („kokikat és sallereket”).

A 2020-ig érvényes, hosszú távú uniós költségvetésnek 2013-ban el kell dölnie, míg az euró hazai bevezetésébe talán még a 2014–2018 időszakra megválasztandó kormány sem fog tudni belevágni. E tekintetben különül el magyar szemszögből a két nagy téma: az euró és a költségvetés ügye. Másként áll a dolog az EU központi tagállamaiban, például Németországban. Számukra az euróövezet stabilizálása azonnali gazdasági és politikai érdek, amiért súlyos áldozatokra is hajlandóak. Az eurórendszer és a bajba jutott országok, például Görögország megsegítését szolgáló alapok több mint egy-egyedét általában Németország állja, amint az uniós költségvetésnek is ugyanez az ország a legnagyobb befizetője. Mármost az uniós költségvetéshez való hozzájárulás összegét ugyanakkor és ugyanannak a Bundestagnak, médiának és választópolgárnak kell megmagyarázni, mint az euróövezetért vállalt terheket.

Az európai kormányzás helyzete*

■ Az európai integrációs törekvéseket két fő hatalmpolitikai törekvés motiválta: egyrészt Európán belül senki se kerülhessen domináns pozícióba a többiek rovására, másrészt csökkenjen, sőt idővel szűnjék meg a külső – szovjet és amerikai – fennhatóság. Az elmúlt fél évszázadban kontinensünk hatalmai valóban nem azon mesterkedtek, hogy egymást legyőzzék, hanem hogy lehetőleg egyikük se vezesse egyedül Európát. Törekvésük sikerrel járt: az EU rendszerében senki nem ül közülük a többiek nyakán. A hatalmi dominancia kellekeitől megfosztott európai intézményrendszer azonban nehezen produkál erős és meggyőző válaszokat a legújabb kihívásokra. Mind hangosabb a kívánság: jó lenne, ha valaki mégiscsak vállalná a vezetést.

Az integrációs építmény hatalmas alkotás, a falaiba beépültek a francia, német, holland, belga, majd brit, spanyol, portugál, svéd stb. birodalmi tapasztalatok és expanzív technikák. Európa egyes kisebb nemzetei – köztük a magyar, dán, litván stb. – ugyancsak értékes kormányzati emlékeket őriznek, és képesek lennének történelmileg kialakult országaiknál nagyobb rendszereket is igazgatni; ezt ma az EU keretében gyakorolhatják is. Ám a sokféle nemzeti tudásból és tapasztalatból még nem állt össze olyan európai kormányzati rendszer, amely hatékonyan működik, és kielégítő politikai mozgásteret kínál a különféle érdekcsoportoknak. Az EU-ban kifejlesztett kétszintű modell elvben megfelel a kor követelményeinek, de a két operatív kormányzási szint – a nemzeti és az integrált – elsősorban egymással konkurál. Ismert politikai trükk: „a jót a mi kormányunknak köszönhetitek; sajnos a költségvetési korlátokat, a túlzó technikai előírásokat stb. Brüsszel kényszeríti ránk”. Ez a kettősség olcsó célpontot kínál a szélsőséges, populista politikának, főleg válságos időkben.

Tudjuk jól, hogy az EU eredetileg egy háború utáni békeprojekt, amely a belső összefogás bázisán jóléteket produkált és sikeresen terjeszkedett, tehát együtt voltak benne egy birodalmi képlet fő komponensei. Néhány válsághullámot leküzdve, a hidegháborút követően az unió visszatért a sikerét megalapozó expanzív alapelemekhez: a szovjet összeomlás utáni helyzetben újfent békét hirdetett, a rendszert váltó országokat bekapcsolta a jóléti övezetbe, és tagságot

ígért „minden európai állam” számára. Csakhogy a gazdasági nehézségek általában előhívják a szélsőséges, intoleráns indulatokat. Németországban a CSU arról papol, hogy móresre kell tanítani a „lusta görögöket”, Berlusconi a német pénzekért cserébe elvárt pénzügyi fegyelemben a „negyedik birodalom” körvonalait látja, miközben Hollandiában a fajgyűlölő Geert Wilders az „olasz–spanyol maffia” uralmától félti Európát. Lehet folytatni a sort az „Igazi Finnekkel” vagy a görög Sziriza Párttal. Magyarországon a szélsőjobb nyomására maga a kormányfő fogalmazza meg és hirdeti ki az Európa-ellenes populista üzeneteket.

Az EU konstrukciós gyengeségei először a bővítések tesztjén mutatkoztak meg, a pénzügyi válsággal való bajlódás csak következmény. A fejlett centrum az 1970-es és 1980-as években a felzárkóztatás reményével ölelte magához a déli és nyugati periferia államait. Ma azok az országok küzdenek súlyos költségvetési gondokkal, amelyek az uniós alapok fő kedvezményezettjei voltak. A gazdag európai mag a görög, olasz, spanyol, portugál és ír gazdaságba pumpálta a legtöbb pénzt, és most éppen ők állnak sorba mentőcsomagokért. Felduzzadt hiányuk finanszírozását ugyanazoktól várják, akik korábban is nekik adakoztak. A donorok joggal firtatják: mire használták a válságban vergődő országok az uniós pénzeket, ha nem lett belőlük munkahely, modernizáció, önfenntartó és felzárkóztató növekedés. A következő kérdés így hangzik: érdemes-e a 2014–2020 időszakra szóló közös költségvetésbe újabb összegeket tölteni, hogy Magyarország, Románia és más, tévelygő gazdaságpolitikát követő országok is ugyanerre a sorsa jussanak?

A felzárkóztatási technikákat övező két-ségek az EU bővítési stratégiáját is megkérdőjelezik. Vajon alkalmas megoldás-e a mind alacsonyabb fejlettségi szinten lévő szomszédok beléptetése az unióba, hogy azután teljes jogú tagként követelhesék azt, aminek a töredékééért is hálások voltak kívülállóként. Horvátország 2013-ra kitűzött csatlakozását követően hatalmas csend övezi a további lépéseket. A legfőbb ok természetesen az euróövezet válsága, amelynek megoldása mindent megelőz és felülír. Utána az EU belső intézményi problémái következnek, amelyeket a legutóbbi, keleti irányú bővítés alaposan túlterhelt: tizenkét új tagállam csatlakozása óta semmi sem működik úgy, mint azelőtt.

*Az itt következő gondolatok első formájukban 2012 folyamán több újságcikkben láttak napvilágot: *Üttévesztés újra?* Élet és Irodalom 2012. március 14.; *Ki vezeti Európát?* Népszabadság 2012. augusztus 18.

Az EU mint hálózati rendszer

■ Európában a hiányzó, illetve a tudatosan kiküszöbölt domináns erőt a közösen létrehozott uniós intézmények volnának hivatottak pótolni. Parancsokat osztogató, központi hatalom helyett a rendszer összetartó erejét a közösen vállalt értékek és normák képezik, amelyek a konkrétumok felé haladva részletesen kodifikált jogi formát öltenek. Kívülállóknak úgy tűnhet, hogy az EU-ban túl sok a szabály, az intézmény és a hivatalnok, ám ezekre éppen azért van szükség, hogy kiválsuk velük a vezető hatalmi centrumot. Az eredetileg hat fejlett és demokratikus nyugat-európai államra méretezett kereteket azonban a legutóbbi bővítések végképp szétfeszítették. Tizenkét ország (1995-ig) még elfért a családi asztalnál, türelmesen meghallgatták egymást, és a legnehezebb problémák megoldását az informális tárgyalásokra, a vezetők étkezéseire lehetett hagyni. Huszonhét állammal mindez lehetetlen. A súlyos késéssel összehozott Lisszaboni Szerződés csupán néhány rész kérdést orvosol, de nem nyúl a lényeghez: az uniós szűk közösségből kiterjedt hálózati rendszerré alakult át, amelynek alapvetően más a belső dinamikája.

Az EU ma leginkább a romániai születésű Barabási Albert-László magyar fizikus által leírt „skalafüggetlen hálózatok” fogalmaival határozható meg. Ebben a modellben nem a klasszikus gúla formájú hierarchia és szervezés érvényesül, hanem csomópontok alakulnak ki erős és gyenge kapcsolódásokkal. Itt már sem az ENSZ-beli egyenlődsdi, sem a kétosztatú játszmák (például a költségvetés befizetői és kedvezményezettei közötti ütközetek) nem működnek. Az európai rendszer csomópontja kezdetben Franciaország volt, a második világháború győztesei közül az egyetlen, amely a történelmi esélyt felismerve beszállt a nyugat-európai integrációs vállalkozásba a vesztesek és a kicsik közé. Ezért épül az EU intézményrendszere a mediterrán katolikus kultúrkör szertartásaira, sok díszítéssel és tisztségviselővel, és ezért megkerülhetetlen az EU-ban még ma is a francia nyelv, habár jelentősége csökkent. Németország egészen az ország újraegyesítéséig alávetette magát a francia modellnek, és a történelmi megbékélést, a példás német-francia együttműködést állította az európai integráció tengelyébe. Anglia azért csatlakozott, hogy régi reflexei szerint ügyeljen a kontinens hatalmi egyensúlyára, és hidat verjen Amerika felé; a többiek pedig azért vették őt be, hogy ne építsen párhuzamos integrációt; nélküle el is jelentéktelenedett a hajdan konkurens EFTA. Ma ez a három ország képezi az euró-

pai rendszer legerősebben kapcsolt csomópontjait, képvisel – hol nyíltan, hol diszkréten – egymástól eltérő integrációs filozófiákat, és szervez maga köré különféle koalíciókat. Az az uniós tisztségviselő, aki bármely fontos ügyet sikerre akar vinni, jó, ha fejben tartja a berlini, párizsi és londoni telefonszámokat.

Visszatérő kérdés ugyanakkor, hogy hová lesz az unióban a nemzeti szuverenitás. Az európai intézmények előtt lengő zászlóerdő, a tagállamokból verbuvált soknemzetiségű tisztviselők tarka tömege és a huszonhárom nyelven harsogó tolmácsolók egyaránt a nemzeti különállás továbbélését tanúsítják. A huszonhét tagállamot tükröző, immár alig átlátható testületekben a kisebb országok az egyenlőség ígézetében zajongnak, és csak a nagyok mérlegelik pontosan, hogy ki mekkora súllyal vesz részt a költségek viselésében vagy a közös védelmi kapacitások kiépítésében, egyáltalán az egész társas vállalkozásban. Az EU-ban fellépő nemzeti politikusok többségének fejében a közösségi, vagyis a méret és képességek szerint arányos teher- és felelősségviselés összevissza keveredik a szuverén egyenlőség nemzetközi kapcsolatokat igazgató rendező elvével. A tagállamok pillanatnyi kormányzati érdekeinek szorításából az uniós intézmények rendszerint előremenekülnek: csodálatos hosszú távú terveket dolgoznak ki az energiatakarékosságról, a világszerte versenyképesség eléréséről vagy a bővítés töretlen folytatásáról. A közös célok elérését azonban éppen a tagállamok örökös jelenléte és az egymással szembeni állandó gyanakvásuk akadályozza. Az EU intézményei közül ma talán egyedül az Európai Bíróságról mondható el, hogy teljesíti a rá rótt feladatokat. Mi a helyzet a többiekkel?

Az uniós intézmények betegségei

■ A Tanács ténylegesen több száz tanácskozási fórumot jelent a legkülönbözőbb szakértőktől a kormányfőkig; közös vonásuk, hogy mindegyikben a huszonhét tagállam közvetlen képviselői ülnek körben. Ez a nemzeti érdekek legitim érvényesítésének arénája, ahol látszólag mindenki egyenlő esélyekkel indul. Am éppen a kibővült rendszernek köszönhetően a dolgok már nem a nyílt fórumokon dőlnek el, hanem a hálózati kapcsolatokban, szűkebb érdekszövetségekben és koalíciókban, a leggyakrabban (Barabási találó terminológiájával élve) az erősen kapcsolt csomópontokban, vagyis a befolyásos tagállamok között.

Az érdekérvényesítés csatáiban a legjobb pozícióból a nagy, régebbi és nettó befizető tagállamok indulnak. A három kritéri-

um példaszerűen együtt van Németország esetében. Ám közülük olykor kettő, sőt néha még egy is elegendő, ha az illető ország erős külpolitikát folytat. Az aktív és sikeres Finnország például az EU-ban nem nagy, nem is régi, „csak” nettó befizető, de igen céltudatos játékos. Aki nem tartozik egyik említett kategóriába sem – mint többek között Magyarország –, az jól teszi, ha befolyásos tagállamok szövetségét keresi. A koalíciók akkor esélyesek, ha súlyt ad nekik két-három nagy ország részvétele. A miniszteri és a kormányfői tanácskozásokon a hazai érdekviszonyokban gyökerező, többnyire rövidtávú törekvések dominálnak és ütköznek egymással. Az ágazatközi kölcsönhatások mérlegelése a háttérbe szorul, mivel a szakminiszterek egymástól elszigetelten, külön ülésnapokon gyűléseznak, más szakterületek képviselőivel nem is találkoznak. A tagállamok többségében homályos vagy rendezetlen kérdés, hogy kormányzó politikusaik milyen felhatalmazással mennek Brüsszelbe, és visszatérve kinek és miként adnak számot az ott képviselt álláspontjukról.

Az Európai Bizottság szakapparátusa jól kiválasztott és megfelelően motivált nemzetközi hivatalnokseregből áll, amely alkalmas az unió előtt álló bármely feladat megoldásának szakmai előkészítésére és a meghozott döntések pontos végrehajtására. Az intézmény gerincét a hierarchiából kiemelkedő főigazgatók képezik, de az ő kinevezésüknél már nemzetiségük, vagyis a tagállamok közötti arányok és egyensúly is főszerepet játszanak. (Magyar tisztviselők csupán főigazgató-helyettesi szintig jutottak el.) A biztosokat nem a kemény brüsszeli követelmények szerint választják ki, mint az általában irányított szakapparátust, hanem ők a hazai politika puha hátszínéből tűnnek elő, személyükre a tagállamok kormányai tesznek javaslatot. Az EU sehol nem írja elő és nem is kérdezi meg, miért és hogyan jutott egy ország az adott jelölt nevezésének ötletéhez. Az Európai Parlament előtti meghallgatás a nyilvánossággal szembeállítja a jelöltek felkészültségét, de csak a kirívóan alkalmatlanok kiszűrésére jó. Azután az EP az egész biztos csapatot egyetlen szavazással fogadja vagy utasítja el. A biztosok teljesítményüktől függetlenül öt évig gyakorlatilag elmozdíthatatlanok. Egyes országok erős szakpolitikuskokat küldenek Brüsszelbe, és befolyásos pozíciókat szereznek általuk (például Románia egy alkalmas jelölttel megkaparintotta a mezőgazdasági tárcát), mások kádertemetőnek használják az uniós testületet. A Bizottság elnökének ezzel a egyes csapattal kellene Európát sikerre vezetnie. Magát az elnököt átláthatatlan módon,

a legnagyobb tagállamok kormányfőinek belső alkujában „találják meg”, látóköriüket jól jellemzi, hogy szinte mindig volt miniszterelnököt jelölnek.

Az Európai Parlament irdatlan nagy testület, már 752 képviselőt számlál. Az EP-választás a tagállamokban elsősorban belpolitikai esemény, a pártok az uniós zászló alatt is hazai témákkal kampányolnak. Mivel a kínálatot a hazai pártok képezik, az eredmény közvélemény-mérési eszköznek is tekinthető attól függő értékkel, hogy milyen távolságban van a volt vagy leendő parlamenti választásoktól. A legtöbb tagországban a választópolgárok pártlistákra szavaznak, azonban a listákra kerülő jelöltek személyét és sorrendjüket – ami egyben esélyeiket is meghatározza – nem a választók, hanem a pártok vezetői döntenek. Már ezen a ponton lankad a politikai érdeklődés, amit az Európa-szerke folyamat csökkenő választási részvétel is tükröz. Az EP-képviselők tevékenysége azután eltűnik a távoli Strassbourg és Brüsszel falai mögött. Ha némelyikük próbál is kommunikálni a hazai közönséggel, az általában művelt ügyek éteri távolságban lebegnek a hazai politika mindennapi gondjaihoz képest. Az erős vezetősű pártok az ötéves ciklus folyamán a választóktól teljesen függetlenül cserélgetik az EP-mandátumokat pártjukon belül. Más esetekben viszont az EP-képviselők visszahívhatatlanok, ha nem hajlandók együttműködni a hazai háttérrel. Az EP legfőbb politikai gyengesége az, hogy a küzdőtér, amelyen pártcsaládokba csoportosulva ott nyüzsgög a tagállamok politikai pártjainak nagy többsége, az unió szintjén nem oszlik ketté kormány- és ellenzéki oldalra, és senkit nem lehet megbuktatni rossz kormányzás miatt.

A megoldás kulcsa az uniós intézmények létszámának és üléseinek általános csökkentése és az eljárások alapos korszerűsítése lenne, számot vetve az integráció makacsul megmaradó kormányközi jellegével és a tagállamok növekvő tömegével. Pontos elemnek tűnik a valódi tétekekkel játszó és jobban ellenőrizhető nemzeti parlamentek szerepének növelése, beleértve a kormányok uniós tevékenységének kontrollját is. Mindennek a politikai esélye jelenleg minimális, mivel a döntés a tagállamok kezében van, amelyek egyrészt ellenérdekeltek, másrészt igen gyakran cserélődnek. Rendkívüli események nélkül az EU-ban évente átlagosan hat-nyolc országban tartanak választásokat, de válságos időkben gyorsul a rotáció, például a 2011. második félévi lengyel elnökség alatt kilenc tagállamban változott a kormány. Az EU-intézmények ötéves ciklusa és az uniós költségvetés hétéves periódusa

sa stabilizálni próbálja a kérészetű kormányokra épülő európai döntéshozatalt és politizálást. Ám az erősebb pólus a tagállami belpolitika marad, a Bizottságban pedig szaporodnak a hazai kormányzati háttér nélküli biztosok, az EP-ben pedig az otthoni pártjukat veszített képviselők. Ez sem használ az EU és a közvélemény kapcsolatának.

Az európai integráció kormányok akaratából született és bővült, erős parlamenti támogatással. Az EU intézményeiben ugyanannak a politikai osztálynak a képviselői jelennek meg – közvetlenül vagy az általuk kiválasztott személyek révén –, amely a hazai terepeken egymást váltva kormányoz. Az egész kétszintű struktúra egyetlen kormányzati rendszert alkot, amelyet lehet jól és rosszul működtetni. A csomópontokat a legerősebb gazdaságú országok képezik, a cselekvés elsősorban tőlük várható. Egy-egy gyengébb komponens hiánya (például Görögország kilépése az euróövezetből) nem lenne hatással a hálózatra, amelynek szétesését csak egy központi elem kiválása okozhatja. Persze a kisebb és gyengébb tagállamok tömegéből és a különféle EU-ellenes érdekcsoportokból álló periféria fékezheti és akadályozhatja az előrehaladást. Az is bénító hatású, ha a kormányzati szereplők egy része passzívan félreáll. Végső soron azonban senki senkinek nem tehet szemrehányást: Európát ugyanazok vezetik, akiket a tagállamok választói otthon hatalomhoz juttatnak, az uniós szinten csupán a szereposztás és az időtáv változik.

Magyar külpolitikai célok

■ A veszélyesen változó világban az EU útkeresése, a NATO új stratégiája és távoli, hatalmas fejlődő gazdaságok világpolitikai tényezővé válása mind arra intenek, hogy új alapokon, hosszabb távra határozzuk meg a magyar külpolitika irányát, céljait és eszközeit. Ezt megtehetnénk, hiszen a kiindulópont adott: Magyarország immár egy jó évtizede NATO-tag, és EU-tagságunk is hamarosan kilencéves lesz. De hiába szilárd a külső keret, ha a belpolitika lerontja a stratégiakészítés feltételeit: elriasztja a szövetségeseiket, elbizonytalanítja az egyéb partnereket, és szétzilálja a nemzeti konszenzus esélyeit, ami nélkül semmilyen stratégiai gondolat nem áll meg a lábán.

A hazai pártpolitikai vetélkedés szerencsére nem terjed ki a nemzetbiztonság kérdéseire. A Kárpát-medence közepén, nagyjából politikai és nem természetes határokkal szegélyezve Magyarország területe önmagában védhetetlen. Ám a világ legerősebb katonai szövetségének tagjaként abban bízhatunk, hogy a NATO minden külső tá-

madó szándékot – ha lenne is ilyen – elriaszt. A Washingtoni Szerződés híres 5. cikke szerint, a „mindenki egyért” jegyében az észak-atlanti katonai szövetségi felsorakozik a tagállamok területét veszélyeztető agresszió ellen. A külső fenyegetések azonban egyre újabb formákban jelentkeznek, és nem a területet, hanem közvetlenül a gazdaságot, a hírközlési rendszereket, sőt az egyes erőforrásokat veszik célba. Erejük sem elsősorban más államok hadseregéből származik. A nemzetközi terrorizmus vagy a szervezett bűnözés láthatatlan globális hálózatokra támaszkodik. A társadalmak működési hibái, például a környezetszennyezés, vagy az illegális migráció is veszélyforrást képezhetnek csakúgy, mint a természeti vagy ipari katasztrófák. Végül az ország biztonságát érintheti minden kockázati tényező, amely a gazdaságot – az energiaellátást, a piacok megközelíthetőségét, a közlekedési és hírközlési hálózatok és útvonalak hozzáférhetőségét – befolyásolhatja. Csupa olyan fenyegetésről van szó, amelyek ellen egy-egy állam – még a nagyobbak sem – képesek egyedül, elszigetelten cselekedni. Magyarország elsősorban a NATO és az EU rendszerein belül kell szorgalmaznia a megelőzés és a védekezés megszervezését.

Az ország és az állampolgárok biztonsága után a külpolitika második nagy feladata az anyagi gyarapodás külső feltételeinek megteremtése. A modern gazdaság tág térségekben fejlődik, mind a piacok dimenziói, mind az erőforrások igénybevétele tekintetében. Ezt a mozgásteret számunkra elsősorban az Európai Unióban egyesült huszonhét állam közös piaca és összefonódó gazdasági nyújtják. Magyarország régi vágya volt, hogy a Szovjetunó kőre épült KGST kényszerű együttműködési kereteiből kiszabadulva a fejlett és dinamikus nyugat-európai gazdaságokhoz kapcsolódjék. Ez a vágyunk 2004-ben az EU-csatlakozással beteljesült. Igaz, nemcsak a többi tagállam piaca táruult ki számunkra, hanem a magyar piacot is meg kellett nyitni előttük, ami erős és addig ismeretlen versenyt szabadított a hazai gazdaságra. Ez viszont, ha fájdalmasan is, helytállásra nevel a konkurenciával szemben. Az unión belüli érdekérvényesítés a külpolitika új, korábban ismeretlen terepe. Fő eszköze a hasonló érdekű tagállamokkal való szövetkezés, a koalícióképzés. Szövetkeget azzal kötnek, akinek a teljesítménye és megbízhatósága ezt alátámasztja. Kérdés, milyen partner ma Magyarország.

A Nyugat-Európa peremén, az unió szélén fekvő ország két út között választhat: vagy elszántan kapaszkodik fölfelé a centrumhoz vezető meredek ösvényen, vagy

hagyja, hogy visszacsússzon az EU-t övező balkáni és posztsovjét periferiába. Az elmúlt két év politikai és gazdasági történései ez utóbbi irányba mutatnak. Az unión belül teljesen értelmetlen magát az EU-t ostorozni és vele szembehelyezkedni, márpedig éppen ez történik a legutóbbi budapesti kormányváltás óta. Otromba politikai hasonlatok és kínos megjegyzések rombolták Magyarországot. Az itthon méltatlanul mellőzött első EU-elnökségünk, a jó szakértői munka ellenére, összességében elszalasztott lehetőségként merül feledésbe. Az EU-nak és a döntéseit befolyásoló nagy tagállamainak semmilyen érdeke nem fűződik ahhoz, hogy Magyarország leszakadjon. Erősödő kritikájuk célja sem a megbélyegzés vagy szankciók alkalmazása, hanem hazánk és a régió európai konszolidálása.

Téves úton jár, aki a nemzetközi összefogással szemben a szuverenitás mellett kardoskodik. Szögezzük le: az önrendelkezés minden demokratikus közösséget megillet, beleértve a különféle kisebbségeket is. A mai világban ezt igen fejlett jogi és intézményi rendszer garantálja. Ám a területhez láncolt, évszázados állami szuverenitásészme a maga korlátozott formájában idejétmúlt. Helyébe a mozgáster bővítésének célja lépett, aminek fő eszköze a szövetség. Magyarország egyedül nem jutna messzire, önállásra sem lenne képes, NATO- és EU-tagként viszont érezhetően megnőtt a súlya, még olyan hatalmas partnerek szemében is, mint Kína vagy India. Az EU-n belüli okos diplomácián múlik, hogy a szövetség megsokszorozza-e erőnket és érdekérvényesítő képességünket, vagy magányosan kisodródunk a szélekre. A „szabadságharcos” szembenállás ez utóbbi irányba vitt. A kihívó kuruckodás itthon imponálhat, de a nemzetközi porondon Magyarország gyanús és megbízhatatlan partnerré minősítette le önmagát.

Országkép és nemzetpolitika

■ Lehetnének Európa egyik legszimpatikusabb országa. Voltunk is, nagy nemzeti tettek idején, amikor a világ rokonszenve kíséerte az 1956-os felkelést vagy 1989-ben a határnyitást. Most még jobb az esélyek: körvonalazódhatna egy konszolidált, hosszú távra tervező ország képe, amely végre tartósan lehorgonyoz Európa nyugati felén. Az építkezés jól indult a rendszerváltáskor, ám azután megtört a lendület: zavarok jelentkeztek a politika működésében, hullámzott a kormányzati teljesítmény, szerepet tévesztett az ellenzék, a gazdaság hatékonyságát korrupció és rossz döntések fékeztek. A 2008-as nemzetközi pénzügyi válság örvényéből erős kormányzati korrekcióval

sikerült a kiút felé irányítani a magyar gazdaságot. A 2010-es választásokat követően azonban az új kormány letért erről a pályáról, és álmokat kergetve, fenntarthatatlan eszközökkel próbálja befoldozni a növekvő államháztartási hiányt. Külpolitikai várgabetűk sorozatát megtéve, végül mégis kikötött az általa gyűlölt IMF-EU párosnál, és – fogadkozásaival ellentétben – ismét hitelért folyamodott.

Magyarország külső megítélése az elmúlt két évben meredeken zuhanni kezdett. A plurális demokrácia jogi és intézményi rendszerének súlyos sérelmei, a piacgazdaság játékszabályainak ellentmondó önkényes, olykor visszamenőleges hatályú kormányzati beavatkozások, kalandor gazdaságpolitikai tervek és intézkedések elsősorban szövetségeseink részéről váltottak ki aggodalmat. Záporoztak a figyelmeztetések az EU- és a NATO-tagországok fővárosaiból a budapesti kormányzó többségnek címezve, az ország és lakosainak érdekében. A jóindulatú intelmekkel szembefeszülő, dacos ellenállás miatt Magyarország a szankciók határáig jutott: felmerült az uniók alapok folyósításának felfüggesztése. Eközben az ország mindinkább elszigetelődött, komoly partnerek híján a külpolitika aktivitása látványosan lehangyatlott.

A nyugati, civilizált értékrendtől való elkanyarodás éppen akkor következett be, amikor az ország rövid távon erősen rászorulna az EU-IMF támogatására, és hosszabb távú jövőnket is a transzatlanti családban kellene megterveznünk. Nemcsak azért, mert mindig ide vágytunk, és végre beérkezünk, hanem mert az euroatlanti érdek- és értékközösséggel szemben semmilyen valós alternatíva nem létezik számunkra. Lehet és kell is távolabbi kapcsolatokat építeni, elsősorban a gazdaság területén, de az európai szárazföldre mélyen beágyazott, tengerpart nélküli ország mozgásterét behatárolt és a kontinentális szomszédságra utalt. Ez a szomszédság nemcsak közép-kelet-európai sorstársainkból áll, hanem idetartoznak egyrészt az EU nagy, centrális tagállamai, másrészt a tág kelet-európai térség, Oroszországot és Törökországot is beleértve.

Ma a világ minden országáról van tudomásunk, de viszonylag kevés kelt bennünk erős – pozitív vagy negatív – érzelmeket. Ezzel mások is így vannak Magyarországot illetően. Egy ország külső képének formálásában fontos szerepet játszanak a szövetségesei: itt válik mérhetővé a szolidaritás, hűség, igazmondás és más erények. Az egyes nemzetekkel kapcsolatos előítéleteket pedig rendszerint a szomszédok gyártják és terjesztik egymásról. Magyarország esetében a

szárazföldi szomszédság eleve igen szoros viszony: összekapcsolaz utak, vizek, energia-rendszerek, családok, nemzeti kisebbségek, a közös történelem ezernyi szála. Az elmúlt két évtizedben olyan térségi helyzet alakult ki, amely egész történelmünket tekintve egyedülálló: minden szomszédos nemzet önálló állami foglalatot kapott. Soha nem volt a magyarság körül hét szomszéd állam, igaz, lakóik nem változtak, ők évezredek társaink.

Sajátos kapocs és egyben gondok forrása a kölcsönösen létező kisebbségek gazdag képlete. Itthonról nézve elsősorban a határok túloldalán lévő magyarok látszanak. Ám a magyar állam területén is élnek németek, szlovákok, szerbek, románok és más nemzetiségek. Olykor fel se tűnnek, hiszen beszélnek magyarul, sőt többnyire magyar neveket viselnek. Abba se igen gondolnak bele idehaza, hogy a romániai, szlovákiai és más magyarok is tudják és használják a többségi nemzet nyelvét, politikai szerepet vállalnak a szülőföldjükön, sokan vegyes házasságokban kétnyelvű, kettős identitású gyermekeket nevelnek. A magyar kultúra közös kincsünk, de a nemzet már rég nem egységes, hanem mélyen tagolt. Eredményes nemzetpolitikát Magyarország csak úgy tud megfogalmazni és követni, ha ezt a sokféleséget képes integrálni, és senkit nem akar kirekeszteni ebből a tág és színes körből. Az EU eltörli a belső határokat, átjárhatóvá és átélhetővé teszi a tágabb térséget. Ez a helyzet új és óriási lehetőségeket nyit egy modern, 21. századi nemzeti identitás kifejlesztésére és gyakorlására, növeli az önrendelkezés esélyeit. Ugyanakkor az állami keretek az EU-ban sem gyöngülnek, sőt éppen az unió segítségével képesek ellenállni a globális hatásoknak, cáfolva a nemzeti szuverenitásért aggódók félelmeit. Ebből az is

következik, hogy a magyar kisebbségek érdekeit – biztonságát, gyarapodását és identitásának megőrzését – nem a szomszédos kormányokkal megütközve, hanem velük együtt, türelmes tárgyalások révén lehet elérni. Ebben a mindenkori magyar kormány is segédkezhet, de a főszerepet – a politikai célok megfogalmazását és képviselését – nem veheti át a kisebbségek saját szervezeteitől.

Magyarország sohasem feledheti, hogy sikereit és kudarcait nemcsak az ország lakossága, hanem a szomszédos államokban élő magyarok is érdeklődve figyelik, és mindazok, akik a világban szétszóródva az országhoz, a magyar nyelvhez és kultúrához valamilyen módon kötődnek. A sokszínű diaszpóra helyzete azonban gyökeresen más, mint a szomszéd államokban élő, őshonos magyarságé, ezért kezelése is eltérő eszközöket követel. Bármiféle magyar „világszövetség” vagy egyéb intézmény csak igen tág kulturális keretet nyújthat, a tényleges törődés módszereinek külön kell válniuk a kisebbségi és a szétszóródott magyarok tekintetében. Mindkét esetben közös követelmény azonban, hogy túllépjünk a hátrafele tekintő, sérelmeket őrző „Trianon-traumán”, és végre nekilássunk a korszerű nemzetépítésnek, amely elismerést kelt és támogatásra talál határon innen és túl. Ám az a folyamatosság és nemzeti minimum, amely a rendszerváltozástól az euroatlanti csatlakozás küszöbéig jellemezte Magyarországot, az utóbbi időben megtört. Zavart és cél nélküli a külpolitikai cselekvés, a diplomácia védekezik, és pillanatnyi kormányzati érdekeket tűz a zászlajára, miközben nélkülözi a szélesebb támogatást idehaza és külföldön. Ezen kell egy kormányzati fordulattal változtatni, az ország és a nemzet érdekében, a következő generációk javára.

BANKOK VILÁGÁBÓL

■ – ...a japánokat kicsit untad, de még nem beszélte arról, hogy mi történt Venezuelában.

– Az a nagy megbízás a venezuelai jegybanktól jött az olajárrobbanás után. Akkoriban egyes jegybankok azzal a jelenséggel szembesültek, hogy előzőnli őket a dollár, és csak halmozódik-halmozódik a rengeteg pénz. És ebből egy elviselhetetlen inflációs nyomás keletkezik a belföldi piacon.

– Jól értem? Az a baj, hogy egyre több pénzüik van az embereknek, és ez egyre magasabbra emeli az árakat?

– Igen. Mert nincs mögötte áru, kínálat. Ezt nevezik kereslet által vezérelt inflációnak. Ilyenkor egy belső inflációs robbanástól kell tartani – a vele járó társadalmi feszültségekkel.

Más jegybankok másokhoz, ők történetesen hozzánk fordultak, és így vezethettem egy tanácsadó csapatot. A kérdés ez volt,

hogy Venezuela mit csináljon ezzel a sok pénzzel. Hogyan lehet az inflációs nyomást semlegesíteni? Hogyan lehet ezt a pénzt okosan, ügyesen befektetni? Hogyan lehet a befektetéseket kezelni és az inflációt is korlátozni? Ez nagyon szép és nagyon nehéz feladat.

Kicsit könnyebb volt utazni, mert Caracas nincs olyan messze New Yorktól, mint Sydney. Ráadásul ők nagyon szerettek New Yorkba jönni. Öten-hatan akár két-három hétre.

Van egy művelet, amit úgy hívnak, hogy „a pénzhalmozás semlegesítése”. Vagyis a gazdaságban forgó pénzhalmozásból bizonyos mennyiséget kivesszünk. Nem használod, kiviszed. De a kérdés az, hogy ezt mechanikailag hogyan tudod megvalósítani, vagyis hogyan tudod levezényelni ezt a neutralizációs folyamatot, kiváltképp egy olyan pénzügyileg fejletlen ország esetében, mint az akkori Venezuela.

– Vagyis szegényebb szinten tartod az országodat, mint amilyen valójában? És nagyon vigyázol arra, hogy szépen, fokozatosan gazdagodjon?

– Így van. Ezeket az akkor kidolgozott technikákat ma használja többek között a kínai jegybank. Tavaly küldött hozzám két diákot Oxfordba, hogy tanuljanak ennek a részleteiről, hiszen Kína ma ugyanezzel a problémával kénytelen szembenézni. Amikor kezdenek látszani az egyenlőtlen fejlődés jelei, akkor lesz nagyon sok tennivaló.

– Most láttam egy képsorozatot arról, hogy egy kínai bányavidéken százával jelennek meg egy esküvőn a vállalkozók a fehér Ferrarikban, ami azt mutatja, hogy dühöng az értelmetlen luxusfogyasztás.

– Ebből baj lesz. A feladatot a venezuelaiak esetében sokáig jól sikerült megoldani, aztán jöttek a politikai változások – még Chávez előtt. Ő már az eltévesztett politikai változások gyümölcse.

– Tulajdonképpen szerencséd volt, hiszen mindezt tanulásnak is lehet tekinteni.

– Igen, és ezekből az esetekből nagyon fontos közgazdasági tanulságokat vontam le. Az egyik ilyen: a pénzpiacok végletekig instabilak, és nagyon kockázatosak, veszélyesek. Maga a piacgazdaság is nagyon instabil, de nem annyira, mint a pénzpiac. A piacgazdaság instabilitásának fő tényezője a pénzpiacok instabilitása.

– Ez akkor is érvényes, ha a rendszerben nincs csalás, nincs csalással fölfújott lufi, buborék?

– Így van. Persze az a kérdés, hogy miől fakad ez az instabilitás. Mert ha ezt meg-

értem, akkor talán tudok valamiképp javítani. És erre az a válaszom – nem biztos, hogy mindenké –, hogy az instabilitás alapja az, amire már Arisztotelész is rámutatott. A gazdasági folyamatokban két érték szerepel. Az egyik egy csereérték, a másik pedig a használati érték.

A csereérték az, amiért cserébe kapsz valamit. Ötezer forintért kapsz egy birkát. Tehát az ötezer forint csereértéke egy birka. A használati érték azt mutatja, hogy mit ér az a birka a használat szempontjából. Mennyi húst, tejet lehet belőle eladni... és a többi. És mennyi ennek a felhasználásnak az élvezeti szintje. Miért szeretném ezt a birkát megszerezni?

Nincs átjárás az egyikből a másikba! A csereérték és a használati érték nem találkozik.

– Vagyis nem cserélhető jobban az, aminek magasabb a használati értéke?

– Lehet, hogy jobban cserélhető, de nem biztos, és nincs arányban a kettő. Vagyis a két mozgás nem párhuzamos. Ezt a közgazdaságtan elméleti szinten kiváltképp a 19. században és a 20. század első felében erőteljesen próbálta megoldani.

Az úgynevezett utilitáriánus elméletek azt mondták, hogy minden értéket a használati érték határoz meg. Vagyis attól függ, hogy nekem ez mennyire jó. De ez nem jön be. Így aztán minden nagy közgazdaságtani elmélet megfogalmazójának az értékelmélet megfogalmazásába tört bele a biciskája. Marx is hosszú száz oldalakon át próbálja megállapítani, hogy miből fakad az érték, és arra jut, hogy a ráfordított munka határozza meg. Van benne igazság, de mégsem jön be. Tehát azt a nagyon izgalmas kérdést, hogy mi fán terem az érték, és ez mit jelent közgazdasági értelemben, senkinek sem sikerült megmondani. Vagyis azt, hogy a gazdasági folyamatok mit miért értékelnek olyanra, amilyenre értékelik. Ettől aztán az érték állandóan föl és le megy. Ez adja az instabilitást.

– Ráadásul gyakran még érdek is, hogy így legyen.

– Meg ellenérv. Az olyan intézkedések, mint például az, hogy a pénz értékét az aranyhoz kössük, mind az érték stabilizálásának érdekében jöttek létre. De nem válnak be, a rendszer nem tudja fönttartani magát. Nagyon fontos, hogy ezt lássuk, és ennek a tudatában a megfelelő gazdasági és politikai viselkedésnek számomra van egy nagyon kívánatos erkölcsi felépítése, amit a világ az elmúlt húsz évben már nem is követ. De az én „hőskoromban” ennek a viselkedésformának még jelentős vonzereje volt. És úgy látom, hogy ez kezd visszajönni.

– Mert a világválság éppen erre világított rá? Ennek a hiányára? Hogy figyelemmel kell lennem más emberre, a másik gazdaságra, mert ha nem így dolgozom, akkor rám üt majd vissza, amit teszek?

– Így van. Nekem mint pénzügyérnek vagy bankárnak a legfontosabb társadalmi feladatom a kockázatok helyes bemérése. És azoknak a kockázatoknak a kizárása a szerkezetből, amelyek nem vállalhatóak, beleértve azokat, amelyeket nem tudok felmérni. Hiszen vannak olyan kockázatok, amelyeket nem lehet kiszámítani, nem lehet tőlük beazonosítani. Ezeket nem szabad beengedni a rendszerbe. Mert ha megteszed, akkor az rendszerromboló következményekkel járhat. Ezt a neoliberalizmus hőskorában nem lehetett mondani. Mert ugye „ezt a piac magától elintézi”, és amit a piac magától elintézt, az úgy szent.

– De ha beleteszek a rendszerbe olyan tényezőket, mint például az erkölcsi alapelvek, akkor is magától intézi a piac a dolgokat, ha a kötelező erkölcsi elvek hatnak. Ha megállapodunk abban, hogy mostantól kicsit tisztességesebbek és méltányosabbak leszünk, mint eddig voltunk, akkor ez is hat, ez is piaci tényező lehet. Ha jól értem, ez a tanításod lényege.

– Így van. Ez bizonyos társadalmakban viszonylag könnyű, másokban meg szinte lehetetlenül nehéz. Például egy skandináv ösztönösen elutasít egy bizonyos mértéknél nagyobb társadalmi szakadékat. Azt mondja: jó, a legfőbb tíz százalék hatszor annyit keres, mint a legalsó tíz százalék, belefér még az is, hogy nyolcszor annyit, de hogy harmincszor annyit keressen, az kizárt dolog.

– És nem a tőkésekről, a mágnásokról van szó, hanem a vezetőkről, a menedzsmentekről.

– Igen, az egyszerű, de szerencsésebb, tehetségesebb emberekről. Van egy társadalmi megállapodás, hogy a portás és a vezérigazgató között a jövedelemviszonyok nagyjából igazságosak legyenek, és ezt mindkét fél elfogadhatónak találja. Ez a sikeres társadalmak egyik legfontosabb tényezője. Ráadásul a vezérigazgató nemcsak hatszor annyit keres, mint a portás, hanem jóval többet is adózik, amivel a magas jövedelméből jelentős részt visszaad az alsóbb osztályoknak.

– Lehet ennek kulturális, netán keresztényi alapja...

– Biztos, hogy van...

– Igen, biztosan, de ha még nincs, akkor az se baj, ha ez a rendszer érdekalapú, hiszen ezek a viszonyok fönttartják a társadalmi rendet, a stabilitást.

– És nemcsak hogy nem lesz robbanás – és ez nekem nagyon fontos tapasztalatom –, hanem egy ilyen társadalmi megállapodás lehetővé teszi a társadalom tagjai között a normális kommunikációt. Ahol a vezérigazgató hatvanszor annyit keres, mint a portás, ott a portás gyűlölettel néz a vezérigazgatóra. És a családja is. És alig várja, hogy a pasi megbukjon. Meg is tesz érte mindent. Ahol van ilyen társadalmi egyezség, keret, ott a társadalmon belüli kommunikáció minősége sokkal magasabb, sokkal őszintébb, elfogadóbb. Ha a vezérigazgató valami hibát követ el, nem feltétlenül azt követelik, hogy menjen a francba. De ha már akkor utálta mindenki, mielőtt rossz fát tett a tűzre, akkor abban a pillanatban, amikor rossz fát tesz a tűzre – takarodjon!

– Na jó, egy skandináv országban természetes, hogy a miniszter közmunkát végezzen hétfőgként, mert gyorsajtáson kapták.

– És elmegy, nem okoskodik. És nem buktatják meg közben! Ledolgozza, és kész. A rendszerben rejlő és kiiktathatlan instabilitás legjobb ellenszere egy szilárd erkölcsi és értékrend kialakítása. Ennél jobbat én nem tudok.

– Mert az instabilitás mindenképpen ott van.

– Igen, de ahhoz, hogy kezeljem, kell egy olyan társadalmi szerkezet, ami viszont stabil, és nem engedi, hogy a pénzügyi rendszer instabilitása aztán társadalmi instabilitássá alakuljon át. Nagyon komolyan mondom, ehhez az kell, hogy a másik ember a szemedben mindenekeelőtt a te felebarátod legyen. Másodsorban lehet a honfitársad és harmadsorban a vetélytársad, az ellenfeled, de mindig és mindörökké a felebarátod. Bármi történik. Ha a vallásos szótárt használjuk, akkor ő éppúgy Isten gyermeke, mint én, éppúgy része a teremtésnek, mint én, még akkor is, ha mindenki mocskos cigánynak mondja. Meg kell látni benne azt, ami közös velem, és azt előbbre helyezni minden másnál.

– A japánoknál tartottunk. Ott, hogy már egy kicsit utad őket.

– A japánokkal kapcsolatban akkor nagyon fontos fejlemény volt – és ez a jelenség most fölbukkan Kínával kapcsolatban –, hogy hirtelen a világ uraivá váltak. Legyőzik Amerikát! A Toyota szétveri a General Motorst! Bármennyire is tiszteltem és tisztelem őket sok szempontból, ebben a fölényben egy pillanatig sem hittem, mert ők az én olvasatomban az eredetiséget a fegyelemmel pótolják.

– Az is igen nagy hozzáadott érték.

– A fegyelem a hozzáadott érték. Meg amit könyörtelenül koppintottak és továbbfejlesztettek. Én ezt nem szerettem, mert nagyon távol áll a természetemtől. Ez ma Magyarországon is aktuális, mert félok, hogy Orbán itt egy olyan rendszert akar létrehozni, amelynek a fő mechanizmusai ilyen jellegűek. Van egy politikai erő, amely a társadalomnak kiadja, hogy mit kell csinálni.

– De előtte elszegényítem, kiszolgáltattott helyzetbe kényszerítem az embereket, és akkor majd azt teszik, amit mondok nekik. Mert nincs más választásuk. Egyébként Demján Sándor is megmondta, hogy szegény országban érdemes befektetni.

– Ő ezt régen mondja, de ezzel én nem értek egyet. Mert nem igaz. Teljes félreértése a magyar temperamentumnak. Mert a magyar inkább elmegy.

Az az embertípus, amit a japánok ünnepelnek, nagyon távol áll tőlem. Én nem vagyok erre alkalmas. Én arra vagyok alkalmas, hogy azt mondják: az ausztrálok szeretnének egy olyan szerkezetet, amivel csökkentik a külföldi befolyást. Lennél szíves összerakni egy csapatot és megnézni, mit lehetne csinálni. Erre jó vagyok. De arra nem, hogy én egy Tokióban kitalált utasítási rendszert New Yorkban végrehajtsak. Ahhoz másféle tehetség és temperamentum kell. Jöttem az ötleteimmel, amilyenekkel egy kis nevet szereztem korábbi pályafutásom során, és néztek rám, csodálkozva. Hogy ez meg mit akar.

– Ez nyilván a japán társadalom merevségét mutatja. Érdekes, hogy az innovációban azért nem voltak ennyire merevek. Ugyanez akár meg is roppanthatja őket, ha baj van?

– Meg is roppantotta! A japán gazdaság húsz éve be van dugulva, és nem jut semmire.

– Magas szinten stagnál?

– Igen, stagnál. És ez az egyik legfontosabb, Magyarországon meg nem értett tényezője a világgazdaságnak. Annak idején Sztálin óriási eredményeket ért el a Szovjetunióban azzal, hogy egy paraszttársadalmat ipari társadalommá formált. Tűzzel-vassal, de megcsinálta. De aztán mi lett, az a társadalom nem tudott továbblépni. Az a kreativitás, az az alkotóképesség, ami a tényleges fejlődés motorja, egy ilyen társadalomban nem tud kiteljesedni.

Nagyon érdekes, hogy a japánok is borzasztó nehezen kezelik a bukásokat. A szabad társadalmakban, ha padlóra kerülsz, akkor nincs semmi végzetes: állj föl, porold le magad, és folytasd! Föltéve, hogy nem csináltál semmi becstelenséget, csak az, amit meg akartál valósítani, nem jött össze. Nem

kell összeomlani, nem kell életed végéig azon tételődni, hogy miért nem jött össze, hanem állj neki, kezdj bele valamibe megint. A japánok világában a bukás végzetes trauma, amiből nem lehet kilábalni.

A tekintélyelvű társadalmak nem tudnak mit kezdeni azzal, hogy a tudás és a tudomány legfőbb jellegzetessége az, hogy tíz kísérletből kilenc nem jön be. Éppen azért kísérletezünk vállalkozásokkal, mert ez a velejárója egy alkotó gazdasági szerkezetnek. Ha tudnánk a választ, nem lenne szükség kísérletre. Ráadásul: ha egy kísérlet nem jött be, az még szolgáltatatható nekünk egy olyan adatot, aminek figyelembevételével a következő már sikerülhet. Az állandó törekvés, hogy valamit megoldjunk, próbáljunk meg előrelépni, nem lehetséges, ha a próbálkozás kudarca egyszer és mindenkorra érvényteleníti magát a próbálkozást.

Ez azt mutatja, hogy mi még szellemi és lelki értelemben nem vagyunk szabadok. A japánok fejlődését is ez állította le. Emberi és társadalmi szinten nagyon érdekes, hogy a lekoppintási stratégia, amit az ötvenes évek elején az MTI, a Ministry of Trade and Industry bonyolított, és kialakította ezt az egész ideológiát és módszert, hova vezetett.

– Ez volt a világméretű ipari kémkedés csúcsteljesítménye.

– Igen, ez teljesen államilag szervezett ipari kémkedés volt. Ennek részeként küldték Amerikába a diákokat. Azzal a gondolat-tal, hogy ott majd elsajátítják a megfelelő csíziókat, amelyek segítségével mi meg tudjuk valósítani a terveinket. Csakhogy ezek az emberek nemcsak csíziókat, hanem egy egész szemléletet sajátítottak el. És amikor hazamentek, nem a csízió, hanem a szemlélet vezetett óriási sűrűlódásokhoz.

– Mert a csízió nem működik a japán rendszerben?

– Igen, pontosan. Ebből az lett, hogy az ilyen fiatalok jelentős része elhagyta Japánt. És szépen be is illeszkedtek a amerikai, a brit vagy éppen a francia társadalomba. De történtek személyi tragédiák is.

Nálunk a bankban dolgozott egy nagyon aranyos, jó megjelenésű kisasszony, aki Amerikában járt középiskolába, majd egyetemre. Az apukája az egyik nagy japán kereskedőház amerikai leányvállalatának volt a vezérigazgatója. Járt haza, és azzal kellett szembesülnie, hogy a fiúk nem érdeklődnek utána. És akármit csinálnak a szülők, ezt a lányt Japánban egy japán fiú nemigen fogja feleségül venni. Mert már nem japán. Volt valami a viselkedésében, ami már nem az igazi. Visszajön Amerikába, és próbál tovább boldogulni. Így került hozzánk, mert tökéletesen beszélt japánul is, angolul is, és

mind a két világot nagyon jól ismerte. De teljesen japánnak érezte magát. És az, hogy Japán nem volt képes őt befogadni, az önyilkosságba kergette.

– Ha jól emlékszem, ott tartottunk, hogy hiába volt egy ígéreted, hogy visszamehetsz az anyabankhoz, te inkább Magyarországot választottad.

– Igen, akkor omlott le Berlinben a fal, jöttek a magyarok Londonba, jöttek New Yorkba, Antall József jött a Fehér Házba. Azt meséltem?

– Nem.

– Én már szellemileg, lelkileg kezdtem kiszállni ebből a helyzetből, és akkor az volt a nagy kérdés, hogy hogyan tovább. Ezen morfondíroztam hónapokon át. Összeomlott a Szovjetunió. Általában az egész rendszer-váltás problematikája nagyon-nagyon előtérbe került.

– Nektek ott jelentett ez problémát? Hogy az egész nehogy porig omoljon?

– Igen, hogy ez ne omoljon össze. Én jóban voltam az idős Bush családjával, az elnök két fivérével. Az egyik Schroder-vezérigazgató elődöm történetesen az ő szomszédjuk volt Connecticutban. Bush apukája, Prescott Bush egy másik Wall Street-i bankban, a Brown Brothers Harrimanban volt társ. Bush-apuka és az én elődöm egy autóval jött dolgozni mindennap.

– Hihetetlen, hogy működik a világ!

– Amikor a szovjet birodalom már recsegett, Magyarország már kiengedte a keletnémeteket, akkor persze az amerikai külügyminisztérium, a nemzetbiztonsági tanács, a CIA óriási erővel fordult ahhoz, akihez csak tudott, információs tanácsért. Ez és ez mit jelent, hova tegyük, hogyan működik és a többi? Rajta voltam azon a listán, akiket rendszeresen kérdeztek.

– Néha persze különvéleményed volt.

– Például azok között voltam, akik azt mondták, hogy a szovjetek mindenféle háború és vérontás nélkül ki fognak vonulni Közép-Európából. Volt a társaságnak egy kalandor része, amelyik megpróbálta Gorbacsovot megbuktatni, de nem jött be. Az,

hogy nem jött be, nagyon sokat mondott számomra a szovjet vezetésről, annak jellegéről. Nem igaz, hogy kalandorok voltak. Próbáltak néha kalandozni, de ennek a generációnak az alapteramentuma nem ez volt. A néha eszement Jelcin se volt igazán kalandor. Az ismereteim szerint a „kalandor” kifejezés maga is nagyon súlyos vádnak számított. Ha valakire ezt mondták a központi bizottság ülésén, annak vége is volt.

– Használták is ezt a kifejezést a külpolitikai nyilatkozatokban, ha valakire nagyon morcosat akartak mondani.

– És így is lett: alapjában véve nem váltaltak be semmiféle kalandorkodást. Csak egyszer próbálták meg a Baltikumban az észtekkel, amiből sajnos lett is vérontás, és azonnal be is fejezték. Úgy értelmeztem, hogy 1956 a szovjet vezetőknél nagyon mély emléket hagyott, és nem kértek újra belőle. Az, hogy ők Rákosit és Gerőt nem távolították el az első jelre, katasztrofális hiba volt. És micsoda presztízsvesztés! Egy alapvetően hülye és alkalmatlan magyar vezetőség miatt.

– Én azért ehhez hozzászámolnám az afganisztáni vereséget is. Az alighanem minden „szovjet ember” lelkébe beivódott, amikor Borisz Gromov főparancsnok a százezer fős afganisztáni sereg utolsó katonájaként hazamegy, gyalog az Amu-darja hídján. Bármennyire is gyönyörű a kép, bármekkora méltóságot sugároz Gromov, egy birodalmi gondolat számára ez elviselhetetlen vereség.

– Így van. Amikor Bush készült Magyarországra, akkor James Baker külügyminiszter első számú jobbkeze, Robert Zoellick lehívott Washingtonba, ahol találkoztam is Bakerrel, és fél órát beszélgettünk. Fölkértek, hogy írjak egy üdvözlőbeszéd-vázlatot. Amit persze ők átírnak, átszerkesztenek. De hogy ha lenne kedvem... Ezt meg is tettem. A beszéd fő vonala az 1568-as Tordai Országgyűlés példájára hivatkozott. Ugye az arról volt híres, hogy a világon először törvényt hozott a vallásszabadságról. Ez egy mondatból állt: minden ember olyan hitben éljen, amilyenben akar.

Róna Péter

BALÁZS IMRE JÓZSEF

A MAGYAR HOLLYWOOD MELLÉKBOLYGÓI

Kulturális átjárások Pán Imre *Sztár* magazinjában

Előzmények

■ Pán Imre szerkesztői, újságírói munkáját a magyar kulturális élet egyfajta diszkrét modernizáló állomásaként írhatjuk le. Avantgárd szerkesztőként indul, a *MA* folyóiratban verseket publikál, általában is jellemző értékrendjére a tág, nemzetközi látókör, az újdonságokra való fogékonyság. A húszas-harmincas években újságíróként, szerkesztőként dolgozik, különféle magazinok munkatársa. Jellemző rá, hogy ezekben a széles közönségnek szóló, populáris hangvételű lapokban is elsősorban azokkal a médiumokkal foglalkozik, amelyek önmagukban is újdonságot jelentenek a magyar közegben: itt nem annyira abban áll szemléletgátító szerepe, hogy hogyan írja meg, találja témáit, inkább abban, hogy a rádiót, filmet, hangosfilmet népszerűsíti – és egyenrangúként mutatja be ezeket a többi művészeti ággal, illetve a művészet számára fontos terepeket írja le őket. 1926-tól kezdődően Pán a *Színházi Élet*nél dolgozik,¹ itt már a filmes témák is érdeklik őt, illetve foglalkozik a rádiós műfajokkal is, 1934–1937 között a *Hangos Heti Híradó* című rovatot szerkeszti ugyanitt.² 1929–1930-ban a *Lantos Magazin*ban is rendszeresen jelennek meg cikkei, riportjai, ismeretterjesztő írásai. *Index* című, 1931-ben három számot megért lapjában újra irodalmi anyagokat közöl, de egy aláíratlan cikkben, amely a populáris, a mindennapi műfajhoz, a „plakátirodalomhoz” közelít, szintén az ő szempontjait sejtethetjük.³

A (Tolnai Simon lapvállalatához tartozó) *Délibáb* magazin *Pereg a film* című rovatának szerkesztése idején, 1931–1934-ben a magyar filmgyártás még igencsak kezdetleges állapotban van. Hetilap lévén és az adott körülmények következtében Pán Imre az amerikai, illetve a német filmes jelenségekre koncentrálnak elsősorban.

Megfigyelhető azonban már itt néhány olyan téma, amely a magyar köztudatba va-

ló bevezetés igényével íródik meg: a hangosfilmszótár (milyen szerepek, milyen kifejezések léteznek a hollywoodi filmes közegben) vagy a hollywoodi strandszezon szerepeinek, a sztárjelenségek, görölszerepek az értelmezése. Ezeknek a jelenségeknek az „ismertségére” az 1937 szeptemberében induló *Sztár* magazin szerkesztőjeként már bizvást számíthat.

A *Sztár* magazin 1937 szeptembere és 1944 márciusa között jelent meg, 1940 és 1941 decembere között a megjelenés szünetelt. A szünetelés előtti időszakban, bár jelenlétük fokozatosan visszaszorul, Pán Imre és Hauswirth Magda arculatmeghatározó módon vannak jelen a lapban. A címlapon és a kolofonban Pán Imre neve csak 1938 decemberéig olvasható szerkesztőként, 1938 januárjától az övéen kívül feltűnik (előbb csak a kolofonban, 1938 augusztusától pedig a belső címlapon is) dr. Zalai Szalay László neve, aki aztán megszűnéséig kiadóként jegyzi a lapot.⁴ A házaspár eltűnése/diszkrétébb jelenléte nyilván összefügg a magyarországi politikai változásokkal, a zsidótörvényekkel és egyéb törvénybeli szabályozásokkal is, amelyek a filmek előállításának feltételeit és forgalmazásukat is átalakítják.⁵

Nemzeti film és magyar Hollywood

■ A *Sztár* magazin első vezércikkét Márai Sándor jegyzi, *Nemzeti filmet!* címmel.⁶ A külső, színes címlapon magyar színészről, Szepes Lia szerepel, a belső fotócímlapon pedig Gaál Franciska, akinek éppen akkoriban kezdődött amerikai karrierje. Ezek fontos jelzésként olvashatók azzal kapcsolatban, hogy a magazin különös figyelmet kíván fordítani a magyar vonatkozású témákra, akár magyar filmekről, akár nemzetközi sztárok magyarországi útjáról, akár Magyarországról indult rendezőkről, producerekről, írókról, színészekről, táncosokról van

A tanulmány az Európai Szociális Alap által 2007–2013 között a POSDRU/89/1.5/S/61104 számú szerződés alapján társfinanszírozott Humán- és társadalomtudományok a globalizálódó fejlődés kontextusában című posztdoktori kutatási program keretében készült.

szó. Márai programcikkének gondolatmenete azzal kapcsolatos, hogy 1937-re „a magyar film egészen biztosan kinőtt már a gyermekcipőkből; csak éppen nem hajlandó levetni”. A cikk ürügye egy francia kezdeményezés, amely állami hozzájárulást kíván nyújtani egy nagy, nemzeti film gyártásához, amelynek a költségvetéséhez a hiányzó részt „nemzeti jegyzés” segítségével próbálják előteremteni. (A beharangozott francia film egyébként valóban elkészült népfronti háttértámogatással, 1938-ra, *La Marseillaise* címmel.) Márai a terv magyarországi „kölcsonvétele” biztat, egy igazán jelentős magyar film létrehozására, amely körül széles körű szolidaritás alakulhatna ki. Egyben enyhe iróniával összképet is fest a szerző a korabeli magyar film állapotáról: „A magyar film átlaga – kár halkan beszélni erről, mindenki tudja! – esztendők óta változatlan. Ez átlag szintje – miért finomkodjunk! – változatlanul alacsony. Mind e kedves és igénytelen történetek, melyeket kitűnő színészek sok buzgalommal játszanak el, néha tetszenek a közönségnek, néha megbuknak, de a magyar filmet rosszakarói sem gyanúsíthatják, hogy fogékony a komolyabb, nagy témák iránt, s hajlandó foglalkozni valamilyen elsőrendű nemzeti, társadalmi vagy akár csak mélyebb, emberibb problémával. Filmjeink, sajnos, rendületlenül bájosak. Mindenki unja e történeteket, mindenki torokig van az állástalan magánhivatalnokkal, aki több-kevesebb akadályon át, végül is állást kap, és feleségül veszi rövidhajú imádottját.”⁷ Márai egy színvonalas történelmi film elkészítésére ösztönöz a franciához hasonló összefogással, szemléletileg pedig a következőket javasolja: „Nem a romantikus, betyár-pandúros, kiskadettes, nadrágszerepekkel élenkített filmoperetre vágyunk, hanem filmre, mely a magyarság problémáit, kételyeit, válságait, erőfeszítéseit tárja föl, s amelynek angol változatát a négerek is megértik Harlemben. Ezzel a filmmel tartozik a magyar mozgóképgyártás a magyarságnak, önmagának, mesterségének is.”⁸

Márai neve nem bukkan fel többé szerzőként a *Sztár* magazinban, de írásokkal van jelen a lapban többször is Karinthy Frigyes, Tersánszky Józsi Jenő, a korszak köztisztviselő-író-publicistái közül pedig Lestyán Sándor és Aszlányi Károly.

A *Sztár* magazin egyik jelentős, visszatekintő, arculatépítő témáját éppen Lestyán Sándor jelenléte biztosítja, ő ugyanis annak a Gaál Franciskának az első férje, aki a lap indulásának éveiben ér el hollywoodi sikereket, különösen a *Kalózkisasszony* című 1938-as filmben. Ő két olyan, könnyű kézzel megírt folytatásos karrierregényt is közöl

a lapban, amely kielégítheti a magyar közönség kíváncsiságát a filmvilág kulisszáival, illetve a hollywoodi életutak alakulásával kapcsolatban. A Gaál Franciska-történet előbb az 1937. novemberi lapszámban kap nagyobb terjedelmet, itt egy kétoldalas cikk, a *Kalózkisasszony*ból való képkockával illusztrálva, afféle riportként, a hollywoodi gépezetbe bekerült európai sztár helyzetét járja körül, akinek külsejét is meg kell változtatnia ahhoz, hogy „igazi” amerikai sztár lehessen. Talán innen, „az anyja sem ismerne rá” nyelvi formulából adódik az ötlet: az újságíró megkeresi a Hollywoodból érkezett fotókkal a színésznő édesanyját, és együtt kommentálják azokat. Az anyai státus lehetővé teszi, hogy egyrészt a lefogyott lányáért aggódjék, másrészt hogy a „megszépült Franci” képei kapcsán kijelentse: „En mindig ilyenek láttam.”⁹

Lestyán folytatásos regényének közlését az 1938. januári számtól kezdi a *Sztár*.¹⁰ A történet anekdotákra épül, előbb a pesti hírlapírói-színházi élet elevegedik meg, a személyes történetek, aztán az amerikai sztárgyár kulisszái (itt gyarapodnak a levelekből, Hollywood-járó magyarok beszámolóiból származó információk), de végig demonstrálja a magyar közegből indult színésznő kötődését az otthoniakhoz (a regényben is felbukkan a leveleket, fotókat őrizgető anya figurája, illetve a hollywoodi „hivatalos életrajz” állításaihoz képest a bennfentesek tudása, szempontjai: „Az is mulattatja az életrajzában, hogy az ő kedvenc írója Theodor Dreiser! Holott az ő kedvenc írója Tersánszky Józsi Jenő, a *Kakuk Marci* a legkedvesebb könyve, de hát ez nem illik egy hollywoodi filmsztárhoz, a Paramount művésznője nem engedheti meg magának, hogy Tersánszky legyen a kedvenc írója.”¹¹)

1938 májusában Lestyán újabb „regény” folytatásait kezdi közölni a lapban, *Kis csillagok, nagy csillagok. A hollywoodi magyarok regénye* címmel.¹² A történet itt is a pesti éjszakából indul, és a filmstúdiók csillogásában ér véget, a szereplők között felbukkannak Székely István, Heltai Jenő, Jávör Pál, Biller Irén, Lengyel Menyhért, Ágay Irén, Balla Lici és mások. A Hollywoodba szerződő fiatal lány egyik alapélménye, amint az amerikai magyar kolóniával találkozik, hogy azoknak az otthoni dolgokon járnak a gondolataik: „Lili olyan furcsának találta, hogy bármiről beszéltek, akármilyen téma körül folyt a szó, a vége mindennek az volt, hogy haza, haza!”¹³ A történet maga is ezzel végződik: a fiatal színésznő filmje megbukik, de férjhez megy a film francia rendezőjéhez, akinek a karrierje a bukás után is felfelé ível. Közös tervük, miközben

Kecskemét, a feleség szülővárosa felé robotnak, hogy hamarosan felváltva élnek majd Franciaországban és Magyarországon, és maguk mögött hagyják a hollywoodi csillogást.

Ez a történetvonal voltaképpen megjeleníti azt a viszonyulást, amely a magyarországi nézőket-olvasókat is érzelmileg kapcsolhatja a hollywoodi világ jelentős részéhez: azt a kötődést, amely a kimondottan filmes sikereken túl is érdekessé válhat a magazinolvasók számára, bennfentesekké téve őket egy-egy olyan történetben, amelyet a hollywoodi „életrajzírók” egyébként tetszésük és érdekeik szerint alakítanak. Műfajilag ennek az oda-vissza átjárásnak a megjelenítése igen változatos: 1938 januárjában például Székely István (a *Hyppolit*, a *lakáj* rendezője) és felesége, Ágay Irén búcsúznak a magyar közönségtől, Nyugat-Európába, majd Amerikába tartva.¹⁴ Akkor még néhány hónapos tengerentúli kirándulásról nyilatkoznak, de az utólagos életrajzok jelzik, hogy Székely Istvánnak zsidó származása miatt egyre kevésbé volt tanácsos Budapesten maradnia.¹⁵ Székely keserű szájízrel beszél huszonöt magyar filmjéről és a magyar filmes világról, a Máraiéhoz hasonló képet festve a magyar film közönségéről: a filmek közül, amelyekkel szakmailag meg volt elégedve, csak az *Ida regénye* aratott egyben közönségsikert is, a többi alkalommal rendre a könnyed darabok lettek sikeresek. Amerikába érkezésük után Ágay Irén többször is „hollywoodi leveleket” küld a *Sztár* szerkesztőségének, ezekben számol be az ottani magyar vonatkozású történetekről.

A „fordított irányú” figyelemfelkeltés is rendszeresen zajlik a *Sztár* hasábjain: a Budapesten járó nemzetközi hírességek, mint például Danielle Darrieux, másoknál gyakoribban jelennek meg fotókon, és külön figyelmet kap a Budapesten táncosnóként dolgozó, Broadway-szerepeket is játszó Alice Swanson (aki ráadásul az akkoriban még igen ismert némafilmsztár, Gloria Swanson húga).¹⁶ Ezek a szövegek gyakran egy életmintát, sajátos testképet is közvetítenek – erről a későbbiekben lesz még szó.

Átjárás a médiumok között

■ A lap visszatérő témája az adaptáció kérdése, illetve a „filmre írás” problémája: hogy mennyiben hasznosítható a regényírói vagy színműírói tapasztalat a filmes világban, illetve mennyire alkalmas egy-egy történet a megfilmesítésre. Ugyanakkor azzal, hogy a lap a „fordított irányú” adaptációkkal is foglalkozik, vagyis filmeknek a prózaváltoztatát is közli legelső számától kezdődően, másik felé is megnyitja az átjárást. Egy utóbb nem meghonosodott szóeleménnyel a szerkesz-

tő „villámregény”-ként nevezi meg az első két olyan szöveget, amelyet 1937-ben közöl,¹⁷ ezek a 20th Century Fox által filmre vitt történetek regényei. Az elnevezésből látható, hogy a *Sztár* magazin voltaképpen a „gyorsaság” képzetét próbálja a filmhez társítani, és hogy olvasmányként is ezt a gyors, sűrített élményt próbálja nyújtani ezeknek a szövegeknek a közlésével. A továbbiakban a szerkesztőség lemond az elnevezésről, és egyszerűen regényként vagy kisregényként közli a krimiket, kalandos történeteket – Agatha Christie-től például több történetet is. Ebből is látható, hogy voltaképpen ez a műfaj a „füzetes regény” vagy általában a krimi olvasásához hasonló élményt nyújt, és a lap hosszú távon épít is erre az olvasói szokásra (illetve ugyanebben az időszakban kezdi meg a „magyarok Hollywoodban” témájú, saját koncepcióhoz még inkább illeszkedő, említett folytatásos regények közlését, hiszen ezekben valóban olyasmit nyújt, ami kifejezetten a filmes magazinidentitást erősíti).

A *Sztár* magazin egyik legemlékezetesebb leleménye az a rajzolt kritika, amely egy „tipikus pesti lány” arcjátekával reagál a piacon levő filmekre, aki néhol hangosan nevet, máskor meghatódik, ásít, elalszik, tapsol, mérges. Egyfajta korai emotikon-technika ez, amelyre ráadásul szintén többszörös reflexió történik a lapban. A Micike-arcokat mindvégig, az 1940-es évfolyamig Hauswirth Magda, Pán Imre felesége rajzolja, és általában rovatszerűen jelennek meg, *Na Micike, hogy tetszett?* felcímmel. Mivel ez a megoldás több szinten vizsgálható, ráadásul a sorozat kapcsán a médiumváltás problémája is felmerül egy pillanatra, érdemes részletesen is megvizsgálni.

Micike személyében alighanem a lap egyik mintaolvasóját jeleníti meg Hauswirth Magda (aki egyébként a lap illusztrációinak döntő többségét is rajzolja, a színes címlapokat is beleértve). Micike az az olvasó, aki számára a hollywoodi filmkarrier (amelyek gyakran a „kívülről érkezettek” felíveléséről szólnak) álmodozás tárgyai lehetnek, aki számára a hollywoodi színésznők világa távoli, ideális életmódmintát kínálhat. Minden bizonnyal fontos, hogy női nézőről van szó – a nők a képes magazinok régi törzsközönségét alkotják –, ugyanakkor szuverén, véleményformáló egyéniségről. Az arcjátekáritikával egyszersmind kikerülhetők a filmről való beszéd akadályai, amelyek egyrészt a még nem teljesen kialakult, filmekkel kapcsolatos szempontrendszerrel, másrészt a populáris szférában inkább érvényesülő, zsigeri tetszik/nem tetszik élménnyel állnak összefüggésben.

Első feltűnésekor, az 1937. októberi számban így vezeti őt be a szerkesztő: „Meg-

lestük a moziban Micikét, és lerajzoltuk: hogyan hatnak rá a pesti filmpremierek. (Hauswirth rajzai)”¹⁸ Itt négyféle Micike-arc tűnik fel, a következő számban ötféle, két újabb reakciótípussal, a decemberi számban hat Micike-émotikon, ismét két újabb reakcióval. Általában megállapíthatjuk, hogy a Micike-reakciók gyakorlatilag a sorozat végéig bővülnek, változnak, amennyiben olyan viszonyulási mód megjelenítésére van szükség, amely korábban még nem tűnt fel – ez is jelzi, hogy Hauswirth Magda mennyire fontos, a lap arculatát alakító munkatárs a *Sztár* magazin esetében. A jóízűen, szélesen mosolygó Micike-arc gyakorlatilag minden lapszámban felbukkan legalább egy-egy film esetében – ez nála az abszolút, zavartalan tetszés jele.

Az 1938. februári számban a *Sztár* magazin újra felhívja külön is a figyelmet a Micike-rovatra, ráérezve arra, hogy ez az egyik olyan szerkesztői lelemény, amelyik egyedivé teszi a *Sztárt* a lappiacon. Ebben a lapszámban, ahol ismét új Micike-rajzok, reakciótípusok jelennek meg, és a pesti lány figurája kivételesen egy teljes oldalt kap, a szóhasználat révén igazolódik az az analógia is, hogy a mintaolvasó számára a magazin életútmodellként is funkcionálhat. Micikét itt úgy mutatja be a szerkesztő, mint aki egyszerű, ismeretlen lányból maga is sztárrá változott: „Néhány hónappal ezelőtt jelent meg Micike a közönség előtt, és máris beérkezett. »Olyan filmet, ami Micikének tetszik, nyugodtan meg lehet nézni« – mondják az emberek. A karrikatúra-kritikának ez az újfajta, szöveg nélküli és mégis sokatmondó módja sikert aratott, népszerű lett. Már utánozni is megpróbálták... Aki moziba akar menni, előbb megnézi, hogy tetszett a film Micikének.”¹⁹ A műfajmegjelölés („karrikatúra-kritika”) egyfelől jellemzi a Micike-rajzok technikáját, de ha a rajzok funkcióját nézzük, mégiscsak félrevezető lehet, hiszen Hauswirth Magda rajzai itt alapvetően az azonosulás lehetőségét kínálják fel, nem a karrikatúrára gyakran jellemző eltávolítás a céljuk. Lényegét tekintve egyfajta „piktokritikai” műfajról van inkább szó, amely a filmélményt a mimika megjelenítésével írja le – ebben az internet korában elterjedté vált emotikonok illusztratív, érzelmi-hangulati töltetet jelző karakterét megelőlegezve.

A Micike-történet mégiscsak a következő *Sztár*-lapszámban jut el (egyik) csúcspontjára: a lap állandó szerzőjének tekinthető Karinthy Frigyes ugyanis levelet intéz hozzá, és értelmezi, korjellemzőként méltatja az általa is (régi-)új kritikai műfajnak tekintett Micike-arcokat. Mivel Karinthy vol-

taképpen megírja Micike „elméletét” a maga módján, érdemes hosszabban idézni levelét: „Kedves Micike, ne vegye rossz néven, hogy így idegenül szólítom meg – a kedves mamát, Hauswirth Magdát, szerencsém van ismerni, a Maga sokatmondó arcocskája pedig immár hónapok óta derít fel, a *Sztár* száma- it lapozva. Persze Maga sose látott engem, élő embert talán nem is látott még, állandóan a vásznonra mereszti kerek szemét, s mi, olvasók, mint valami periszkópról, a Maga arcáról olvassuk le, hogy a film, amit lát, mulatságos-e, vagy unalmas, vagy rémes, vagy megható. Csak azt akarom mondani, brávó Micike! Nagyon kedves nekem az ötlet, hogy hosszú vagy rövid kritikák helyett egy vonzó emberarc kifejező mozdulatai adnak hírt olyan »művészi« eseményről, amire ügyse esztétikai méltánylás céljából vagyunk kíváncsiak, hanem egyszerűen azt szeretnénk tudni róla, érdemes-e foglalkozni vele, mint ahogy egy viccre vagyunk kíváncsiak, abból az alkalomból, hogy valaki előre nevet rajta. Mint megrögzött ideológus számára, aki mindenben a korszellemet keresi, számomra a Maga lényé és sikere külön diadal és igazolás. Régen hirdetem, hogy a kultúránk, mely a civilizáció fejlődésével általánossá és egyetemessé lett (ma komolyan már csak az egész földgolyó kultúrájáról lehet beszélni), fejlődésében forradalmi lépést tett – hátrafelé. Megértvén, hogy a nyelvek Bábéle, mint óriási holttest, akadályá vált az úton, rászánta magát, hogy be nem várva az egyetemes műnyelv tiszteletre méltó és ugyanolyan naiv eszméjének megszerkesztését, egyszerűen megkerüli ezt az akadályt és visszatér a régiek okos és kézenfekvő eszperantójához és volapükjéhez, a minden nyelvű földlakók által világosan érthető ábrához: vagy ahogy a régészet nevezi: a képíráshoz. [...] Egy ilyen ideogramm az én számomra a Maga buksi, szöke arcocskája, Micike – tehát gyorsan abba is hagyom az udvarlást, nehogy megjelenjék rajta az a kifejezés, amivel röviden és tömören szokta jelezni az olvasónak, hogy – pestien szólva – »bemondom az unalmast«.”²⁰ Karinthy explicit módon is a kínai ideogramíráshoz, illetve a szállodai-utcai piktogramokhoz köti szövegében a Micike-jelenséget, és teljesen korszerűnek látatja az egyre nemzetközibbé váló kultúra kontextusában. Ugyanakkor elhelyezi magát a filmnézést is és a róla folytatott eszmecsereát a köznapi foglalatosságok (viccmondás stb.) sorában mint társas interakciót.

A Micikére eső kiemelt figyelem után (és az alighanem reális utánzásnyánút is figyelembe véve) érthetőnek tarthatjuk, hogy a Micike-sorozat többször is a „Rajzkritikák,

szöveg nélkül – copyright by SZTÁR²¹ megjelöléssel bukkan fel a lapban. Itt tehát a „rajzkritika” terminust használja a szerkesztő, ami semlegesebb megnevezés, mint a korábbi „karrikatúra-kritika”, viszont továbbra sem érzékelteti azt az ismétlődést, a pikto-gramszerűen visszatérő reakciójelzéseket, amelyek ennek a rovatnak az alapkarakterét biztosítják.

Ezek után némiképp váratlannak tekinthető az a fordulat, amely az 1940. októberi lapszámban következik be, itt ugyanis Micike hirtelen beszélni kezd: az arcjátékot szöveg kíséri. A szerkesztői közlemény ezzel kapcsolatban így hangzik: „Micike megszólalt: Micike, aki eddig csak arcjátékával mondta el kritikáját a filmekről, ezentúl beszélni is fog. Persze nem prózában, ahogy a közönséges halandók...”²² A szövegek, amelyeket az archoz társítanak, effélék: „Elszállt hangulatok / ízeit idézi, / Könnyezve mosolyog, / örül, aki nézi...”; vagy: „Egyiknek unalmas, / másnak tetszik mégis... / Nevetés zajára / ébredtem fel én is.” Egy-két árnyalatnyi kivételtől eltekintve elmondható, hogy a verses rigmusok nem tesznek hozzá semmi lényegeset a Micike-emotikonokhoz: amit a meglehetősen közheyles és általános szövegek mondanak, eleve kódolva van az arckifejezésben. Alighanem egy hasonló felismerés eredménye, hogy az 1940-es évfolyam utolsó két számában Micike újra hallgat, és csak arckifejezése „beszél”. Mintha Micike története egy pillanatra eljártszaná a némafilm/hangosfilm fordulatot, és az eredménnyel elégedetlenül visszatérne ahhoz, ami feltűnését valóban egvedívé tette: a mimika és a gesztusok jelentéses használatához.

Mit remélhetett a szerkesztő Micike megszólalásától? Talán azt, hogy a képiles és tartalmilag is fokozatosan elszürkülő, terjedelmileg is kisebbé váló lap valami „törté-néssel” hívja fel magára a figyelmet. A visszatérés a „piktokritikai” jelleghez azt sejteti, hogy Micike „beszédét” nem fogadta egyöntetű lelkesedés – bár ennek konkrét nyoma nincs a lapban. 1940 decemberétől pedig, a lap szüneteltetésével kezdődően Micike végleg elhallgat.

Hány lába van egy amerikai színésznőnek? Testképek a *Sztár* magazinban

■ Az amerikai színésznőknek két lába van, a magyar színésznőknek viszont egy sincs – a lábuk ugyanis nem látható. Röviden így lehetne összegezni azt az általános benyomást, amely a *Sztár* magazin képanyaga alapján kialakulhat az olvasóban. Kivételek természetesen vannak, de főként olyanok, amelyek egyben jelzik is szokatlan voltukat,

tehát közvetve azt a rendszert is, amelyben megnyilvánulnak.

A *Sztár* magazin elődeiről szólva Pán Imre szerkesztői munkásságán belül jeleztem már, hogy néhány téma, amelyről a harmincas évek elején afféle ismeretterjesztői lendülettel ír lapjában, a harmincas évek végére már inkább magától értetődik – és valószínűleg éppen ezért a *Sztár*ban kevésbé explicit módon kerül jelzésre néhány addigra már adottnak vehető tény. Ezeknek a témáknak a jelentős része a hollywoodi és általában az amerikai nőszereppel kapcsolatos, illetve azzal a testképpel, amelyet az „amerikai nő” Magyarországon megjelenít. A harmincas évek magazinjai alapján megfogalmazható hipotézis az, hogy a „lenge öltözötű nő” típusát előszeretettel a „külföldi nő” típusával kapcsolja össze a magyarországi sajtó. A magyar nők, színésznők fotói „konzervatívabb” testképet és ezzel összefüggésben egy konzervatívabb morált jelenítenek meg.

A *Délibáb* magazin *Pereg a film* című, Pán által szerkesztett rovatában egyaránt találkozhatunk például a hollywoodi „gör-lök”, illetve a filmgyári „strandszezon” témájával, és Pán bemutatja a korszak egyik fontos amerikai nőtípusát, a *flappert* – a független, határozott amerikai nő, aki gyakran egyetemi végzettséggel rendelkezik, és értelmiségi jellegű munkákból tartja fenn magát.

1932 tavaszán a hollywoodi strandszezonról közöl bővebb ismertetést a *Pereg a film*.²³ Szempontunkból ez azért fontos, mert a *Sztár* magazin mindegyik évadjában sorra közli a filmszínésznők strandos fotóit, a képek kontextualizálása, értelmezése viszont inkább az 1932-es cikk alapján végezhető el: „A legtöbb amerikai filmsztár csak azért megy ki a tengerpartra, hogy a hódolók, rajongók és irigykedők pillantásában fürdjön. A vízbe nagyon ritkán megy és akkor is legtöbbször csak azért, hogy benne hagyjon valakit. Így aztán nagyon természetes, hogy az amerikai strand olyan mondain hely, mint nálunk egy éjféle mulató. A hasonlat annál igazibb, mert a tengerpart – a meleg évszakokban – éjszaka is nyitva van.”²⁴ A cikk vége ráadásul differenciál is a választott szerepkörök szerint: mintegy elkülöníti egymástól a filmes és a strandon nyújtott teljesítményeket: „Az amerikai strandoknak éppen úgy megvannak a sztárjai, mint a stúdióknak. A filmszínésznők tehát a melegebb évszak kezdetén jól felkészülnek a strandszerepre.”²⁵

Ehhez a kontextushoz rendel majd hozzá még egy újabbat a *Sztár* magazin 1939-es cikke a hollywoodi strandszezonról. Itt exp-

licit módon is jelzi a szerkesztő, hogy a strandszerep elsősorban a newcomereké az amerikai filmes világban: „Nem tudjuk, megfigyelték-e olvasóink, hogy a Hollywoodból érkező strandképeken sohasem vagy legalábbis legtöbbször nem a nagysztrárok látni, hanem a fiatalokat, úgynevezett »newcomer«-eket, akiknek karrierje most indul el, éppen ott kinn, a boldog kaliforniai strandon. A világhíres sztárok ott-hon strandolnak, saját bazenjükben, ahol maguk válogatják meg a kevésszámú (sokszor csak egy személyből álló) közönséget, és ahová ritkán jutnak el a fotóriporterek. A nagy strand: a fiatal felfedezettek színpada, a szépségversenyek, trikóbemutatók s a tökéletes fiatal testek felvonultatásának színhelye. Az újonnan szerződöttest sztárjelöltek produceri parancsra »lépnek föl« ezen a színpadon, s a stúdió kívánságára kerülnek a fényképezészek pergőtüzébe.”²⁶ E szöveg közelségében külön érdekes, hogy Hajmássy Ilona fényképe épp ebben a strand-összeállításban jelenik meg: nyilvánvaló, hogy e pillanatban ő is a „newcomer” kategóriába tartozik a hollywoodi közegben, és hogy a *Balalajka* című filmjének sorsa (amelyet viszont már említi a képaláírás) még nem dőlt el végérvényesen. A történet egy 1940 szeptemberében közölt cikk nyomán rajzolódik majd ki pontosabban.²⁷

Ezek alapján talán nem meglepő, hogy a magyarországi közegben készített színésznőfotók jellemzően az arcot állítják előtérbe. Az egész alakos, ruha által nem takart testkép rendre a külföldi színésznőkhöz, táncosnőkhöz kapcsolódva tűnik fel. A *Sztár* magazin egyik első ilyen, terjedelmesebb cikke Alice Swanson táncosnőről szól, róla közöl tánc közben készült képet – a más összefüggésben már említett cikk alapján a táncosnő az „amerikai nő” típusát testesíti meg a budapesti világban: „jobban szeretek csavarogni, szeretem a havonta változó városokat. Fiatal vagyok még arra, hogy egy helyben lakjak, gyökeret verjek. Majd tíz év múlva én is hazamegyek.”²⁸ Alice Swanson tehát mesterségét tekintve „görl”, de életmódját, egyéniségét tekintve inkább „flapper” – a cikk legalábbis így mutatja őt be, független, saját döntéseket hozó nőként.

A Hunnia filmgyár színésznőit egy-két kivételtől eltekintve nem látjuk hiányos öltözékben, jellemző viszont, hogy a *Sztár* magazin egyetlen magyar kísérleti filmmel foglalkozó közleménye a testképet tekintve is radikális. 1937 októberében a lap Fejér Tamás és Kálmán Aladár *Az asszony és a gép* című filmjéről közöl ismertetést, illetve két filmkockát belőle.²⁹ A cikk „az első magyar avantgardeista film”-ként nevezi meg a

produkciót, a szakirodalom ezt a kijelentést mindenképpen árnyalódnak látja. A film második díjat nyert a párizsi nemzetközi amatőrfilmversenyen, története, mely egyfajta Pygmalion-inverzként is leírható (a mérnöknő gépet alkot, amely vágni kezd alkotójára), sci-fi pantomim formáját öltötte.³⁰ A *Sztár* magazin a film történetvázát közli a két kép mellett. A mi szempontunkból mindenképpen lényeges, hogy a „kísérleti film” terepén belül a testkép is merészebb: a falansztertsadalomban élő mérnöknő öltözéke voltaképpen a korszak amerikai fürdőruhadívatjához hasonlítható.

Ehhez képest a *Tokaji rapszódia* című magyar film beharangozójaként közölt képek a lap következő számában, noha fürdőruhában ábrázolják a szereplőket, kevésbé „elrugaszkodottak”: a szereplők derékon fölül láthatók rajtuk.³¹ Még inkább összevethető a kétféle testkép egyazon folyóiratoldalon, a *Sztár* 1938. augusztusi számában: míg a lap egész alakos képet közöl a hollywoodi strandruhás színésznőről, a „Rökk Marika a pesti strandon” aláírású kép a vízbe merülve, vicces-groteszk úszógumival ábrázolja a magyar származású színésznőt.³²

Amikor például magyar színésznők fürdési jeleneteiről közöl például képet a *Sztár*, akkor ilyen képaláírásokat olvashatunk: „Indiszkrét kocka. Egly Mária *Nem loptam én életemben* című filmjéből. Bevalljuk, most az egyszer loptunk: a képet ugyanis nem akarták a nyilvánosság számára kiadni...”³³ A képen a fürdőkádban ülő Egly Mária látható, amint térdtől lefelé kiemeli lábát a kádból. Egy másik, 1940 márciusában közölt kép a fentihez hasonló képaláírásra ad okot: „Leila fürdik. Szeleczky Zita legszebb jelenete a *Gül Baba* filmváltozatából. A felvételhez persze csak a legbennfentesebbeket engedték a műterembe. Még az operatőr is a feketekendő alá bújt...”³⁴

A tézis talán alátámaszthatónak bizonyul anélkül is, hogy gyarapítanánk a példákat: a *Sztár* magazin, azáltal, hogy a hollywoodi stúdiók promóciós anyagait Budapestre közvetíti, indirekt módon egy testképet, nőideált, ezzel összefüggésben pedig valamiféle testi viselkedést is közvetít.³⁵ Jól érzékelhető, hogy ami a magyar színésznők esetében nem „illendő”, az külföldi vagy akár Hollywoodba szerződött magyar színésznők esetében már morálisan elfogadható – lásd Hajmássy Ilona vagy Gaál Franciska fürdőruhás képeit. A lap távolságot tétel ugyan az említett testképpel szemben, de egyértelmű rokonszenzvenvel mutatja be az amerikai nőideált, különösen ami a „flapper”-figurát illeti.

Az, hogy a képanyag szerepe fokozatosan gyengül, visszaszorul az 1940-es évfolyamra, összefüggésbe hozható azzal az értékrenddel, amelyet a magyar kormányzat a háborús évektől kezdődően még hangsúlyosabban propagálni kívánt, illetve azokkal az intézkedésekkel, amelyek az 1941/42-es évről az amerikai filmbehozatal radikális csökkentését irányozták elő.

Profilváltozás, átalakulások

■ A *Sztár* magazin kolofonjából az 1939-es évfolyammal kezdődően eltűnik Pán Imre neve, és kevés az olyan anyag, amely alatt feltűnne az aláírása. Valószínűsíthető ugyanakkor, hogy ő is és Hauswirth Magda is tovább dolgoztak a lapnak, hiszen időről időre új cikkeket, rajzokat jegyeznek,³⁶ csupán háttérbe vonulásról volt szó: a lap arculatának fokozatos átalakulása barométerként jelzi a politikai változásokat, a kultúrpolitikai irányvonalak másfelé mozdulását.³⁷

Felbukkan a *Sztár* magazinban néhány nyíltabb vagy közvetettebb utalás az országhatárok módosulására és ennek következményeire. 1940 októberében az egykori kolozsvári magyar filmgyártásról közöl egyoldalas cikket a lap az országrész „visszatérése” kapcsán,³⁸ de inkább a lap egészen érzékelhető egyfajta arculatkeresés, elbizonytalanodás az új helyzetben: maga a lap által népszerűsített „sztárkép” és a filmről való beszéd, gondolkodás felszabadultsága tűnik

el vagy szorul háttérbe ebben az időszakban. Ekkoriban a magyar filmgyártás és filmforgalmazás is strukturális gondok előtt áll a korábban kiépült terjesztési és promóciós logika, illetve a tulajdonosi rendszer megváltozásával. Szinte szükségszerű, hogy 1940 végétől a *Sztár* magazin megjelenése szünetel, és ezzel Pán Imre eltűnik a magyar filmes kultúra alakítóinak köréből.³⁹

Összegezve a *Sztár* magazin 1937–1940 közötti időszakának filmkultúrában játszott szerepét, megállapítható, hogy a lap közelíteni próbálja a magaskultúra és populáris kultúra szféráit, jelentős presztízsű szerzőket von be a filmről való írásba, és esetenként figyel a kísérleti produkciókra is. Arculatának meghatározó része a nemzetközi filmes világban szétszóródott magyar filmesek karrierjének követése, a rájuk irányuló figyelem fenntartása. Piktókritikái révén mintegy közvetlen véleménymondásra ösztönzi az olvasókat, a lapban közvetített testképekkel pedig ugyancsak szemléletalkító módon, a filmkultúrához kapcsoltnak közvetít amerikai és nyugati életmódmintákat Magyarországra. Ebben az értelemben kijelenthető, hogy más szinten ugyan, mint avantgárd lapszerkesztői tevékenysége során, de Pán Imre *Sztár* magazinnál (és magazinélőzményeinél) végzett munkája ugyanúgy az új, progresszívnek ítélt jelenségek, médiumok, szemléletek közvetítéséhez kapcsolódik, mint életművének egyéb rétegei.

■ JEGYZETEK

1. Vö. Cserba Júlia: *Pán Imre Budapesten és Párizsban*. In: dr. Nagy Zoltán (szerk.): *Pán Imre emlékszoja*. Városi Képtár – Deák Gyűjtemény, Székesfehérvár, 2004. 4.
2. Lakatos Éva: *A magyar színházi folyóiratok bibliográfiája (1778–1948)*. OSZMI, Bp., 1993. 158–159.
3. *Magyar plakátirodalom*. Index. Az új kultúrtörvények lapja. 1931/2. [15–16.] A szöveg nyilvános feliratok nyelvi sutaságaira hívja fel a figyelmet, köztük verses („Pénzedért legtöbbet kapsz Pax”) vagy egyéb reklámplakátok felírataira. („Mint a bomba, olyan a hatása, ahol Matteine ciánnal írt.”) Az írás konklúziója: „Talán úgy lehetne a bajokon segíteni, ha nagyobb vállalatunk olyan írókat szerződtetnénk, akik értenek a magyar nyelvről, és ezt a munkát lelkiismeretesen végeznék el.”
4. Vö. a bibliográfiái leírással is, Lakatos Éva: i. m. 416.
5. Az 1939/40-es, illetve az 1940/41-es moziévekben, miközben a bemutatott filmek száma azonos maradt (183), ezen belül a magyar filmek száma tízzel nőtt (27-ről 37-re). Vö. Kádár Miklós: *Visszapillantás az elmúlt évről*. Magyar Film. Filmkamara és mozieszélyesi szaklap. 1941. augusztus 9., 32. sz. 5. Az 1941/42-es évtől a forgalmazott amerikai filmek számát a magyar kormányzat jelentősen csökkenteni kívánta, a forgalomban levő amerikai filmek 60 százalékát tervezte bevonni: „A hírek szerint az 1941–42. évről tartamára 46 amerikai játékfilm kerülhet forgalomba, amelyből 20-at az amerikai cégek, 26-ot pedig a magyar filmgyártó-kölcsönzők jelenthetnek meg. [...] Az erre az évről a forgalomba hozható 46 új amerikai film mellett tehát szám szerint kb. 100 amerikai film marad egyelőre forgalomban, amelynek a felét fogják a szezon végéig csökkenteni.” *Az amerikai filmek számának csökkentése*. Magyar Film. Filmkamara és mozieszélyesi szaklap. 1941. augusztus 9. 32. sz.
5. A magyar és a német filmek súlyának és arányának növekedése természetesen kultúrpolitikai célokat is szolgált. Erről a korszak jó néhány, filmkultúrát instrumentalizálni kívánó programszövege is tanúskodik. (Vö. Muraközy Gyula, Irsay Kóta Béla, Padányi Gulyás Jenő negyvenes évekbeli szövegeit a *Kulturális közegek című szöveggyűjteményben*: Bednancs Gábor – Bónus Tibor (szerk.): *Kulturális közegek*. Médiumok a 20. század első felében Magyarországon. Ráció Kiadó, Bp., 2005. 367–392.)
6. Márai Sándor: *Nemzeti filmlet*. *Sztár* 1937. szeptember. 4–5.
7. Uo. 5.
8. Uo. Azt, hogy Márai érdeklődött a filmes műfajok iránt, a *Sztár* magazin egyik előzményének, a *Délibáb* magazinnak a *Pereg a film* rovatából is tudjuk, amit ugyancsak Pán Imre szerkesztett. Az 1932/41-es számban Székely István filmrendezővel olvasható beszélgetés, aki a magyar filmgyártás

- ba bekapcsolódni kívánó fiatal írókról is beszél: „nincs jó magyar kézirat! Körülbelül két-háromszáz filmkönyvet olvastam el, vagy néztem át, amíg itt voltam, és mondhatom, majdnem mindegyik olyan volt, mint a húsz évvel ezelőtti, régi operett. Azok a fiatal íróink, akikkel az ember szívesen dolgozna, még nem értenek ehhez a mesterséghez. [...] Márai Sándorral beszélgettem például. Érdeklődött nálam, hajlandó megtanulni. Nos, Máraira, Vaszary Jánosra, Zsolt Bélára és társaikra gondolok, akikben van szellem és rátermettség – és akik talán, majd a magyar hangosfilmgyártás fénykorában, jó kéziratokat fognak írni.” *Összinte beszélgetés Székely Istvánnal*. Délibáb 1932/41., 64.
9. *Nem igaz, hogy anyja sem ismerne rá!* Sztár 1937. november, 6–7.
10. Lestyán Sándor: *Franciska elindul... Gaál Franciska regénye*. I. Sztár 1938. január 19–27.; *Franciska filmsztár lesz. Gaál Franciska regénye* II. Sztár 1938. február, 41–50.; *Franciska Hollywoodban. Gaál Franciska regénye* III. Sztár 1938. március, 47–54.
11. Sztár 1938. március, 51.
12. Lestyán Sándor: *Kis csillagok, nagy csillagok. A hollywoodi magyarok regénye*. Sztár 1938. május, 41–50.; 1938. június, 31–41.; 1938. július, 31–39.; 1938. augusztus, 39–46.; 1938. szeptember, 38–46.; 1938. október, 35–38.; november, 47–50.
13. Sztár 1938. augusztus, 41.
14. Pán Imre: *Bücsü Székely Istvánéktól*. Sztár 1938. január, 38–39.
15. A korszak sajtójában Székely Istvánt explicit jobboldali támadások is érik, többek között *A Noszty fiú esete Tóth Marival* forgatása kapcsán. Sándor Tibor: *Őrségváltás után. Zsidókérdés és filmpolitika 1938–1944*. Magyar Filmintézet, Bp., 1997. 13.
16. Bródy András: *Gloria Swanson húga Budapesten táncol*. Sztár 1937. november, 20–21.
17. *Rabszolgahajó. Gouverneur Morris villámregénye*. Sztár 1937. szeptember, 27–34; *Lloyds of London. Peter B. Kyné villámregénye*. Sztár 1937. október, 19–26.
18. Sztár 1937. október, 29.
19. Sztár 1938. február, 27.
20. Karinthy Frigyes *levele Micikéhez*. Sztár 1938. március, 10–11.
21. Első ízben lásd: Sztár 1938. november, 21.
22. Sztár 1940. október, 22.
23. *Hollywood vízitündérei*. Délibáb 1932/23., 42–45.
24. Uo. 42.
25. Uo. 45.
26. *Első fellépés: a strandon!* Sztár 1939. augusztus, 24–25.
27. S: *Így lett sztár Hajmássy Ilona!* Sztár 1940. szeptember, 26.
28. Bródy András: *Gloria Swanson húga Budapesten táncol*. i. m. 21.
29. *Az asszony és a gép*. Sztár 1937. október, 35.
30. L. Peternák Miklós: *A magyar avant-garde film*. In: Uó (szerk.) *F.I.L.M. A magyar avant-garde film története és dokumentumai*. Képzőművészeti Kiadó, Bp., 1991. 18–19.
31. Vándor Lajos dr.: *Rapszódikus beszámoló a Tokaji rapszodiáról*. Sztár 1937. november, 22–23.
32. *Vízit a vízben!* Sztár 1938. augusztus, 12–13.
33. Sztár 1939. július, 24.
34. Sztár 1940. március, 20.
35. Vö. Skaper Brigitta: *Magyar filmsztárok a két világháború közötti Magyarországon*. Médiakutató 2008/3. 115–116. A szerző rámutat, hogy a magyarországi sztárkultuszt és testképet tekintve az amerikai minta egyaránt meghatározó – például a testápolás, fogyókúra, strandolás modelljeit is befolyásolja.
36. Pán Imre: *A Hotel Sacher, ahol történelmet csináltak, és ahol Szemere Mikós, a legandás hírű nábob volt a császár*. Sztár 1939. április, 16–17.; Ugyanebben a számban Hauswirth Magda a Jane Murfin – Ogden Nash által írt filmregényhez készített rajzokat: *A kísértés órája*. Sztár 1939. április, 51–65, és az év folyamán szinte mindegyik lapszámban megjelennek szignált rajzai. Pán Imre egy Knut Hamsun-versfordítást közöl még 1939-ben (Knut Hamsun: *Fuvolaszó*. Ford. Pán Imre, Sztár 1939. szeptember. 47.), további szignált írása: p: *Válasz Németh Antalnak*. Sztár 1940. január, 19. Ezt követően szignált Pán Imre-írás nem olvasható a lapban, bár természetesen számos hosszabb-rövidebb aláíratlan írást is közöl mindvégig a Sztár, ahogyan korábban is. Hauswirth Magda rajzaival ugyanakkor az utolsó, szünetelés előtti lapszámban, 1940 decemberében is találkozhatunk.
37. Az időszak konkrét filmpolitikai intézkedéseiről és azok következményeiről Sándor Tibor könyve nyújt részletes tájékoztatást: Sándor Tibor: *Őrségváltás után. Zsidókérdés és filmpolitika 1938–1944*. Magyar Filmintézet, Bp., 1997.
38. „Kincses Kolozsvár hazatért, és Erdély történelmi fővárosával visszatért a magyar filmgyártás bölcsője is.” *Emlékezés a régi kolozsvári filmre*. Sztár 1940. október, 2. Ugyanebben a lapszámban a város filmes „újraintegrációjának” más módja is felvetődik: „Nagyon érdekes filmgyártási tervek merültek fel Budapesten Kolozsvárnak, a magyar film bölcsőjének visszatérése nyomán. A Sztár írta meg elsőnek, hogy Bókay János milyen rendkívüli színésznőt fedezett fel Kolozsvárott – Fényes Aliz személyében. Most arról van szó, hogy Fényes Alizt magyar filmen is felléptetik. Még egy kolozsvári sztár filmszerződéséről van szó: Hamza Ákos ifj. Nagy Istvánt, az erdélyi Jávor Pált akarja a Gyurkovics fiúk egyik szerepére Budapestre hozni.” Sztár 1940. október, 17. Fényes Aliz és Nagy István 1942-től valóban játszottak filmszerepeket Budapesten.
39. Az 1941 decembere és 1944 márciusa között újra megjelenő Sztár magazint kiadóként továbbra is Szalay László jegyzi, 1942 februárjától a kolofonban szerkesztőként Pogány József neve szerepel, a lap megszűnéséig. Ebben az időszakban a lapprofil lényegesen más az előző időszakhoz képest, jellemző műfajja a sztárinterjú, a magyar színészeket, filmeseket bemutató riport válik. Pán Imre neve már nem tűnik fel a lapban, az 1942-es évfolyamban viszont Hauswirth Magda rajzai továbbra is fel-

felbukkannak, jellemző módon a Szalay László lapban közölt prózai írásainak felcímeit, illusztrációit rajzolja, ez az együttműködés is megszakad azonban 1943-tól kezdve. Az utolsó, 1944. márciusi szám Szalay halálhíréről tudósít, ez egyben a lap megszűnését is jelenti. A Szalay családdal bizalmas maradt a kapcsolat: a Pán-életrajzokból tudjuk, hogy Budapest ostroma alatt Szalay László özvegye segítette vízzel és ennivalóval a Sztárboltban rejtőző Pán Imrét. (Cserba Júlia: *Pán Imre Budapesten és Párizsban*. i. m. 6.)

KARÁCSONY BENŐ KIADATLAN ARS POETICÁJA

■ Magyar László (1900—1971), aki szegedi újságíróként egyike volt a legjobbaknak (egyebek közt Juhász Gyula és Móra Ferenc baráti körébe tartozott, a fiatal József Attilát is istápolta), a harmincas évek utolsó harmadától Budapesten élt, s az *Esti Kurír* munkatársaként dolgozott. Kapcsolatrendszere és tapasztalatai elsősorban Szegedhez kötődtek, de a fővárosban is fölhalálta magát. Érdekes mód új nexusai közül több is Nagyváradhoz s Erdélyhez kapcsolta (Nagyváradon 1942-ben könyve is jelent meg Juhász Gyuláról, *Milyen volt szőkesége* címmel).

Így, egyebek közt, Tabéry Gézával és Raffy Ádámmal is tartotta a kapcsolatot, s – mint hagyatéka megmaradt csonkjából kiderül – Karácsony Benővel is összeismerkedett. Magyaroknak a szegedi Somogyi-könyvtár helyismereti gyűjteményében őrzött iratai közt van Karácsony Benőnek két levele és egy (két kérdésre is válaszoló) vallomása. Mindhárom dokumentum, de kivált a ropant érdekes, visszafogottságában is izgalmas ars poetica megérdemli a nyilvánosságra hozatalt. Gazdagítják Karácsony Benőről való (sajnos egyelőre még meglehetősen hézagos) ismereteinket.

Az első két dokumentum 1943 őszéről való. Ekkor, föltehetően egyik budapesti látogatása alkalmával, Karácsony Benő – nyilván Magyar fölkérésére – írt egy rövid (talán interjú anyagaként is fölhasználható) vallomást, s ezt egy levél kíséretében leadta Magyar lakásán.

Az autográf tintairású levél, amely a szituációt teszi megismerhetővé, ez:

Kedves Laci, itt voltam 5 óraker. A csengető nem szólt. Szerényen kopogtattam is. Tehát itt a megbeszélte anyag. Ha nem használhatod, dobd el. Holnap felhívlak.

Szívélyesen üdvözöl
943. okt. 4.
Karácsony Benő

A levélhez mellékelte (ugyanazzal a tintával írott, autográf) vallomásnak nincs címe (ez is arra enged következtetni, hogy egy – esetleges – interjúhoz készült munkaanyag). Mindkét részt azonban külön kérdés vezeti be. Maga a vallomás, Karácsony apró remeklése, e két kérdésre adott válasz, pontosabban az író e két kérdés kapcsán mondja el véleményét, fejt ki álláspontját. A szöveg a következő:

Hogyan lettem író?

Nem tudom. Valószínűleg nem előre megfontolt szándékból, hanem csak gondatlanságból. Egyébként nem tudom azt sem, hogy csakugyan író vagyok-e, nem követek-e el címbitorlást. Író mostanában szép számmal van, de én úgy gondolom, nem elég egy szép napon felvenni ezt a címet, mint a fogorvosi titulust, s megszerezni hozzá néhány napilap kritikusanak az elragadtatását. Az a gyanúm, hogy az írók nem a kötetek száma és a kritikusok elnyűtt lelkesedése avatja íróvá. A valódi íróknak az elképzelésem szerint valamilyen jellegzetes szaga van, mint például az ördögnek, s van a hangjában valami gyanús, valami olyanszerű, mint abban a hangban, amely egyszer az égő csipkebokorban szólt meg, nem emlékszem már, milyen hegyen. Ha az ember figyelni az írói hangokat, rájön arra, hogy ezek legtöbbször nem égő csipkebokorból jön, hanem valami felerosított hangszóróból.

Miért írok?

A kérdés kissé meglehetősen. Az ember tudja, miért aprít fát, ha favágó, vagy miért ismételi évezredek közhelyeket, ha politikus. Fát azért aprít, hogy más melegedjék vele, az évezredek banalitásokat meg azért ismétli, mert az a rögeszméje, hogy enélkül összeomlik a haza.

De hogy az író miért ír – megvallom, ezt a problémát eddig könnyelműen elhanyagoltam. Vannak, akik talán azért írnak, mert egy viceházmesterné egyszer elbűvölve tette le első tárcájukat. Vannak, akik azért írnak, mert szeretnék rábeszélni olvasóikat, hogy abba kéne már hagyniok a kapzsiságot, az erőszakot és a szellemi gyávaságot, és szakítaniok kéne a butasággal is. Hogy melyik a hasznosabb írói „célkitűzés”, nem nehéz eldönteni. Maeterlinck azt állítja, hogy amikor távozzunk a földről, pontosan annyi gagszást és butaságot hagyunk itt, mint amennyit találtunk akkor, amikor megérkeztünk. Nos, ami engem illet, azt hiszem, én is a meddő és haszontalan írók közé tartozom, én is szeretném rábeszélni az olvasóimat arra, hogy próbáljanak okosak és becsületesek lenni.

Nem tudjuk, hogy a – föltételezett – interjú elkészült-e, megjelent-e, esetleg ez a fontos írói megnyilatkozás valamiért mindmáig kéziratban maradt. Közzététele azonban, mint autentikus Karácsony-írásé, akkor is indokolt, ha utóbb maga a megszerkesztett interjú is előkerülne. Ez az autográf kézirat ugyanis nyilvánvalóvá teszi, hogy magától Karácsony Benőtől származik, s azt nem deformálja sem közléstechnikai szempont, sem újságírói megfontolás.

A szöveg természetesen értelmezésre vár, be kell majd illeszteni az életmű össze-

függésrendjébe. (Ez itt nem lehet föladat, itt elegendő a szöveg prezentálása.)

Az mindenesetre még hozzátartozik e szöveghez, hogy Karácsony Benő és Magyar László kapcsolata a későbbiekben is fennmaradt. A harmadik dokumentum, egy levelezőlap, ezt egyértelművé teszi:

Kedves Barátom, szerettem volna személyesen is megbeszélni veled a Juhász-könyvedet, amelyet szép és jó könyvnek tartok. Talán majd e hó végén!

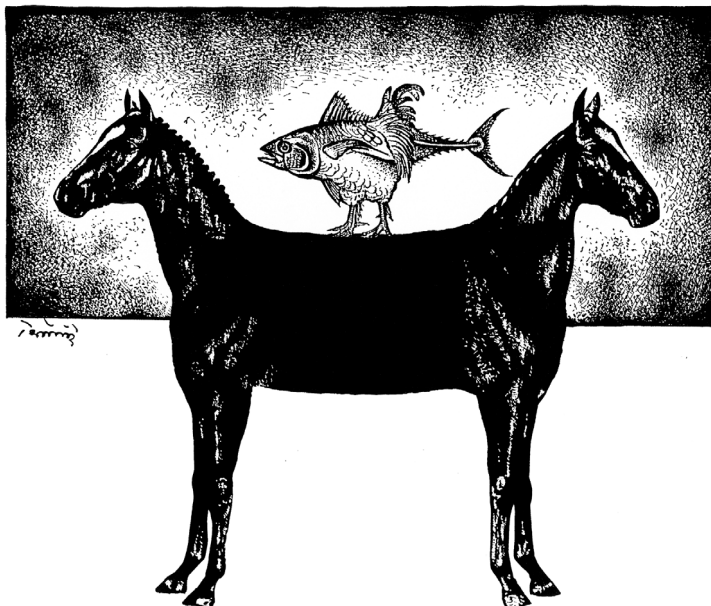
Minden jót kívánok nektek az új évre [,] feleségednek kezeit csókolja, téged ölel

Kolozsvár 1944. jan. 2.
Benő

A levelezőlap címzése: Nagys. / Magyar László / író úrnak / Budapest / III. Ürömi utca 30-32 / III. em. 6. A feladó: Karácsony Benő / Kolozsvár Izabella u. 3.

Sajnos sokkal több e kapcsolatból már aligha lehetett hátra. Az ígért budapesti látogatásra még sor kerülhetett, azután azonban az ország német megszállása (1944. márc. 19.), majd a magyar zsidóság nagy részének intézményes, állami elpusztítása behatárolta a történetet. Karácsony Benő sorsa is megpecsételődt.

Lengyel András

KOVALSZKI PÉTER

TÉNYEK ÉS GONDOLATOK A DIASZPÓRALÉTRŐL, DIASZPÓRANEMZETRŐL ÉS MAGYARSÁGTUDATRÓL

Fájdalmas siránkozás helyett nekünk fel kell építenünk ezt az otthont. Mint a csiga a házáat, úgy hordozzuk magunkkal a magyarságot. Ott, ahol leszárom a botom a földbe, ahol kitergetem a könyveimet, ahol a lemezjátszóra rakom a hanglemezeimet, ahová esti beszélgetésre hívom a barátaimat: az a maroknyi föld ott Magyarország. A dal, a könyvek, a versek, a balladák, a baráti viták, az ékezetes betűk hajnali kattogása az írógépen, a hímes tojás, a fargott bot és gyermekeim furulyaszója: ez az én csigaházam. Ez az én hazám.

(Cseh Tibor, Nagy-Magyarország, Itt-Ott szeminárium, Hereford, PA, 1972. szeptember 3.)

2012. május: Félixfürdőn az Európai Protestáns Magyar Szabadegyetemmel

■ Újabb érdekes EPMSZ-hét májusban, s műsorában egy délelőtt a nemzetudatról. Ez okot s módot is ad létünkéről, a diaszpóralétről is elgondolkodni s kissé odafigyelni, vajon hogyan is áll ez a lét s tudat az államnemzeti és kisebbségi környezetben.

Láng Gusztáv okos, világos, általános fogalmakat, összefüggéseket erudícióval, szellemesen tárgyaló előadását részleteiben bevallottan a kisebbségi, azon belül erdélyi magyarság nemzetudatának szentelte. Regionális tudat, mely megelőzte, de most is pótolhatja-kiegészítheti az államnemzeti tudatot, egyébként is az erdélyiség tulajdonképpen a magyar nemzet tudat része, változata. A közönség jól fogadja.

Kerekasztallal, délutáni munkacsoportokkal folytatódik a megbeszélés. Itt már bővül a részletek köre más magyar kisebbségi lét- és tudatvariánsokkal, s a diaszpóralét is felbukkan személyes nyilatkozatokban, elbeszélte-megosztott egyéni sorsokban, kommentárookban.

Életemet én Brassóban az erdélyiség-tudattal kezdtém, s folytattam – az Egyesült Államokba való kivándorlás után – az amerikai magyar diaszpóraléttel – és -tudattal. Úgy érzem, az erdélyiség – általában a kisebbségi (újban szórvány-) lét – jó előké-

szítés volt a diaszpóraléthez. Mindkettőnek megvannak sajátos kínjai, ezek esetenként hasonlóak, kiegészítik egymást.

S ha úgy értelmezem nemrég elnyert magyar állampolgárságunkat, hogy ez most már az államnemzethez jogilag, adminisztratív és politikailag is kötvén feljogosít egy kis államnemzet-tudati bővüléshez is – akkor tulajdonképpen nekünk a teljes magyar lét adatott meg, a vele járó helyzeteivel, frusztrációival, tudatokkal, örömeivel és kötelességeivel együtt.

A lét határozza meg a tudatot (még ha esetenként tökéletlenül is...) – ez is kiderült a felixfürdői tanácskozáson. Erdélyiségem meg nem tagadva most számomra is a diaszpóralét és -tudat az elsődleges meghatározóm. Ebben élünk az év tizenegy hónapjában, a Magyar Baráti Közösségben, a Reménység Tó partján is, minden augusztusban, s azon kívül is.

Félixfürdőn beszélek az amerikai magyarok, közösségek létezésformáiról, statisztikáiról, a sikeres megmaradás-gyarapodás „receptjeiről”, megosztva a résztvevőkkel azt is, amivel barátaim indulás előtt, véleményüket kérvén, feltarisznyáltak. De itt és ezúttal is kiderül, amit már Szabó Zoltán megállapított (*Diaszpóranemzet*. Osiris, Bp., 1999), hogy a diaszpóraléttől, magától a létezésformától s a fogalomtól a magyar ódzkodik, nem tudja kezelni és elfogadni – a kisebbségi magyar sem.

Augusztus: a Reménység Tavánál a Magyar Baráti Közösséggel

■ 2012. augusztus 11–18. között került sor szokásos hetes találkozónkra az ohioi Lake Hope állami parkban, azaz a Reménység Tavánál, ahol Kántor Lajosék is vendégeink voltak úgy húsz évvel ezelőtt.

Ami közösségünk számára eleitől fogva fontos volt és maradt negyven éven át, az egy fenntartható, továbbadható diaszpóralét kialakítása egy többgenerációs, önmagát meg-megújító közösség formájában, mely eltér az emigráció efemer tisztavirágélettől – ahogyan ezt a politikai emigrációs létezésformát mi az alapítás idején s utána is megtapasztaltuk itt a magyar-amerikai világban. Számunkra a diaszpóralét nem nemzethalál (ahogyan ezt Félixfürdőn is hallottam), hanem egy létezésforma.

Idei találkozónk is, a családi és háromgenerációs jelenléttel, válogatott vendégeinkkel, műsorainkkal, melyekben az irodalom, a muzsika, egyáltalán a magyar közösségi lét és kultúra változatos megnyilvánulásai egyaránt jelen voltak, a diaszpóralét és -tudat életrevalóságát bizonyították.

S íme, magyarságszolgálatunk, melyért márciusban közösségünk a Magyar Örökség Díjat elnyerte, új lehetőséget kapott, új formát és tartalmat nyert az idén, mikor találkozónk során Horváth János korelnök úr, régi kedves barátunk új magyar állampolgárokat avatott a Reménység Tavának partján, s mikor a New York-i magyar főkonzulátus vezető konzulasszonya hetünk során a gyorsított állampolgárság elnyerésével összefüggő teljes konzuli szolgáltatásokban részesítette tagjainkat és vendégeinket.

Október: Budapesten és Washingtonban, a Magyar és az Észak-amerikai Diaszpóra Tanáccsal

■ Október 8-án, verőfényes őszi napon került sor Budapesten, az Országház Vadásztermében a Magyar Diaszpóra Tanács II. ülésére, melyen a Magyar Baráti Közösséget annak gondnokaként képviselhettem. Bemutattam közösségünket, ismerkedtem társainkkal e szervezetben, meghallgattam, kommentáltam az elhangzottakat, s alkalmam volt elgondolkodni azon is, mit jelenthet mindez, hosszabb távon, számunkra, közösségünkre, általában diaszpórában élőkre, a magyar nemzet számára, milyen közösségi tevékenységet igényel majd az elfogadott határozatok megvalósítása.

A törvénymódosítás, mely meggyorsította és leegyszerűsítette a magyar állampolgárság elnyerését, úgy is tekinthető mint egy adalék, egy kis jogi-adminisztratív kiigazítása egy már meglévő vonatkozó törvénynek. A szavazati jog megadásával társítva viszont már nemcsak jogi-adminisztratív jogokat, lehetőségeket és kötelezéseket nyújt az új állampolgároknak, hanem a magyar politikai életben való részvétel lehetőségét is biztosítja.

Hogyan élük majd meg az új állampolgárok ezt a részvételi jogot és lehetőséget, ezt az értéktöbbletet, hogyan alakítja majd a többi nemzetrészhöz való viszonyukat, saját szórvány- vagy diaszpórabeli létüket és tudatukat mindez? Ez a jövő titka. S ennek tudatában értékelve a kormányzati szándékot és cselekedetet, ez – minden érzelmi és tudati pozitívumával és hozadékával együtt – egy nagyszabású kísérlet, melynek kimeneteletét, eredményeit mi is kíváncsian várjuk, ugyanakkor ennek alakulásában, eredményeinek megvalósításában mi is cselekvő részesek lehetünk, akarunk lenni.

És erre emlékeztetett a rövid tíz nappal a budapesti tanácskozás után szervezett Észak-amerikai Diaszpóra Tanács megalakuló félnapos gyűlése is, melyre a washingtoni magyar nagykövetségen került sor. Ezen jelen voltak Martonyi János külügyminiszter, Szapáry György nagykövet, a követi rangú főkonzulok és a nagykövetség más munkatársai. A meghívottak – akik ugyanakkor cselekvő résztvevők is egyben – az észak-amerikai magyar szervezetek vezetői voltak.

Itt részfeladatokra lebontva, akcióprogramként jelentek meg a Budapesten elfogadott határozatok, melyek kidolgozásában a diaszpóra képviselői tevélegesen s már huzamosabb ideje ténykedtek. A teljesség igénye nélkül sorolom: ez felöleli az észak-amerikai magyar anyagi és kulturális hagyaték felleltározását és megőrzését, a közösségépítést, a nyelvápolás feladatait, a kulturális cseretevékenységet, a kapcsolattartást, az amerikai- és kanadai-magyar államközi, társadalmi kapcsolatok ápolását és sok más egyébét.

Végző soron az ebben való részvétel tisztázhatja majd, hogy az adott részvételi lehetőséggel, cselekvési programmal és támogatással mire juthatunk; azt, hogy mit és mennyit érnek, hová és mivé nőhetnek tulajdonképpen – maguknak s a magyar világnak – az amerikai magyar diaszpóra egyénei és közösségei. Ez próbatételnek ígérkezik számunkra, a kísérlet minden résztvevője számára.

MOST ÉN KINEK SZURKOLJAK?

■ Nem is olyan egyszerű a kérdés megválaszolása. Most, a 21. század második évtizedében, a globalizáció és az üzleti szellem eluralkodása idején, mikor a sport, ez az eredetileg nemes vetélkedés egyre inkább a szórakoztatóipar részévé válik, nekem – Erdélyben, Romániában élő univerzális sportrajongónak – nehéz egy kedvenc csapatot kiválasztani. Igaz, már a címben feltett kérdésből is kiderül, hogy én tulajdonképpen nem is vagyok igazi szurkoló, legfeljebb csak alkalmi, amatőr, úgymond fotel- vagy karosszékdrukker. Az igazi számára ugyanis teljesen világos, hogy „A CSAPATNAK” kell szívvel-lélekkel szurkolni. Mert hogy kell egy csapat, amelyikkel azonosulni tudunk, azt már a Garas Dezső alakította Minarik Ede rögeszméje előtt is tudtuk (Sándor Pál filmje: *Régi idők focija*, 1973). Az igazi, a vérbeli – akinek ereiben a vér színe természetesen a csapat színeivel azonos – nem választja csapatát, mert az számára már eleve adott. Mint a szerelem, ami jön magától. Mindenekelőtt az illető országot válogatottja, amelyet általában az egész lakosság szeret, támogat. Kivéve persze a bevándoroltakat, a rosszul kezelt kisebbséget, esetleg a „minél rosszabb – annál jobb” elvet valló ellen-drukkereket. A különböző klubokat viszont (már csak egyes rétegekhez tartozók) valóban választani szokták, de hogy ki mikor melyiket, az egyáltalán nem esetleges. Ez egy elég bonyolult folyamat, akárcsak az igazi szurkoló, sportrajongó viselkedése, magatartása, lélektana, aminek ugyan könyvtárnyi irodalma van, de azért bizonyos adottságok jelenthetnek támpontot, lehetnek meghatározók. Lakhelyük, társadalmi, politikai, vallási hovatartozásuk nagyon sokszor döntően befolyásolja opciójukat. Lássunk egypár példát.

A lokálpatriótákból kerülnek ki a városok, régiók csapatainak szurkolói. A Barcelona rajongóinak döntő többsége katalán, az Athletic Bilbaóé pedig a baszk függetlenséget támogatók soraiból kerül ki. A Real Madrid viszont már a spanyol királyság egységének a szimbóluma. Belgiumban a flaman-dok az Anderlecht, a vallonok pedig a Standard Liège hívei. Az olasz fővárosban a Lazio a felső tízezer csapata, a Roma meg a szegényebbeké. Torinóban felmérések alapján kiderült, hogy a Milan-szurkolók kilencven százaléka következetesen Berlusconi kormányon levő pártjára szavazott, az „öreg

hölgy”-ként emlegetett Juventus gárdája pedig az ellenzékre. Jól ismert, hogy a skóciai Glasgow két rivális csapatából a Rangerst a protestánsok, a Celticet pedig a katolikusok támogatják. Magyarországon még ma is sokszor úgy emlegetik a Ferencvárost, mint a nyilasok, az MTK-t pedig mint a zsidók csapatát. Valóban, több mint száz éve az MTK-t a zsidó származásúak alapították, és a két világháború közt a Fradi népszerűségét több jobboldali párt is megpróbálta a maga javára kihasználni, de a későbbiekben ez már nem volt jellemző. Az MTK-t a negvenes évek elején kizárták a sportéletből, a Ferencvárost meg a Rákosi-korszakban elnevezték Kinizsinek, és jószerével ellehetetlenítették. A szocialista időkben a Vasas a szakszervezetek s így a munkásság csapatának számított (pedig e kettőnek akkor nemigen volt köze egymáshoz). Közismert volt, hogy Kádár János Vasas-drukker. Nyert is bajnokságot a kedvenc csapat! Az egykori Újpestet Dózsa néven átvette a belügyminisztérium, s így az általuk patronált csapata ráragasztották előbb az ávós, majd a rendőr jelzőt. Mondhatnám, az egyáltalán nem népszerű bélyeget, ami miatt az ellenfél kemény magja még manapság is teli torokból üvölti az „újpesti cigányok” kezdetű rigmust, aminek a folytatását már nem bírja el a nyomdafesték.

Romániában egészen a múlt század közepéig erdélyi és bánáti csapatok uralták a labdarúgást, ahol nagy többségben magyar játékosoké volt a főszerep. A románság emblematikus csapata a bukaresti Rapid és a kolozsvári Universitatea volt és maradt mind a mai napig. Szurkolóik repertoárjában egyáltalán nem ritka a magyarellenesség.

Napjainkban, a már említett elüzletiesedés és globalizáció következtében multimilliárdosok lettek a csapatok tulajdonosai, az amatőr olimpiai fair play szellem helyét jóformán teljesen átvették a kemény profi magatartást megkövetelő, profitorientált show business játékszabályai, s így az etnikai, vallási, társadalmi és politikai tényezők jócskán háttérbe szorultak. A sportszereket gyártó cégek anyagi érdekeltsége és a televíziós közvetítések következtében óriási pénzek folytak/folynak be a ma már inkább a szórakoztatóipar részévé vált sportba. Euro- és dollármillióért adnak és vesznek játékosokat, egy-egy világbajnokság vagy olimpia megrendezésének a költségvetése minden képzeletet felülmúl. Ahol pedig sok a pénz,

ott azonnal felüti fejét a korrupció, a bűnözés, és előtérbe kerül a sportsovinizmus is. A mostanáig hazájuk színeit képviselő, nemzeti hősként kezelt sportolók nem egytől-lencséért ugyan, hanem inkább sok millióért gazdagabb országokban honosítják magukat. Kisebb országok aránylag rosszul fizetett, másod-harmadvonalba tartozó játékosai számára pedig marad a sportfogadások manipulálása. Döbbenet olvasom, hogy hány hozzánk közel álló labdarúgó adta el becsületét pár ezer euróért.

A változások természetesen a szurkolói magatartásban is megmutatkoznak. A célmanapság már nem csupán a saját csapat biztatása, legalább ennyire fontos az immáron ellenféltől ellenséggé minősített játékosok megfélemlítése. A hazai pálya előnyét pontosan ezzel magyarázóik a kiszállásokra is mindenhova elkísérik kedvenceiket, és ott próbálják az otthoni hangulatot megteremteni. A többségükben józan „utazó”, csapatuk színeit viselő zászlókat, sapkákat, sálakat felvonultató békés, valódi szurkolókhöz óhatatlanul hozzácsapódnak az ultrák is. Ezeknek a mai sport rákfenéjét képező bűnözőknek semmi közük a sporthoz, a szurkoláshoz. Legtöbbször a mérkőzést sem látják, hiszen vagy tökrészek, vagy már bekísérték őket az első rendőrszerepre, de ez őket a legkevésbé sem zavarja. A szurkolói kemény maghoz tartozó ultrákat csupán a randalírozás, a balhé érdeklí. Az, hogy obszcén, nacionalista és rasszista bekiabálásokkal megzavarják a játékot, esetleg a meccs végén a pályára beszaladva egy jó bunyóban éljék ki alantas ösztöneiket. Ezeket látva, olvasva már nem azon szoktam morfondírozni, hogy melyik csapatnak szurkoljak, hanem hogy egyáltalán járjak-e még mérkőzésekre. Pedig most egypár éve Kolozsvárnak újra van egy számottevő eredményeket felmutató labdarúgócsapata. Romániában ritka kivételként ennek hazai mérkőzéseit civilizált körülmények között lehet megtekinteni. Rádásul, igaz, kissé nyakatekert módon, még azt is ki szokták mutatni, hogy ez gyermekkorom bálványozott csapatának, a KAC-nak valamilyen utóda. Természetesen a CFR 1907-re gondolok. Ennek a „magyar csapat”-ként aposztrofált gárdának, amelyik már kétszer nyert román bajnokságot és kupát, valóban sok a magyar nemzetiségű szurkolója. Annak ellenére, hogy éveken nem volt egyetlen magyar játékos sem. Most ugyan van kettő, de keveset jutnak szóhoz. A többi már úgy van összeállítva, mint a világválogatott: brazil, portugál, román, olasz, szenegáli, elefántcsontparti, görög és még ki tudja, hány náció. Félreértés ne essék, nekem ezzel a világon semmi bajom. Különben is

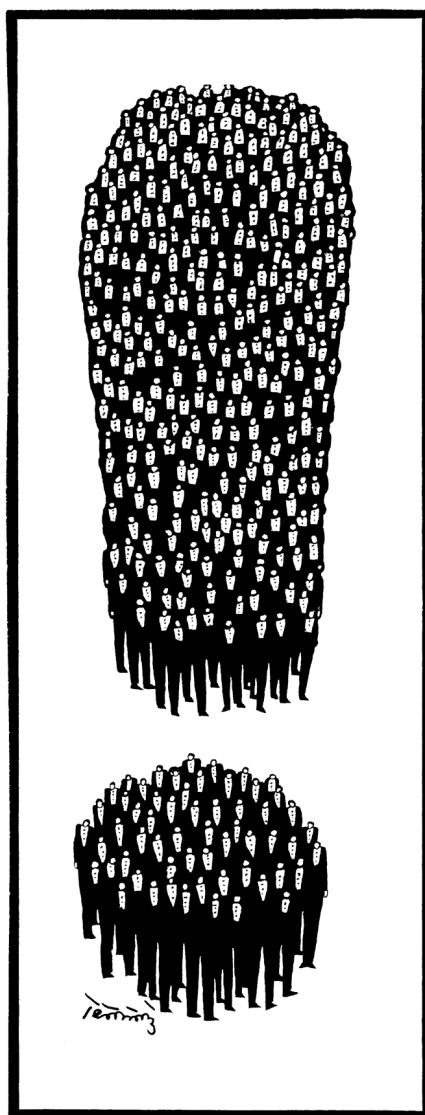
az a szurkoló, aki kizárólag etnikai alapon szeretné összeállítani kedvenc klubcsapatát, nehéz helyzetbe kerülne. De még ha az országos, hogy ne mondjam, nemzeti válogatotóját is. Tessék csak a francia vagy a holland válogatottra gondolni. Ebben a globalizált világban ezen már rég túl vagyunk! Ha egyáltalán valamit kifogásolhatok, akkor az csupán Pászványi Árpád csapatának a neve. A CFR 1907. Ha ez a dátum a megalakulás éve, akkor nem lehet CFR, mert ez a vasúttársaság akkor nem létezett Kolozsvárt. Ha pedig CFR, akkor meg nem alakulhatott volna meg 1907-ben Kolozsváron. Ettől teljesen függetlenül és annak ellenére, hogy a mérkőzéseikre csak ritkán járok, elmondhatom, hogy ez a jószerevével a semmiből, a harmadosztályból feltámadt csapat áll hozzám a legközelebb. Eredményeiket figyelemmel kísérem, a tévében mindig megnézem őket. Csak ne lennének annyira rapszodikusak. Egy-egy jó nemzetközi eredmény után a bajnokságban itthon kikapnak a sereghajtótól. Pedig a szurkoló azt szereti, ha csapata jól szerepel. Még az olyan, csak tévénézésre fanyalodott „fotelszurkoló” is, mint én. S ha a futball területén az utóbbi évtizedekben ezt nemigen találok meg, akkor más sportág(ak)ban keresem a vigasztalást. Szerencsére a számos tévécsatorna erre megadja az esélyt. Mind a romániai, mind a magyarországi és világválogatottak esetében.

Természetesen a sportközvetítések követése is csak akkor izgalmas, ha az ember érzelmileg is lekötött, érdekelt az eredmény kialakulásában. Jómagam, ha tehetem, rendszeresen megnézem a Forma-1 versenyeket, valamint a teniszközvetítéseket. Az előbbiben Schumachernek szurkoltam, az általam is sokáig gyakorolt tenisz versenyein pedig Szeles Mónika, Sampras, majd Nadal voltak a kedvenceim. Könnyen felfedezhető, hogy itt már elsősorban nem az etnikai hovatartozás, hanem sokkal inkább a személyes benyomások, a számomra szimpatikus viselkedési formák jöttek számításba. No meg persze az eredményesség, hiszen ki szeret mindjárt csak a vesztesnek szorítani.

Persze egészen más a helyzet, ha magyar sportoló is szerepel a közvetítésben. Olimpiai vagy kontinentális versenyek alkalmával még ma is elkap az az inkább csak serdülőkoromban megtapasztalt szurkolói izgalom, amit a helsinki olimpián vagy a londoni 6:3 alkalmával éreztem. Igaz, egyre kevesebb a sikerélmény, de a 2012-es londoni olimpia visszahozott valamit a régi dicsőségből. Aggasztó viszont, hogy a magyar sport egyik sikerágazatát, a női kajakot igen komoly veszély fenyegeti. A kajak-kenu sportág Mekkájának számító Magyarorszá-

ról egyszerre csak a világ minden tájára kezdenek kirajzani többszörös olimpiai bajnokaink. A több mint tíz évet magyar színekben versenyző, több egyéb érem mellé három olimpiai aranyat is szerző Janics Natasa indította el a lavinát. Ezentúl eredeti hazájának, Szerbiának a színeiben akar versenyezni. Bizonyos mértékben ez még érthető. Férjhez ment – igaz, egy bolgárhoz, és nem szerbhez –, gyereket szült, legutoljára Londonban már csak ezüstre futotta, s bár több tízmillió forint jutalmat kapott, lehet, máshol többet keresne. De hogy valami baj van a magyar sport vagy a kajak-kenu szakág vezetésében, azt keményen jelzi, hogy Janics mellett olyan sokszoros világ- és olimpiai bajnokok, mint Benedek Dalma, Paksy Tímea, Csipes Tamara és még egypár kevésbé neves kollégájuk is bejelentette távozási szándékát. Hogy hova? Ausztriába és Ausztráliába. Na de Ciprusra és Azerbajdzsánba is, ahol ez a sportág nem is létezik. Végül is ha nem ütközik valamilyen sportjogi szempontból ellentétes átigazolási szabályba, mindenki menjen, ahova akar. Elvégre senki sem rabszolga. Nekem nem tisztem ebben ítélni. Írásomban nem a sportolók erkölcsi-etikai magatartását, hanem a szurkolók lélektanát próbáltam megvilágítani. Ebből a szempontból talán inkább arra a kérdésre lenne érdekes a válasz, hogy ha az esetleg mégis magyar színekben versenyző Janics Natasa az elkövetkező olimpián az Ausztráliát képviselő Csipes Tamarával mérkőzne, akkor mi kinek drukkolnánk!? Ilyenkor jut eszembe az a harminc évvel ezelőtti már felvetett kényes és sokakat felhábortító ötlet, hogy az olimpiákon nem kellene a győztes nemzeti himnuszát eljátszani. Szerintem stimmel! Játsszák csak nyugodtan Gounod *Faustjából* Mefisztó áriáját: „Eladó az egész világ...”

Buchwald Péter

ADORJÁNI PANNA

ÍGY FOTÓZIK MARY POPPINS

A budapesti Vivian Maier-kiállítás apropóján

■ Vivian Maier, a francia és osztrák-magyar származású dada több mint százezer fotót készített Chicago és más városok utcáin, de ezeket senkinek nem mutatta meg, jelentős részüket elő sem hívta. Idős korára nagyon leszegényedett, és végül azok a gyerekek vásároltak neki lakást, akikre előzőleg több évtizedig vigyázott. Élete végén egy adott ponton el is adta a fotógyűjteményét, hogy kifizethesse a számláit. Nyolcvanhárom évesen halt meg. Az eladott gyűjteményt 2007-ben egy véletlen során fedezte fel egy John Maloof nevű fiatal ingatlanközvetítő, aki a meglepően jó fotókat először egy honlapon¹ kezdte közzétenni. Nagyon rövid időn belül – többek között a Flickr képmegosztó portál segítségével – az ismeretlen fotós internetes szenzációvá lett. Azóta megjelent már egy fotóalbuma,² készülöben van róla egy dokumentumfilm,³ és a világon szerte szerveztek már kiállítást a munkáiból. Hozzánk legközelebb Budapestre érkezett, ahol 2012 szeptembere és 2013 januárja között a Magyar Fotográfusok Házában (Mai Manó Ház) lehet megnézni a fotóit.⁴

A budapesti tárlat kisméretű, de kompakt. A fényképeket kísérő ismertető szöveg nem sok és nem is túl kevés, éppen elég arra, hogy felcsigázza az érdeklődésem. A fotókból persze sosem elég. Maier képei annyira izgalmasak és tartalmasak, hogy a végtelenségig lehetne őket nézegetni. Aki nek pedig van türelme, az a kiállított fotóknak körülbelül a kétszeresét nézheti meg az egyik teremben elhelyezett képernyő slideshow-ján. Ami egyébként ugyanolyan, mintha otthon a saját gépemén tallóznék az interneten talált fotók között, hiszen a képernyő mérete és minősége nagyjából megegyezik egy átlagos laptop képernyőjével, ráadásul ezeket a fotókat nagyrészt valóban meg lehet online is találni. Ezt a vetítést kellett volna ügyesebben kitalálni, hogy ne keltse azt az érzést, a projekt végére elfogyott a pénz, és nem sikerült több képet nagyítani.

Maier fényképeinek egyik sajátossága, hogy nagyon valószínűsége mutatja be az öt-

venes-hatvanas évek Észak-Amerikájának társadalmi rétegződését. Itt valóban a város és az utca embere kap szerepet: a hétköznapok legkülönfélébb arcai és terei elevednek meg. Kisgyerekek, munkások, házi-asszonyok, feketék, fehérek, idősek, nyomorultak, kispolgárok, jómódúak stb. kelnek életre a város kendőzetlen szépségében vagy rútságában. Ezek nem amolyan sikk retrófotók egy régmúlt időből, hanem valóságos pillanatai egy adott kornak. Mindenikből árad a szépség és a melegség, ennek oka pedig a fényképező szem milyenségében keresendő. Maier figyel: járja az utcákat, és keresi az emberek arcát. Bár a legtöbb fotó láthatóan pillanatkép vagy lesifotó, mégis mintha egy találkozást rögzítene, egy olyan tizedmásodpercet, amikor a fotográfus és áldozata valahol, valahogyan összeér. Ez a tekintet nemcsak néz, de magába is olt. Megért, együtt érez, felszabadít – és ez az, amitől Maier fotói olyan hihetetlenül frissek és megindítóak.

A fényképész munkásságával kapcsolatban talán a legtitokzatosabb kérdés: vajon hogyan lehetséges, hogy ez az életmű Maier haláláig teljesen ismeretlen volt a nagyközönség számára? Hogyan lehetséges, hogy ez a nő semmilyen módon nem kapott (nem is keresett?) láthatóságot a művészetének? Az, hogy valaki csupán a saját maga kedvére fotózzasson, és ne is törődjön különösképpen azzal, hogy azokat megjelentesse, és hivatásos fotográfusként kezdjen el működni, a mából nézve értelmetlen. Maier életének és munkásságának feltárása még folyamatban van, ezért pontos választ ezekre a kérdésekre egyelőre nem lehet adni, és az is kérdéses, hogy vajon kell-e egyáltalán ilyenek megválaszolásával vesződni. Ami biztosan elmondható, az legfennebb az, hogy a 20. század derekán csekély esélye van egy nem jómódú háttérrel rendelkező nőnek fotóművészként megnyilvánulnia egy a férfiak által dominált művészeti ágban.

Vivian Maier a John Maloof által létrehozott honlap leírása szerint „szabad, de büszke lélek” volt, aki rendszerint férfici-

pót, férfikabátot meg nagy kalapot hordott, és fanatikusan dugdosta a fotóit a kíváncsi tekintetek előtt is.⁵ Története rávilágít arra, milyen viszonylagos is lehet az, hogy ki kap helyet az egyes kánonokban. Vivian Maier anakronisztikusan válik így a 21. század részévé, hiszen hatása most (lesz) számottevő. Egyébként is igencsak mai alak: ma, a bloggerek fénykorában teljességgel elképzelhető volna ennek a dadának a története, aki szabad idejében utcai fényképészettel foglalkozik. A különbség csak annyi, hogy ma valószínűleg egy blogra töltögetné fel a fotókat, és így érné el azt az elsöprő sikert, amit John Maloof a fényképész halála után hasonló módon valósított meg. Bloggerként ma igazi fashionista volna, aki androgün, Mary Poppinsra hajazó retró stílusával igazi trendet alapít. A posztumusz divatikonná válás egyébként még akár meg is történhetne, és miért is ne. A történet végén pedig ez a dada, aki amolyan hobbiként űzi a fotográfiát, egyszer csak olyan figyelmet kap, hogy lehetősége lesz önmagát művészként megvalósítani és kiteljesíteni. Ez persze egy fiktív forgatókönyv, megnyugtatóképpen saját magunk számára, hogy nekünk már sosem lehet teljes ismeretlen módjára meghalunk.

A nyomhagyás igen izgalmas kérdés Maiernél, főleg mert az őt ismerők vallomásai szerint titokzatos, magányos ember volt, akinek semmilyen személyes kapcsolatáról nem tudtak. A félve titkolt fotók, feljegyzések, magnószalagok (ugyanis Maier beszélgetéseket is felvett az egyes fotók alanyaival) mintegy együttesen válnak önarcképévé a művésznek. Ezek közül legmarkánsabbak természetesen a tulajdonképpeni önarcké-

pek. A legtöbb ezek közül is urbánus tereken készül, mosdók tükreiben és kirakatokban, máshol csak árnyként jelenik meg az alkotó. És ahogy az arc megjelenik, a fotók és a fotós különleges története még eleve nebbé lesz. Maier egyszer csak a lencse mindkét oldalán megjelenik, és ebben a megkettőződésben lehet tetten érnünk a magánya lényegét. Miközben az öndefiníció mindig tekintetek keresztüzében is fogalmazódik meg, nem csak az önreflexióban, addig a magányos Maier esetében a másik tekintet többnyire a mindenkorifotóalany. Vagyis idegen emberek találkoznak, és szemlélik, tükrözik egymást. A „mindenki ismeretlen” pedig körülbelül ugyanannyit jelent, mintha mindenki ismerős volna. A teljes ismeretlenség szabadsága ez, ahol Maier ugyanúgy rajtakapja saját magát, mint bármelyik másik fotóalanyát. Másszóval: ahol Maier ugyanannyira idegen, mint a képein szereplő emberek.

Ezeket az önarcképeket senki sem látja, egy bizonyos részüket talán még ő maga sem. Mintha eleve a jövőnek, vagyis nekünk lennének címezve. Amikor Maier árverésre bocsátja a féltve őrzött gyűjteményét, akkor nem tesz mást, mint átmenti magát a jövő számára. Egyszerre tárja fel legrejtettebb kincseit, és zárja be örökre saját magát. A műalkotás tehát maga Vivian Maier: az enigmatikus persona, a sunyin hátrahagyott fényképek, a mesébe illő foglalkozás és életút. Vivian Maier megalkotja a művet, majd befejezi saját magát, és most, hogy kész van, közönség elé kerül. Csodálatosan félelmetes alkotás, amelyet ma már talán lehetetlen létrehozni.

■ JEGYZETEK

1. <http://www.vivianmaier.com/> (A letöltés ideje: 2012. november 17.)
2. Ed. John Maloof, Vivian Maier – Street Photographer, 2011 <http://www.vivianmaier.com/book/> (A letöltés ideje: 2012. november 17.)
3. Finding Vivian Maier, <http://www.vivianmaier.com/film-finding-vivian-maier/> (A letöltés ideje: 2012. november 17.)
4. Lásd a honlapot: http://www.maimano.hu/andrekerteszterem/20120621_vivianmaier/index.html (A letöltés ideje: 2012. november 17.)
5. <http://www.vivianmaier.com/about-vivian-maier/> (A letöltés ideje: 2012. november 17.)

NAGY SZELLEMEK NYOMÁBAN SZELLEMTELEN SZELLEMI TÁJAKON

Miskolcgy Ambrus: *Modern mítoszok csapdáiban.* *Caragiale és Sebastian*

■ Miskolcgy Ambrus Marosvásárhelyen született. Édesapja, az iskolateremtő neurologus 1940-ben költözött Erdélybe, az eredetileg Kolozsváron indult, majd Marosvásárhelyre költözött orvosi egyetem létrehozója, 1944–45-ben a rektora volt. Miskolcgy Ambrus Erdélyben nőtt fel, meghatározó élményei ide kötik, számára nem mítosz, hanem megtapasztalt valóság a híres erdélyi tolerancia. Egy emlékezésben említi például, hogy apja kórházában „mindig átment egy üldözött társaság, akik a börtönből jöttek vagy mentek, mint a zsidók, akiket fejenként 70 dollárért adott el a rendszer Izraelnek”.¹ Ugyanígy élő és egész habitusára kiható emlék Erdély soknemzetű, soknyelvű valósága: maga is beszél románul, németül, később a pályáján foglalkozik a sokszínűséggel, a nemzetek együtt vagy egymás mellett létezésével, a közös (vagy ellentétes) történelemszemlélettel. Témái közt felbukkan a cigánykép (*Eposz és történelem. A Cigányiász avagy a cigánykép és az önkép megjelenítése, illetve A Cigányiász és a román nemzeti projekt; Miért éppen a cigányok? Önkép és cigánykép instrumentálizálása a Cigányiászban és magyar párhuzamai*), ennek margóján a magyar és román összehasonlító vizsgálat (*Térmészetkultusz és cigánykép. Magyar és román párhuzamok*), foglalkozik a magyarországi románsággal (*A magyarországi román ortodoxok; Románok a történeti Magyarországon*) és nem utolsósorban a zsidókérdéssel különféle perspektívákból (*A magyar-zsidó nemzeti identitástudat forrásvidékén Horn Edével a reformkorban; Kossuth Lajos és a zsidóemancipáció kérdése*).²

Erdélyi tapasztalata a románsággal való felemás viszony, amelyre így emlékezik: „az én családi világom ellenvilág volt abban az értelemben, hogy ami a családon kívül volt, az eleve ellenséges volt, például amit a román történelemről tanítottak, amit osztályharcnak neveztek, emellett volt egy másik világ, amelyik nem volt ellenséges, a román

pap vagy a paraszt éppúgy segített, mint a magyar.”³

Tizenhat évesen költözött családjával Budapestre, így az egyetemet már ott végezte 1972-ben, az ELTE Bölcsészettudományi Karán, történelem–francia szakon. Az eszmélés éveit alapvetően határozták meg pályáját: az egyetem kelet-európai és nemzeti-ségi kutatócsoportjához került, 1978-ban az MTA Történettudományi Intézetének, 1983-ban az MTA Közép- és Kelet-Európa Központjának lett a munkatársa, 1987 óta az ELTE BTK román filológiai tanszékét vezeti, 1997 óta a történelemtudomány doktora. Nem véletlen, hogy alelnöke a magyar-román történész vegyesbizottságnak, szerkesztője a Közös dolgaink és az Encyclopaedia Transylvanica könyvsorozatnak, az *Europa Balcanica-Danubiana-Carpathica* című évkönyvnek.

2012 májusában Széchenyi-díjat kapott, amelynek az odaítéléséről szóló indoklás szerint a 18–20. századi multikulturális folyamatok feltárásában elért, nemzetközileg is elismert eredményeiért, az erdélyi magyar-román–szász együttélés, a polgárosodás és a polgári nemzet összefüggésének folyamatai, a mítoszképzés mechanizmusai témakörét felölelő gazdag munkássága, oktatói és tudományszervezői tevékenysége elismerése a legmagasabb állami kitüntetés.

Miskolcgy Ambrust, a történészt a mítosz mint az emlékezés, rögzítés és hagyományozás eszköze régóta foglalkoztatja, az évek során több ezzel foglalkozó kisebb-nagyobb közleménye született e témában, ezek közt szemelgetve íme csak néhány cím: *Kis román nemzeti mitológia avagy Románia története* (Századok 2001/135); *Mítoszok nyomában... Mítoszképzés és történetírás a Duna-tájon* (KSH Levéltára – ELTE Román Filológiai Tanszék, Bp., 2004); *Mire jó a mítosz? Francia, magyar és román párhuzamok* (Modern mítoszok. VII. Politika-történeti Nyári Egyetem, Esztergom, 2004); *Mire jó a mítosz?* (Conviețuirea 2005/10),

Mitoszok és ellenmitoszok között. Párbeszéd irodalommal és történelemmel (Napkút Kiadó, Bp., 2008), *Mit și religie în Cantata profana sau taina fiilor metamorfozați în cerbi* (a Magyar–Román Történeztudományi Akadémia Könyvtár és Információs Központjának kiadványa, Buk., 2008. október 17.). A téma akár még ilyen összefüggésben is felbukkan nála: *Mitosz és valóság. Az 1849. évi magyar zsidóemancipációs törvény* (Tiszatáj 1998/12) vagy: *Nemzetiség és gazdaság: Brassó város „mitosza”* (In: Balogh Béni szerk.: *Kötődések Erdélyhez*. Alfadat-Press Kiadó – Komárom-Esztergom Megyei Önkormányzat – Kernstok Alapítvány, Tatabánya, 1999). Így nem előzmények nélküli és a legkevésbé sem véletlen, hogy a Kritérionnál 2011-ben megjelent, Caragialeval és Sebastiannal foglalkozó kötetének *Modern mitoszok csapdáiban* a címe. Szubjektívnek nevezett előszavában a szerző így fogalmaz munkájáról, téma-választásáról: „A romlottság mitológiájának teljében, itt és most örök kortársunk: Caragiale és Sebastian.” (5.) Bevallottan kedves szerzőihez ezzel a kérdéssel közeledik: „A mítosz poétikája varázslatos hangulat, mint egy virágoskerté. De a romlásnak is lehetnek virágai. És ez már mitológia, Baudelaire mitológiája. De a romlottságnak lehet-e nálunk, a Balkánon mitológiája? Hiszen nálunk a romlottság javarészt közép-szerűség, a középszerűség márpedig nem terem mítoszt.” (7–8.) Ezért (is) szól csapdáról a cím. Különbség van azonban a két, górcső alá vett személyiség és munkássága között. Míg Sebastian maga tett arról, hogy mitologizáljon, és megteremtse egy (individuális magán)mitológiát, Caragiale úgy „esik csapdába”, hogy erről az őt befogadók tehetnek, recepciója folytán mitizálják, ezzel pedig inkább eltávolítják attól, amit világlátásának tett: „Amikor a romlottságot mitológiai szinten jelenítette meg, magát a romlottságot és annak mitológiáját leplezte le.” (137.) Humorra és karikatúrába oltott kritikáját hol jól, hol értetlenül vagy elutasítónan viselték kortársai, utókora pedig egyszerűen mitikus magasságba emelte, amikor odahelyezte Eminescu mellé, a vitathatatlan nagyságnak, a román nemzeti jellegzetességek „isteneinek” kiáltotta ki. „A román irodalomban Eminescu mellett Caragiale a klasszikus író. Kiegészítik vagy inkább kizárják egymást? [...] Eminescu a vadromantika képviselője, a fennkölt pátoszé, Caragiale hipernaturalista, a kissé mocskos komikum klasszikusa.” (9.) Lucian Boia, aki a román történelmi mitoszokat maga is megtépázta könyveiben, *România, țară de frontieră* című kötetében hasonlóan értékeli (Miskolczi idézi is): „Eminescuval és Caragialeval a ro-

mánok majdnem mindent elmondtak magukról.” Ezekkel a skatulyákkal azonban csak arra történt kísérlet, hogy az áradó és bizony kényelmetlen Caragiale-t időnként kiiktassák a román irodalom történetéből. – Ezt a bonyolult, még most is forrásban levő, mert égetően aktuális kérdéscsomagot elemzi Miskolczi Ambrus bámulatos tájékozottsággal és széles forrásismerettel (mind a Caragiale-életmű, mind a különféle korokból való bírálatok, értékelések, értelmező írások vonatkozásában). Elemzi a Caragiale-darabokat a művek belső logikáját feltárva és a korabeli kontextust is felvázolva, s bemutatja a román köznapi életet és politikai kultúrát (vagy kulturálatlanságot), hatalmi gyakorlatot, amely előbbi táplálta. Körbejár olyan motívumokat, amelyek a Caragiale-életmű és a balkáni, a román élet sajátos jellemzői: a moft, a mahala. Előbbi maga is mitikus vagy mítoszelem, Caragiale beemeli a sajátos román mítoszvilágba egy módszeres mitológia teremtése céljával: „a Moftul átveszi Hesziadosz szerepét. Nemsokára »Nemzeti Teogónia avagy a Román Olümpusz Moftológiája«, „Oh, Moft! Te vagy korunk bélyege és jelszava. Hatalmas szótag végtelen tartalommal, és így számos jelentés fér el benned: örömök és bánatok, érdem és galádság, bűn és büntetés, jog, kötelesség, érzelmek, érdekek, meggyőződések, politika, kolera, himlő, diftéria, szibaritizmus, pusztító szenvedélyek, szenvedés, nyomor, tehetlenség és hülyeség...” – idézi Caragiale-t Miskolczi. (11–12.) S hogy mire jó a mitológia? Mire alkalmas a Caragiale-életműben? Irodalmi módszer, az író világlátása kifejezésére alkalmas alkotói eljárás. A mitológia Caragiale esetében „képzelt túltengés és az emberi lélek szegénységének jele”. (87.) Saját mitológiája a romlottságé, a hagyományos mitológiák tükörképe, s mint ilyen módszeren, azaz formai, világszervező elven túl tartalom, a világlátás, a világról alkotott kép maga. „Caragiale mitológiája az Isten nélküli világnak a működését jeleníti meg. Komédia az is, hogy komédiáinak hősei Istenre hivatkoznak.” (87.) És komédia az is, ahogyan Caragiale-nak még a tragédiája is komédiává lesz utórezgésében, amelynek során a szerzőt plágiummal vádolta meg egy kifigurázott ügyvéd, miközben nem Caragiale plagizált, hanem őt plagizálták: egy német író lefordította, majd eladta „eredeti ötletét” egy franciának, aki maga is „egészen újat” írt belőle... És komédia, ahogyan a plágiumper során Bukarestben a védőügyvéd érvelt Caragiale-nak válaszul (hajmeresztő, mennyire aktuális egyébként): „Nálunk, román földön minden román szerző csak plagizálással tűnt ki, ezt tette min-

den akadémikus, és majmolás révén tűnik ki minden politikus. Ne haragudj, Caragiale barátom, jó társaságban vagy” – idézi Miskolczy a beszédet. (91.)

A kötet második témájához vezet át az első rész végén sorra kerülő, a Caragiale-recepciók sorában bemutatott Nicolae Steinhardt-interpretáció, amely szerzője szerint „kísérlet a racionális interpretációra” kívánt lenni, s amely Miskolczy szerint gyanús. Megbocsátásról esik szó ugyanis, amelynek forrása mintha Zoe megbocsátása lenne Cațavencunak, de valójában talán a börtönben megpuhított, zsidóból ortodox-szá tért Steinhardt kompromisszuma lenne, ami Miskolczy számára inkább Noica kényszeralkujára hajaz (a börtön számára „a közösségélményt kárpótolta, és utána megkötötte az alkut a titkosrendőrséggel, saját korábbi románizmusát pedig új formában adhatta tovább”, idézi Miskolczy Stelian Tănăsét. (127.) Mert hiába állítja Steinhardt, hogy a könyvrület jellegzetes román tulajdonság, Miskolczy szerint ez is csak hatalmi technika, amelynek történelmi hagyománya van: a vajda megkegyelmezett a halálra ítélt bojárnak, magas tiszttségbe emelte, és közben elverette.

A görcső alá vett másik irodalmi személység, Mihail Sebastian kevésbé ismert talán, annál érdekesebb és vitatottabb a román irodalomban. Zsidó, aki román lett, renegát, sőt fasiszta eszmék szimpatizánsa, nagy román mítosz-eszmék, például a „kétezer éves román történelem” hitvallásának visszhangozója (talán regénye címével megteremtője is), mégis kívülálló, egészen be nem fogadott. Miskolczy így foglalja össze Sebastian nézeteit: „kifejezetten vizsgáló az esetleges zsidó interindividuális csoport-szolidaritástól, a maga módján individualista volt, és judaizmusa szuperindividuális, egyéni identitását pedig a támadások keresztüztében így határozta meg: zsidó, román, dunai.” (143.) Sebastian 1945-ben fiatalon és tragikusan halt meg, mondhatnánk, szerencsésére, hiszen „szellemi függetlenségét nem tűrhették volna”. (144.) Nem tűrhették volna ugyanakkor kötődéseit, amelyek két meglehetősen furcsán ellentétes irányba mutattak, egyrészt Lucrețiu Pătrășcanuhoz, a kommunista értelmiségéhez, másrészt Nae Ionescuhoz, a Vasgárdához csatlakozott, annak ideológusává lett professzorhoz fűzték. Ez utóbbi miatt nevezték Sebastian, a tehetséges író, drámaszerzőt az ördög inasának. A vita elindítója egy kolozsvári filozófus, költő és esszéista, Marta Petreu, aki *Az ördög és inasa: Nae Ionescu – Mihail Sebastian* címmel 2009-ben jelentette meg téziséit, amely tudományos munkától

szokatlanul nagy vihart kavart. Miskolczyt ez a gyűrűzött, meglepően heves vitát kiváltó mű indította arra, hogy az érdekes és összetett kérdést – maga ezt labirintusnak titulálja – alaposan és elfogulatlanul szemügyre vegye, újratanulmányozva a forrásokat, Sebastian műveit, és a vitakorpuszt a pró és kontra érvelők írásaival. Sebastian mítosza részben maga teremtette, részben nem egyértelmű: Miskolczy a saját olvasata nyomán csak részben ad igazat a vádat képviselő Petreunak, de abban maga sem biztos, Sebastian mindent hitt-e a mesternek, aki őt át is ejtette olykor, vagy maga volt kétlaki. „A vita egyik tanulsága, hogy Sebastian publicisztikáját együtt kell látnunk regényeinek és színdarabjainak világával, még akkor is, ha a szépirodalom szabadulás a publicisztikától és annak terheitől. És a legfontosabb: óvakodjunk a pszichologizálástól, mert aki források nélkül más intim szférjában matat, az önmagáról a végén többet mond el, mint »tárgyáról«” – összegez Miskolczy. (185.) A Sebastian-jelenség és -mítosz kulcsa mindenképpen az identitás struktúrája: a zsidó – román – dunai diagram, amelynek nemcsak elemzése, pusztán megértése sem egyszerű, de amihez a Miskolczy nyújtotta remek társadalmi-politikai háttérkép bemutatása hasznos kulcs, és jó segítség a Sebastian naplófeljegyzéseinek bő idézése: „Nincs más út a száműzetés – hogy zsidónak lehessen maradni – és a zsidóságnak a románná válás érdekében való megtagadása között? Semmi remény az egyeztetésre? Úgy tűnik, hogy ez a kérdés súlyos bűn. Sem a románok, sem a zsidók nem bocsátják meg.” (191.) *A zsidó lét esélyei* című fejezet izgalmas önálló olvasmányként is megállja a helyét, és eligazító lehet a téma (román és magyar viszonyulás a zsidókérdéshez, asszimilációs késztetések, antiszemitizmus stb.) iránt érdeklődőknek. Érdekes kérdéseket vet fel és mutat be a *Milyen román lehetett Sebastian?* című fejezet is, amely a beolvadni vágyó, ám a tömegbe való „visszalépésre” képtelen értelmiségit mutatja be. Ellentmondásos alakját és identitásoptionját így összegzi Miskolczy: „zsidósága univerzalizmusának egyik forrása, *románisége* partikularizmus, másik forrása, *dunaisága* pedig regionalizmus (vagy egy sajátos, »másodrendű«, mégis tehermentes univerzalizmus).” (221.) „Sebastian identitásának zsidó, román, dunai összetevői oszthatatlan egységet alkottak, univerzalizmusnak és partikularizmusnak azt az egyensúlyát biztosították, amely a politikai játéktértől való távolságtartás alapja volt. Az antipolitika életfilozófiája lett.” (222.)

A (magyar olvasónak talán) nem eléggé ismert Sebastian képének megrajzolása köszönhető a román kritikában kibontakozott vitának és Miskolczy Ambrusnak, aki maga is úgy véli: „nem kétséges, hogy a régi és mai Sebastian-viták igazi nyertese maga Mihail Sebastian. Magasan följe magasodik az oly-

kor nagyon szellemtelen szellemi tájnak.” (233.) A Sebastian-portré megrajzolása, mint a (jóval ismertebb román íróról szóló) Caragiale-olvasat is, izgalmas szellemi kaland az irodalomértő történész és érzékeny, empátiás, sokoldalú kisebbségkutató tollából.

Bodó Márta

■ JEGYZETEK

1. Lásd *Miskolczy Ambrus: már kívántam a díjat*. Forrás: www.kultura.hu (Letöltve: 2012. május 14.)
2. Az egyes írásoknak itt csak a címét említem, hiszen a témaválasztást kívánom megmutatni. Minden egyes közlemény pontos lelőhelye, megjelenési éve megtalálható: *Miskolczy Ambrus munkássága: közleményjegyzéke*. Forrás: <https://vm.mtmt.hu/search/slist.php?kozid=10213>. (Letöltve: 2012. május 14.)
3. <http://kultura.hu/main.php?folderID=959&articleID=323802&ctag=articlelist&iid=1>. (Letöltve: 2012. május 14.)

KÁNTOR LAJOS AJÁNlja

■ A gyimesi parasztházakat építő csángóktól a Nobel-díjas Mario Vargas Llosa múlt század eleji „kelta”, pontosabban ír regényhőség, a lányait gyermekversekkel megajándékozó kolozsvári ifjú irodalomtörténésztől a berlini naplóregényt író újvidéki szerzőig sorakoztatom itt az identitásukat számtalan formában megélő és kifejező embereket. Valamiképpen mindegyikük könyvében rólunk (is) van szó. A Claudio Magrist megidéző Végel Lászlótól vett példa, az ajánlott (név)sor elejére: „Ő a mediterrán és a közép-európai világ peremvidékén, Triesztben mereng a csodálatos és imaginárius Közép-Európáról, amelynek kultúrája a »marginális és periférikus, a mulandó, gyenge és jelentéktelen védelmét jelenti a nagyravágyó szintézisek ellen, amelynek valami általános nevében áldozatul dobják az egyént.« Elővarázsolja a közép-európai enyészet és romlás csodálatos virágait, amelynek a San Marco a nagy metaforája. Én viszont a Balkán és Közép-Európa határán, Újvidéken, tehát ugyancsak a peremvidéken, a romlás virágainak – a két farmernadrág meg a nejlón reklámszatyros emlékével – már csak a kóróját ismerem.”

■ András Sándor: *Mi vagyunk most a vandálok is*. Kalligram, Pozsony, 2012. december 10.

■ Balázs Imre József: *Blanka birodalma*. Koinónia, Kvár, 2012.

■ Bertha Zoltán: *Erdély felé*. Cédrus – Napkút, Bp., 2012.

■ Borsi-Kálmán Béla: *Megközelítések II*. Lucidus, Bp., 2012.

■ Umberto Eco: *A prágai temető*. Európa, Bp., 2012.

■ Gazsó – Zelei: *Őrjítő mandragóra*. L'Harmattan, Bp., 2012.

■ Johann Genersich – 250. Dr. Antal Genersich Foundation, Bp., 2012.

■ Hajdú Farkas-Zoltán: *A homályban maradás őstöne*. Bookart, Csíkszereda, 2012.

■ Haza, a magasban. A „kettős kötődés” vita 1968–1969. Mentor, Marosvásárhely, 2011.

■ Jánk Károly: *Ülni örökre*. Profundis, Szatmárnémeti, 2012.

■ Kelemen Attila: *Így működik Markó Béla*. Koinónia, Kvár, 2012.

■ Kenéz Ferenc: *Vendéglétra*. Bookart, Csíkszereda, 2012.

■ Dr. Kiss András: *Egy váradi orvos visszaemlékezései*. Könyvmester, Nagyvárad, 2012.

■ Kolozsvári Papp László: *A diák utolsó története*. Kortárs, Bp., 2011.

■ Kovács András Ferenc: *Alekszej Pavlovics Asztrov hagyatéka*. Bookart, Csíkszereda, 2010.

■ Lőrincz György: *A szív hangjai*. Pro-Print, Csíkszereda, 2012.

■ Murádin Jenő: *Kolozsvár képzőművészete*. ARTprinter, Sepsiszentgyörgy, 2011.

■ Nagy Julianna: *Miért nem lehettem költő*. Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kvár, 2012.

■ Romsics Ignác: *Magyar sorsfordulók*. Osiris, Bp., 2012.

■ Daniel G. Scheint: *Az erdélyi székeltek földje és népe*. Székely Nemzeti Múzeum, Sepsiszentgyörgy, 2012.

■ Mihail Siskin: *Levélregény*. Cartaphilus, Bp., 2012.

■ Andrei Șerban: *Életrajz*. Koinónia, Kvár, 2010.

■ Szabó Zoltán: *Nyugati vártán I–II*. Osiris – EPMSZ, Bp., 2011.

■ Szakolczay Lajos: *Sorsszerűség, álmok, etika*. Holnap, Bp., 2012.

■ Szilágyi Ákos: *A kékek és a zöldek*. Palatinus, Bp., 2010.

■ Szőnyei Tamás: *Titkos írás I–II*. Noran Könyvesház, Bp., 2012.

■ Szörényi László: *Éljen Kun Béla! Suzy nimfomán*. Kortárs, Bp., 2012.

■ Tibori Szabó Zoltán: *Zsidlic*. Mega, Kvár, 2012.

■ Tizenhat magyar sikertörténet. EKE, Stockholm, 2012.

■ Mario Vargas Llosa: *A kelta álma*. Európa, Bp., 2011.

■ Végel László: *Bűnhődés*. Noran Libro, Bp., 2012.

■ Wagner Péter: *Gyimes. 50 rajz*. Europrint, Nagyvárad, 2012.

**MAGYAR
TUDOMÁNYOS
AKADÉMIA
KOLÓZSVÁRI AKADÉMIAI BIZOTTSÁG**

*A Tudományközvetítés és a
Tudományos Bíráló Díja*

**A
KORUNK
folyóirat szerkesztőségének**

*a kortárs tudományos eredmények magas színvonalú,
nyelvileg is igényes közvetítéséért, a tudományos szemlélet és
kritika következetes vállalásáért*

A Magyar Tudomány Ünnepe

Marosvásárhely
2012. november 17.

Dr. Péntek János
elnök

ABSTRACTS

Sándor András

■ *Nation, Internationality, Supranationality – Where the Rub Lies*

Keywords: *David Hume, nationalism, international organizations, cultural nation, political nation*

Against the older slogan according to which tomorrow's world will be an international one, and by virtue of which the Western world once strongly condemned any kind of "nationalism" in the name of democracy, the author adds the amendment that internationality is not possible without nations, and also vice versa, the nation is not possible without other nations and internationality, which is substantiated, since the middle of the 20th century, by international alliances and organizations. Nations, in their political and cultural sense, have their roots in the same fundamental reality of the people and their human need for society and community. However, internationality is as real of a fact in the world like any nation. Political nations have to be centrally governed, and they need to relate to other political nations. Cultural nations, in turn, have an autarchic character, and differ from other cultural nations even when their language is thought to be the same. In other words, the rub lies nowhere else than in us, the people themselves.

Vasile Pușcaș

■ *The European Spirit Today (in the European Union and in Romania)*

Keywords: *European Union, Romania, European integration, financial and economic crisis, modernization*

Attempting towards a critical synthesis, the author focuses on the state of Romania in the context of the apparent crisis of the European spirit in our present times. On a pan-European level, the target of his critique is the lack of ideas characteristic for today's leading European politicians and political elite in general. On a more reduced level, his critique also aims at the European integration of Romania, which he sees as a still unfinished process of modernization and perpetual transition towards Europeanism, modernity and Western political culture.

Zoltán Boldizsár Simon

■ *What Theories of History Cannot Do (And What We Do Achieve Anyway)*

Keywords: *historical theory, universality, historiography, postmodern history, methods, choice*

The essay presents an argument against the

ambitions of historical theory, against its supposed potential to transform the practice it is about. The argument is built around the following thesis: history is a theoretical exercise all the way down; and yet, history can happily go on without historical theory. The main source of misunderstandings about historical theory's supposed potential is that universal theoretical notions and methodological traits are often coupled under the term "historical theory." However, there is a fundamental difference between the two. Methods are ways of satisfying curiosities; they are things about which historians have a choice, and they are always partial. When a methodological shift is proposed – say, from continuities to discontinuities –, it marks a shift in the curiosities historians may wish to satisfy and in the ways they may satisfy them. But such a shift has nothing to do with a theory that operates with universal theoretical notions; notions about which historians have no choice. When theories propose a theoretical shift – e.g. a turn from referential language to non-referential language –, it regards every history ever written as non-referential, independent from what particular curiosities histories satisfy by what partial methods. Histories cannot conform to such notions, because they claim validity even without conformation. And if they are valid anyway, then no desired transformation can be brought forth by them.

Ákos Szilágyi

■ *The Myth of Russian Literature*

Keywords: *world literature, Russian culture, civilizational collapse, orientalism, religion*

The author argues that the central attraction of Russian literature over the West has been its spiritual aspects and religious pathos reminiscent of the European Middle Ages, which enchanted the spiritually more sensitive writers of the modern Western world, operating under pure economic rationality and within the confines of a "disenchanted" worldview. This attitude could be subsumed under the category of "orientalism" as a kind of nostalgia for a seemingly lost religious state of the world, or even as a search for a "lost paradise". However, the civilizational collapse has undermined the myth of Russian literature already at the beginning of the last century, and it placed the writer within the complex relationships of the "mundane" bourgeois era. At the end of this historical process, the myth of Russian literature has lost its validity, and now it only preserves the memory of a bygone state of the world.

SZÁMUNK SZERZŐI

- Adorjáni Panna** (1990) – mesterképzős hallgató, KRE, Budapest
András Sándor (1934) – író, költő, Budapest–Nemesváta
Balázs Imre József (1976) – irodalomtörténész, PhD, egyetemi adjunktus, BRTE, főszerkesztő-helyettes, Korunk, Kolozsvár
Balázs Péter (1941) – közgazdász, diplomata, egyetemi tanár, CEU, Budapest
Belkovits László (1990) – egyetemi hallgató, Marosvásárhely – Budapest
Bodó Márta (1963) – szerkesztő, Keresztény Szó, Vasárnap, PhD, Kolozsvár
Buchwald Péter (1937) – kémikus, PhD, Kolozsvár
Cseke Péter Tamás (1971) – szerkesztő, Új Magyar Szó, Kolozsvár
Dáncu, Vasile (1961) – szociológus, igazgató, IRES, Bukarest
Demény Péter (1972) – költő, szerkesztő, Látó, Kolozsvár
Filep Tamás Gusztáv (1961) – művelődéstörténész, kisebbségkutató, Budapest
Gömöri György (1934) – költő, műfordító, irodalomtörténész, ny. egyetemi tanár, London
Horváth Andor (1944) – esszéíró, főszerkesztő-helyettes, Korunk, Kolozsvár
Kántor Lajos (1937) – irodalomtörténész, az MTA doktora, Kolozsvár
Kovács András Ferenc (1959) – költő, főszerkesztő, Látó, Marosvásárhely
Kovalszki Péter (1944) – orvos, Detroit, USA
Kutassy Barnabás (1991) – egyetemi hallgató, Hegyeshalom – Budapest
Lengyel András (1950) – irodalomtörténész, muzeológus, Szeged
Lengyel László (1950) – pénzügyi szakértő, elnök-vezérigazgató, Pénzügykutató Zrt., Budapest
Oplátka András (1942) – történész, külpolitikai szakértő, egyetemi tanár, Andrásy Gyula Német Nyelvű Egyetem, Budapest–Zürich
Pomogáts Béla (1934) – irodalomtörténész, az MTA doktora, Budapest
Puscaș, Vasile (1952) – történész, diplomata, Bukarest/Kolozsvár
Róna Péter (1942) – közgazdász, jogász, egyetemi oktató, Budapest
Sigmund István (1936) – író, szerkesztő, Helikon, Kolozsvár
Simon Zoltán Boldizsár (1979) – kutató, ELTE, Budapest
Szilágyi Ákos (1950) – költő, műfordító, esztéta, Budapest
Szűcs György (1960) – művészettörténész, főigazgató-helyettes, Nemzeti Galéria, Budapest
Tettamanti Béla (1946) – grafikus, Budapest
Zalán Tibor (1954) – költő, író, Budapest

Támogatók

BETHLEN GÁBOR
Alap

Prințesa și Conteșii Local
Cluj-Război

VISIT CLUJ
In the heart of Romania

MINISTERUL CULTURII
ȘI PATRIMONIULUI NAȚIONAL

„Ha figyelembe vesszünk a politikai és a kulturális nemzet mellett egy társadalom/ közösség megkülönböztetést, akkor a politikai nemzet: társadalom, nem közösség, és a kulturális nemzet nem társadalom. (Egy társadalomban vannak osztályok és rétegek, egy közösségben nincsenek.) Egy indiai nemzet úgy egyesíti a kettőt, hogy az etnikulturális dominál, holott rá és tagjaira is vonatkozik az amerikai társadalom, az államok föderációjának jogi rendszere.

A magyar kisebbségek mint nemzetiségek a magyar kulturális nemzet közösségének más országokban élő csoportjai, az indiánokéhoz hasonló helyzetben csak akkor lennének, ha lenne autonómiájuk. Az autonómia nem jelentené, hogy ne lennének egyszerre a magyar kulturális nemzet és a román, szlovák stb. politikai nemzet tagjai, annak az országnak állampolgári jogokkal és kötelességekkel rendelkező állampolgárai. Ez számukra kettős egység: egységben együtt-hangzás, konzonzáns disszonancia vagy fordítva. Autonómia hiányában azonban a társadalom többségének – és az országnak (esetleg) nevet adó államnemzetnek – a nevében az ország kormánya beleavatkozhat és bele is avatkozik a kisebbségek, így a kulturális nemzetiségek ügyeibe. De ha a más ország kisebbségét kitévő magyaroknak lenne autonómiájuk, akkor is különböznének az amerikai indiánoktól, mivel egy indiai nemzet nem kisebbség, a magyar népből alakult kulturális nemzetnek viszont van külön országa, állama, politikai nemzete.”

(András Sándor)

ISSN 1222 8338

S LEJ
500 FT

INTER/SUPRA/NAȚIONAL?
INTER/SUPRA/NATIONAL?